ROGER MARTIN DU GARD

STRĂVECHE FRANȚĂ

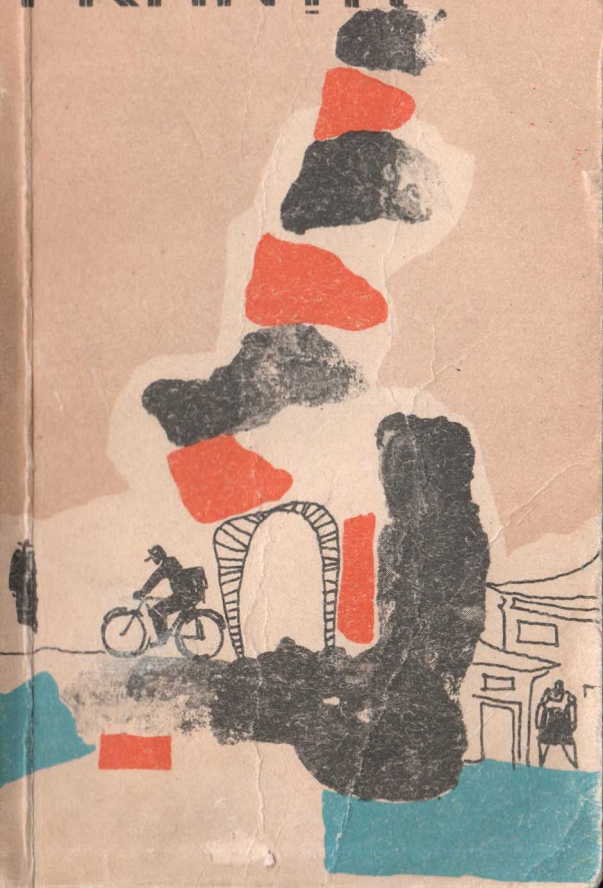

ROGER MARTIN DU GARD

Străveche Franţă

Coperta de *Gheorghe Tofan*

Roger Martin du Gard
Oeuvres complètes tome II
© by Librairie Gallimard, 1955

Toate drepturile asupra acestei versiuni
sînt rezervate Editurii Univers

ROGER MARTIN DU GARD

Străveche Franță

Traducere de VIRGIL TIBERIU SPÂNU

Prefață de
NARCIS ZĂRNESCU

Editura UNIVERS
București, 1981

Lector: ANGELA CISMAŞ
Tehnoredactor: NICOLAE ŞERBĂNESCU

Bun de tipar 24.11.1981. Coli tipar 5,67

Tiparul executat sub comanda
nr. 504 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
Bucureşti,
Republica Socialistă România

RĂSPUNSUL LUI R.M.G. *

Istoria — acest Sfinx ale cărui întrebări mistuitoare curg prin fiecare — fusese în sfîrşit îmblînzită. I-au trebuit omului cîţiva ani buni ca să dezlege acea enigmă, care s-a numit „primul război mondial". Apoi, omul a renăscut încet din spaimă şi moarte. Sfinxul însă — mereu la pîndă — îl va prinde în curînd pe om într-o nouă întrebare-capcană: criza economică. Oferta depăşea consumul. Produsele striveau individul. Acesta se vedea încă o dată ameninţat de el însuşi. Ca un etern „ucenic vrăjitor", omul dezlănţuise din nou puterile necunoscute ale omului şi ale lumii, şi, din nou, nu le mai putea stăpîni. În 1929, speranţele Europei intrau într-o dramatică eclipsă. Conştiinţa — bună conducătoare de crize — era străbătută de spasmele economiei. În 1929 apare *Moartea tatălui* — al şaptelea volum din ciclul *Familiei Thibault*. Agonia lui Oscar Thibault părea că se transmite trupului obosit al lumii. Criza economică scindează timpul şi existenţa, ideea şi scriitura. Roger Martin du Gard continuă însă imper-

* R.M.G. sînt iniţialele pe care Roger Martin du Gard (1881—1958) le folosea în *Jurnalul* şi în *Corespondenţa* sa (*cf.* Roger Martin du Gard, *Oeuvres complètes*, Paris, Ed. Gallimard, 1955, t. I—II; pref. A. Camus). N. B. Trimiterile din paranteză se vor face la această ediţie.

turbabil înălțarea grandioasei sale construcții, al cărei plan îl pusese „definitiv" la punct în mai 1920. Din „comedia" celei de a treia Republici se jucaseră deja cîteva „acte": *Caietul gri* (1922), *Penitenciarul* (1922), *Un anotimp frumos* (2 vol. 1933), *Consultația* (1928), *Sorellina* (1928), *Moartea tatălui*. Următorul „act" — *L'Appreillage (Pregătiri de călătorie)* — era aproape gata în 1931. El nu va fi „jucat" niciodată. Criza economică pătrunsese, în cele din urmă, și în „comedia" lui R. M. G. Singur pe „scenă", scriitorul arde manuscrisul (*Souvenirs*, O. C., I, pp. XCVI—XCVIII). O istorie, o lume, au dispărut pentru totdeauna. „Genocidul" era — se pare — necesar pentru „unitatea și echilibrul operei"(*Ibid.*, p. XCVII). Ficțiunea își plătea tributul realității. Timpul îndoielii și al spaimei, al disperării și al revoltei trecuse și prin această zonă a imaginarului. Acest timp va lăsa „amintirea unei griji dureroase" (*Ibid.*, p. XCVIII): fresca s-a fisurat, harta acelei lumi dintru cuvînt trebuie refăcută. Ideile, dislocate de impactul cu realitățile social-politice, își găsesc cu greu coerența. În „lungul antract", de aproape trei ani, R. M. G. va scrie drama *Un taciturn* (jucată în octombrie 1931) și micro-romanul *Străveche Franță* (1933). Dar scriitorul nu va reuși să iasă din acel labirint-rebus, în care îl aruncase Sfinxul, decît în 1936, cînd apar cele trei volume ale *Verii lui 1914*. Ultimul „act" al *Familiei Thibault — Epilog* — va fi „jucat" în ianuarie 1940. Oare R. M. G. cîștigase pariul cu lumea și cu el însuși? Istoria îl va invada din nou. Timpul nu va mai avea răbdare. În 1939, Sfinxul — mereu la pîndă — va prinde omenirea într-o nouă și sîngeroasă interogație-capcană: al doilea război mondial. R. M. G. nu mai are, însă, puterea să „răspundă". Se va retrage în „familia" sa, în moartea lui Antoine, în visele lui Jean-Paul. De acolo va privi

istoria. O va sfida, el de astă dată, aşteptîndu-i răspunsul.

În epoca modernă, zdruncinată de războaie şi crize economice, istoria a luat locul destinului. Zeii, condamnaţi pentru erorile umanităţii, au fost exilaţi în ţara-nimănui. Literatura îşi pierde centrul de greutate. De acum înainte, în spaţiul ficţiunii, perioadele de criză şi derută axiologică vor alterna cu cele de aparent echilibru. Romanul moare, şi renaşte de fiecare dată cînd în Marea Absenţă lăsată de amurgul zeilor este instaurat omul. Centrul de greutate cade cînd în afara, cînd în interiorul operei. Esteticul este fisurat: autonomie sau eteronomie? Astfel, în epoca modernă, opera — care fusese odinioară trupul şi spaţiul unui destin exemplar — devine text, adică fragment dintr-o „ţesătură" de semne, silabă în fluxul neîntrerupt al istoriei. Ca atare, semnificaţia, valoarea şi coerenţa unui text se vor defini în funcţie de mareele realităţii social-politice. Dincolo de hotarele ficţiunii se deschid orizonturile nemărginite ale istoriei; dincoace, în universul imaginar, aceeaşi istorie se pune pe sine în scenă. Astfel, romanul, poezia, imaginea picturală nu sînt altceva decît forme de existenţă ale istoriei, *scene*, pe care un om (îşi) „joacă" (fiinţa), încercînd să depăşească individualul, fragmentarul, şi să se ridice la verticalitatea conştiinţei istorice, generalizante. Într-adevăr, sintaxa fiinţei umane este o sintaxă pur istorică. Implicit, *homo fictus* se va supune, şi el, aceloraşi reguli, asupra cărora R. M. G. a meditat întotdeauna: „înrădăcinîndu-l într-un strict adevăr istoric, îi conferă lui Maumort (personaj din romanul *Amintirile Colonelului de Maumort*, rămas neterminat, n.n.) o realitate mai precisă, un fel de consistenţă concretă, şi, în acelaşi timp, un adevăr uman mai înalt". (I, pp. CIX—CX.) Istoria este, aşadar, măsura omului şi a tuturor lucrurilor. Măsura destinului lui Antoine şi Jacques Thibault, de

pildă, o dă primul război mondial. În miezul morții și al iubirii arde istoria. Ca atare, Omul (*homo faber, homo fictus* etc.) și Opera se vor înscrie în discursul infinit al istoriei. Antoine și Jacques vor muri *în carte*; destinul li se va opri în cuvinte. Dar prin Jean-Paul, fiul lui Jacques, ființa lor — prizonieră a romanului *Familia Thibault* — se va elibera, continuînd să fie dincolo de *Epilog*. Opera se deschide către necunoscutul secolelor viitoare. Jean-Paul este speranța de supraviețuire a unei întregi umanități. El este așteptat de istorie. În acest imens și copleșitor „tabel al lui Mendeleev", care este istoria — pare a spune R. M. G. — fiecare civilizație, fiecare valoare, fiecare om își are locul lui, determinat de legile naturii, de factorii economici, de hazardul subiectivității. Da, omul construiește istoria, dar, în aceeași măsură, este așteptat și cerut de istorie. Sculptează în piatra mileniilor șirurile de statui ale istoriei sale, dar este supus, totodată, inimaginabilei presiuni a milioanelor de ani, care au măcinat lumea de pînă la el. Acest etos al istoriei constituie, în fond, armătura întregii opere dugardiene.

Antoine și Jacques își continuă existența în *Străveche Franță*, deși personajul lor ca atare s-a întrerupt, s-a dizolvat, s-a diseminat. Bosse, Quérolle, Pâqueux, des Navières, Houstin — reprezentanți ai *Străvechii Franțe* — și-au început, poate, biografia într-una din nenumăratele absidе ale *Familiei Thibault*. Spre deosebire, însă, de grandioasa sa „comedie umană", *Străvechea Franță* pare să fie un spațiu plin de oglinzi deformate, în care se reflectă chipul caricatural — caricaturizat al lumii, al omului. Prin raportare la *Familia Thibault*, umanitatea din *Străveche Franță* ar putea fi citită ca o metonimie sau o sinecdocă. După primul război, lumea suferă o metamorfoză negativă. Omul se unidimensionalizează pînă la vegetal sau mineral; devine anexa

destinului său, care nu mai este ales, asumat, ci îndurat. Dacă Antoine, de pildă, are conștiința eșecului, ceilalți, „menajeria de sticlă" din Maupeyrou, refuză să pătrundă în această zonă de luciditate. Este *Străvechea Franță* un „document" al iresponsabilității, iraționalului și absurdului? Este, oare, S.O.S.-ul unui naufragiat într-o istorie necunoscută și ostilă? Este compensația unei frustrări sau evadare din spațiul-Thibault? Indiferent de numărul ipotezelor, *Străveche Franță* nu poate fi desprinsă de matcă; ea trebuie înțeleasă înlăuntrul „comediei" dugardiene și înlăuntrul istoriei. *Străveche Franță* apare în 1933, într-o perioadă de criză a creației (ciclul *Familiei Thibault* fusese întrerupt din 1929). *Străveche Franță* este falia care separă agonia și moartea Tatălui — Oscar Thibault (1929) de boala și moartea Fiului — Antoine (1940). Fisura imaginarului (1929—1936) se suprapune (este reglată?) peste fisura istoriei (1933). Consonanță semnificativă! Așadar, acum, în acest *dürftiger Zeit*, în această cezură existențială, R. M. G. va scrie *Străveche Franță* — cronica unei zile anonime de după război.

Oamenii din Maupeyrou sînt supraviețuitorii unui naufragiu istoric: primul război mondial. Existența lor nu este altceva decît o derivă nesemnificativă și antieroică la periferia istoriei. Într-adevăr, Maupeyrou este o arcă anonimă, o „corabie a nebunilor", în care oamenii, prizonieri ai rolului lor, ai prejudecăților, ticurilor și tabieturilor lor, ai „privirii" celorlalți, sînt condamnați la inerție. Ei refuză să mai debarce *în* istorie. De fapt, istoria devine impermeabilă pentru această umanitate. Proscriși, exilați din timpul libertății, al evenimentului, acești oameni rătăcesc în netimpul implacabil al absurdului. Fiecare este un Sisif, care-și rostogolește impasibil destinul. Într-o asemenea lume, în care timpul este o oglindă reflectînd la infinit aceeași zi, tragicul se dizolvă.

Sisif, cel din 1943 (Camus) va şti că el este doar o silabă în infinita tragedie absurdă a universului; cel din 1933 ignoră încă acest fapt. Dacă luciditatea este dramă, sfîşiere lăuntrică, moartea conştiinţei devine singura şansă de restabilire a echilibrului interior. Toţi locuitorii din Maupeyrou poartă în miezul fiinţei lor această moarte, în jurul căreia şi-au secretat existenţa, o existenţă larvară, măcinîndu-se într-un prezent continuu. Istoria a calcinat conştiinţele. Dincolo de om şi înlăuntrul său se întinde inexorabil acea „waste land", cartografiată şi de T. S. Eliot în 1922. „Eliberat" de conştiinţa existenţei sale, omul supravieţuieşte fără să simtă presiunea absurdului. Lipsit de conştiinţă — adevăratul centru de greutate al universului său — el îşi pierde umanitatea. Bosse, Merlavigne, Flamart, Ennberg, Quérolle şi ceilalţi *sînt jucaţi* de istorie. Au devenit roluri, măşti, algoritmi. Astfel, *Străveche Franţă* poate fi citită ca un fragment din „farsa tragică", pe care istoria o scrie cu intermitenţă în destinul omenirii.

Dacă Barrès este romancierul „energiei naţionale" (1897), R.M.G. va fi cronicarul inerţiei naţionale. Antoine şi Jacques vor înfrunta istoria, fiecare în felul său, şi vor fi înfrînţi. Eşecul lor este, dealtfel, determinat social-istoric. Ei n-au reuşit să se desprindă din inerţia valorilor individualismului burghez. Miza lor este utopică. Prizonieri ai unei biografii dominată de automatisme, ei vor reuşi, totuşi, trecînd prin iubire, război şi moarte experienţe — existenţiale fundamentale — să forţeze accesul la conştiinţa eşecului propriului lor destin. Dacă înainte de război speranţa mai era posibilă, dacă rănile şi morţile paralele ale războiului purificaseră într-o oarecare măsură individul şi reuşiseră să construiască un „suflet colectiv şi fratern" (II, p. 830); după război, omul va rătăci, dezorientat, într-o lume epuizată, rostogolindu-se iremediabil către disperare şi absurd. Este cazul comu-

nităţii descrise în *Străveche Franţă*. De la T. S. Eliot pînă la Scott Fitzgerald şi Hemingway, de la Pirandello pînă la Virginia Wolf şi Céline, criza valorilor se adînceşte, existenţa şi conştiinţa se fisurează tinzînd către zero. Metamorfoza monstruoasă, prevăzută de Kafka, cuprinde tot mai mult lumea. Deşi crede în „progresul moral al omului", deşi speră că omenirea „va şti să stabilească ordinea şi fraternitatea pe planetă" (II, p. 873), R.G.M. va descrie „etanşeitatea" animalului uman. „Iar noi — notează el — gravităm unii în jurul altora, fără să ne întîlnim, fără să ne întrepătrundem [...]. Fiecare în singurătatea sa ermetică." (II, p. 969). Singurătate, izolare şi dezolare, eşec, pustiu interior — acestea sînt coordonatele universului schiţat în *Străveche Franţă*. Omul, de-a lungul istoriei sale, a stabilit de nenumărate ori latitudinea şi longitudinea negativului, a vidului, cuibărit în sine. De la Eccleziast pînă la Oedip, de la Iov pînă la Vladimir şi Estragon se desenează în străfundurile fiinţei umane un continent de coşmar. *Străveche Franţă* este una din hărţile posibile ale acestui continent scufundat, mereu la pîndă, putînd oricînd să se ridice la suprafaţă. Umanitatea din om a fost dislocată de impactul cu istoria. Speranţa, disperarea, exasperarea, indiferenţa sînt treptele către marele zero al conştiinţei şi al fiinţei ; trepte, pe care individul coboară tot mai adînc pînă la exilul absolut din el însuşi. Şi cei din Maupeyrou fac parte din acest spaţiu al exilului şi derizoriului, al eşecului şi derelicţiunii. Este Maupeyrou o parabolă a lumii ca închisoare ? O viziune premonitorie a lagărelor de la Dachau şi Auschwitz ? Înlăuntrul omului stă la pîndă cel mai crunt duşman al său — omul. Din această perspectivă, „omul din subterană" este frate cu Joseph K. şi cu Béranger. Cu timpul, „boala" celor din Maupeyrou — egoismul, stereotipia cotidiană — se va răspîndi, agravîndu-se : Camus va pune lumii diagnosticul de „ciumă" ; Ionesco — de „rinocerită" ; Márquez va

descrie insomnia celor din Macondo și moartea memoriei. Zidurile se înmulțesc, proliferează. În comunicarea umană au loc tot mai multe scurtcircuite. *Străveche Franță* surprinde doar cîteva simptome ale unei boli incurabile. Tonul este ușor ironic. O anume crispare se strecoară în întrebări. Orizontul angoasei încă nu este vizibil. Și totuși, ritmul cu care se succed instantaneele, neliniștea naratorului anonim, care încearcă să-și sincronizeze personajele, să le dea o convergență, un timp comun, scufundarea lentă într-un destin vîscos — sînt semnele degradării ireversibile. Ceva s-a dereglat în mecanismul istoriei. Dar ce anume? Cine este vinovat: individul sau societatea? — se întreabă domnișoara Ennberg. Cine are dreptate. Voltaire sau Rousseau? Întrebările omului sînt pe măsura sa și a istoriei sale. R.M.G. — prizonier în labirinturile lumii — nu găsește încă un răspuns pe măsura întrebărilor sale. Dar îndoiala înseamnă cugetare, înseamnă conștiință a existenței și, mai ales, speranță. Oamenii *Străvechii Franțe* seamănă însă atît de mult cu personajele lui Giacometti — imobilizate într-o clipă de mișcare — încît te poți întreba dacă speranța nu face parte din același „joc" al repetiției și automatismului. În ciuda tuturor presupunerilor și a suspiciunilor, universul lui R.M.G. nu este dezolant, hipertragic, inuman. Chiar dacă aproape toți maupeyronezii sînt niște monade închise; chiar dacă satul pare desenat de De Chirico... printre casele pustii, prin crepusculul lumii se strecoară, din cînd în cînd, umbra unui om — o existență? o fantasmă?

În acest fagure — Maupeyrou — fiecare își ocupă hexagonul său. Toate liniile de comunicare între compartimente sînt întrerupte, cu o singură excepție: linia economică. Banul, cîștigul, profitul reprezintă unica lungime de undă pe care maupeyronezii își pot transmite mesajele. Des Navières — *raisonneur*-ul grotesc al „piesei" comentează faptul cu competența

senilului. Această lume mozaicată și incoerentă este, în fond, un fragment din istoria Franței. Deși nu a fost afacerea lor personală, „afacerea Dreyfus" le-a marcat, poate, valorile morale și credința, trecutul și speranțele. Destinul lor poartă semnătura lui Barrès, Maurras, Jaurès, a lui Clémenceau și Poincaré, a lui Deschanel și Millerand. Bătăliile de pe Marna și cea de la Verdun s-au cicatrizat poate în amintirile lor. Acum, însă, în memoria acestor oameni istoria s-a dizolvat. Idealurile, voința, revolta s-au atrofiat și n-a mai rămas decît o „umanitate animală, care continuă să se tîrască în mocirlă" (II, p. 1102). Dar, oare nu cumva, ea, umanitatea aceasta, s-a dizolvat singură în memoria istoriei? Sau, a rămas prizonieră pentru totdeauna într-una din capcanele întinse de perfida și nerecunoscătoarea istorie? Oare istoria este un maëlstrom, care tîrăște totul în abis? Sau un infern, în ale cărei bolgii, vinovații sînt pedepsiți să joace la infinit aceeași piesă, același rol? După R.M.G. — se pare — istoria poate lua cele mai neașteptate înfățișări. Ea este o nesfîrșită metamorfoză, un carnaval etern. Fresca *Străvechii Franțe* — realizată în tehnica *sgraffito*-ului — lasă imaginația istoriei să se dezlănțuie liber în miriade de forme, printre contururile măștilor. Maupeyrou este scena pe care Joigneau-poștașul regizează, își dezvăluie trucurile, montează, schimbă decorurile, își machiază personajele, ieșite parcă dintr-o *commedia dell' arte*. Pentru R.M.G., teatrul — spectacolul lumii și al omului — reprezintă o constantă a esteticii sale (I, pp. LXXVII—LXXIX). Dacă istoria este o *commedia dell' arte*, capodopera își ia revanșa, și, în drama pe care o pune în scenă, istoria devine o mască printre măști, o marionetă trasă de sforile invizibile ale textului.

În logica narațiunii, Joigneau îndeplinește aceeași funcție ca nebunul lui Günter Grass *(Toboșarul)*, ca privirea impersonală din *Piticii-Uriași* (Gisela Elsner)

sau ca falsul bufon din *Grimasa* (Heinrich Böll). El este „camera de luat vederi", naratorul ratat, un filtru ca oricare altul, un limbaj în care lumea încearcă să se traducă. Joigneau este releul prin care oamenii comunică (vezi și omofonia posibilă: Joigneau — *joignons* — *joindre* = a uni). El este singura șansă de evadare dintr-o devorantă singurătate. Datorită lui, destinele paralele converg pentru o clipă spre a se despărți, apoi, din nou. Joigneau — un demiurg? Oare el este acela care inventează și pune în mișcare o lume? Sau poate „lumea" l-a inventat pentru a prinde contur prin el? Joigneau ar fi atunci revelatorul, cu ajutorul căruia o comunitate de oameni își developează prezentul. Personaj proteic, Joigneau poartă masca „diavolului șchiop" al lui Lesage, pătrunzînd indiscret — pe scara de serviciu — în biografia consătenilor săi; dar și pe aceea a *businessman*-ului, gata oricînd să încheie o afacere rentabilă, știind cînd și cît să investească, pîndind numai profitul.

Războiul declanșase frica pentru ziua de mîine. Existența era nesigură. *A fi* devenise egal cu *a avea*. Cu cît individul poseda mai mult, cu atît i se părea că este mai bine înfipt în existență. Banul, proprietatea confereau individului o ființă, o identitate, o valoare. Presiunea economicului, necontrolată, devenea, astfel, deformantă, dizolvînd conștiința, alienînd omul. Pentru Joigneau, sătenii nu mai sînt semenii săi, ci simple obiecte, pioni pe tabla de șah a intereselor sale. Joigneau-Mefisto le vinde și le cumpără speranțele, dorințele, bucuriile. Destinul unui om este o marfă, o marfă cu preț redus. Aceasta pare a fi filozofia morală a lui Joigneau. Traficant de bunuri, traficant de conștiințe, Joigneau poartă stigmatul voinței de putere și de supremație. În biografia anonimă a unui poștaș crește umbra „dictatorului". Maupeyrou — imagine caricaturală a lumii — se transformă într-o *scenă*, pe care Joigneau își mon-

tează spectacolele, își regizează „piesele", manipulîndu-i pe „ceilalți" — oamenii-marionetă. Ironia viziunii narative îi propune lui Joigneau funcții actanțiale, funcții care se contrazic, se anulează reciproc, transformînd personajul într-o marionetă a textului-istorie, golindu-l de sens, erodîndu-i destinul.

De cîteva ori pe zi, Joigneau *urcă* și *coboară* coasta Bois-Laurent, — o Golgotă ridicolă, cercetată de un Sisif pe bicicletă. Degradarea mitului în spațiul istoriei dovedește neputința arhetipurilor, a modelelor primordiale de a rezolva problemele prezentului. Miturile și-au pierdut eternitatea și valoarea exemplară sub presiunea existenței cotidiene. Omul se află singur între neantul trecutului și neantul viitorului. Repetînd la nesfîrșit aceleași întrebări, aceleași gesturi, omul se „marionetizează" (Massimo Bontempelli), iar cuvintele sale se erodează. Omul — această interogație infinită — strivit de imposibilele întoarceri în răspuns, de vidul de deasupra și de vidul dinlăuntrul său, devine un repertoriu de stereotipuri. Automatismele îl invadează. În miezul noii sale ființe, al noii sale libertăți stă inerția. Sub semnul repetiției, al „veșnicei întoarceri", omul acesta, descris de R.M.G., se va supune unui scenariu implacabil, care-i va ține loc de destin. Neputînd să îndure istoria, omul acesta se exilează undeva în moarte sau în tăcere, în nicăieri, lăsîndu-și pe scenă personajul și rolul. *Străveche Franță* este un univers de măști, un carnaval absurd și disperat, din care omul s-a retras.

Într-adevăr, *Străveche Franță* dezvăluie o viziune profund carnavalescă asupra lumii, de la istoria ca mască pînă la tehnica și stilul narațiunii. R.M.G. folosește o formulă clasică: unitatea de timp (o zi), unitatea de spațiu (Maupeyrou), unitatea de acțiune, dată, pe de o parte, de personajul-releu — Joigneau și, pe de altă parte, de identitatea de interese; simetria: orologiul primăriei — clopotele bisericii, cei

trei eroi — cele trei văduve de război — cele trei habotnice, cafeneaua (centrul stîngii anticlericale) — frizeria (centrul facțiunii de dreapta) etc. Pe această urzeală inocentă, tradițională, se țese treptat conturul unei lumi neliniștitoare. Unitatea, coerența sînt aparențe, măști. Timpul este fisurat: ritmul sacru (clopotele bisericii) — ritmul profan (orologiul primăriei); opririle și plecările trenului; împărțirea corespondenței; *flash-back*-urile, pe care naratorul le operează în trecutul personajelor; speranțele și așteptările, care introduc dimensiunea viitorului; răsăritul și apusul soarelui (ritmul cosmic); orizontul senectuții și cel al tinereții (ritmul biologic). Viața satului se dereglează sub presiunea acestui mozaic temporal. Spațul este fragmentat: băcănia, brutăria, poșta, biserica, gara, piața, podul, cimitirul, casele și grădinile, via și pădurea. La acestea se adaugă referirile și aluziile la alte localități (Villegrande, Bourg-Eloi, Marsilia, Narbonne). Spațiul se dilată și se contractă, devine nesigur. Personajul este un repertoriu, un conglomerat de roluri, o colecție de măști. Omul este trucat. Sub „eu" se ascunde un străin. Eul devine „*on*" sau „*dass Mann*". Sub machiaj, omul se degradează sau se multiplică. Lumea pare un joc de oglinzi, un caleidoscop. Carnavalul este sărbătoarea incertitudinii, a anxietății, a insecurității și instabilității. Cine se ascunde în uniforma poștașului? — Un Joigneau proprietar, un afacerist fără scrupule, un Don Juan. Cine este Flamart? — Un Hercule impotent. Dar domnișoara Massot? — O Penelopă habotnică + un trecut aventuros. Mélie, soția lui Joigneau? — O Emma Bovary fără imaginație. Doamna Flamart? — O Mesalină cu sentimente materne față de soțul ei. Șeful de gară? — Un Don Quijote ratat + nostalgia unei familii. Arnaldon, primarul? — Un om de acțiune + o paiață fără personalitate. Valorile morale se deteriorează. Eroii, luptătorii de la Verdun — Pascalon, Tulle, Houstin —

au devenit clovnii satului. Monumentul soldatului francez din primul război — *„le poilu"* — își pierde sensul patriotic, transformîndu-se în barometru. Sentimentul religios se destramă. Biserica este condusă de intrigile femeilor. Preotul, cu trupul fisurat de spasme, o adevărată paiață, fire anxioasă și sceptică, preferă să-și cultive voltairian grădina. Statuia Sfîntului Anton, cîștigată la tombolă, este vîndută la suprapreț. Religia se transformă în valoare de întrebuințare și valoare de schimb. Căsnicia ? — O altă mască sub care se adăpostește adulterul sau incestul.

Charles Péguy, Miguel de Unamuno, Ortega y Gasset descoperiseră și ei cîteva simptome ale alienării umane (clișeul, automatismul, inerția) ; Pirandello și Svevo descriseseră disoluția personalității. Féju, Ennberg, Philiberte, Mauriçotte — poartă fiecare în lăuntrurile lor un străin — fratele siamez — la fel ca Moscarda, personajul lui Pirandello din *Uno, nessuno e centomilla* (1926). Bătrînețea — formă a înstrăinării, a exilului din sine — este masca doamnei Daigne, a „belgienilor", a lui des Navières. Dimensiune a condiției umane, bătrînețea l-a fascinat întotdeauna pe R.M.G. (*Souvenirs*, I, pp. LIV, CXIII.) În spațiul geerontic lumea devine identică sieși, fără clarobscur ; eul se esențializează ireversibil pînă la noneu. R.M.G. observă descompunerea relațiilor interumane, mișcările dezarticulate, automate ale individului, vidul care se cască sub fiecare gest, cu fiecare cuvînt. Cuplul belgienilor pare a fi fost conceput de Samuel Beckett. Da, Willie și Winnie au locuit la Maupeyrou. Aici, în acest sat, se naște teatrul absurdului. Bătrînul Pâqueux este frate cu Pozzo și Lucky. Des Navières donează muzeului Carnavalet „colecția" sa — cîțiva metri de dantelă, o biblie roasă de șoareci — simbol al întregii sale vieți. Simplu obiect printre alte obiecte, des Navières se înrudește cu Autodidactul lui Sartre și cu bătrînii din *Scaunele* lui Ionesco. „Colecția" este mesajul pe

care el — fostul contabil — îl transmite viitorului. Sau, poate, „colecția" lui des Navières, cea a șefului de gară, *ex-voto*-ul Célestinei, nu sînt decît forme (măști ?) ale unei disperate și neputincioase dorințe de a(-și) supraviețui, de a-și dilata timpul propriei ființe prin (în) obiecte. Omul se exilează în lucruri. Reificarea, ca și carnavalul sau teatrul sînt poate singurele șanse ale *acestui om* de a-și asuma un destin plural, de a trăi cîteva „vieți paralele". Dar carnavalul nu este numai dedublare, evadare într-o biografie fictivă, ci și fragmentare a conștiinței, fractură a sinelui, intruziune a morții. Ce este masca ? — Un *altcineva* care devine *eu*. Viziunea carnavalescă asupra lumii implică ruptura, alienarea, reificarea, extincția. R.M.G. a avut o acută conștiință a scindării între biografii, a sciziunii între diferitele ritmuri istorice, a crevaselor care traversează ființa umană. Antagonismul ireconciliabil între vechi și nou, între tată și fiu, între generații (Joigneau, Bosse, Quérolle, Pâqueux, Arnaldon și Joseph, Joux, Nicolas Puoillaude, Francis) se impune ca una din temele obsesive ale operei dugardiene, de la *Devenir* (1908) pînă la *Amintirile Colonelului de Maumort,* care ar fi trebuit să fie : „testamentul unei generații, în preajma unei scindări complete între două vîrste ale umanității". (I, p. CIX.) Sub armonia și echilibrul de sorginte tolstoiană se consumă drame cehoviene. De sub tăcerea impasibilă, aproape ireală, a capodoperei, pîndesc șacalii absurdului, ai iraționalului gata oricînd să distrugă perfecțiunea formelor. Într-adevăr, opera lui R.M.G. se înalță pe antinomia — de înaltă tensiune estetică și axiologică — dintre două ritmuri ale istoriei și ale ființei, dintre mască și chip, dintre substanță și expresie. Originea acestei polarități se află, pe de o parte, în natura dual ă a scriitorului, în voința sa de dedublare. Astfel, R.M.G. afirmă că *Familia Thibault* „exprimă simultan cele două tendințe contradictorii ale naturii sale : instinc-

tul de independență, de evaziune, de revoltă, refuzul tuturor conformismelor ; și instinctul de ordine, de echilibru, refuzul extremelor [...]" (I, p. LXXX). Pe de altă parte, însă, *homo duplex* este măsura omului și a secolului, dominat de seisme și dislocări social-politice. Lumea se fisurase adînc și iremediabil în 1914, 1917, 1919. „Generația pierdută" scrie o „literatură a deznădejdii" (Albérès). „Complexul lui Oedip" este o mască sub care se ascunde actul de acuzare a trecutului, a valorilor tradiționale. Nu fatalitatea oarbă regizează faptele lui Oedip, ci el însuși hotărăște să-și pedepsească tatăl. Operele lui Kasimir Edschmid, Daubler, Werfel, Hasenclever, Cocteau, Huxley, Thomas Mann sînt tot atîtea condamnări la moarte ale tatălui. Tinerii din *Străveche Franță* sînt niște Oedipi în devenire. Ei fac parte din generația, „care atinge vîrsta maturității în momentul cînd asupra lumii se lasă Disperarea anilor 30". (John Lehmann, *The Whispering Gallery*, London, Longmans, 1955, p. 332). Dacă personalitatea, caracterul, destinul celor „vechi" se destramă, se simplifică pînă la tropism, cei „noi", tinerii, traversează o zonă incertă, dominată de vag, de revolte obscure ; se zbat la frontiera dintre vechiul limbaj al unei umanități agonizante și noul limbaj care nu a ajuns încă pînă la ei (*cf.* Hermann Broch, *Les Somnambules*, Paris, Gallimard, 1957, II, p. 362).

Ultimul cadru al „filmului" de scurt metraj, *Străveche Franță*, — voit ambiguu — provoacă o nouă spărtură în spațiul carnavalesc : domnișoara Ennberg își amintește că a visat — cu o noapte înainte — cum fratele ei își sugruma în tăcere soția. O imagine parcă semnată de Buñuel sau Bergman. Care este semnificația acestei sciziuni între sintaxa onirică și sintaxa realității ? Oare visul dezvăluie un latent complex al Electrei ? O frustrare ? Resemnarea ? Disperarea ? Gelozia ? Dorința de evadare din convențional și automatism, din fericirea mic burgheză ?

Spațiul-timpul carnavalesc declanșează ambiguitatea polifonică și interogația infinită. *Străveche Franță* este un joc de puzzle, în care semnificația se cristalizează lent, după nenumărate încercări și erori, după mutări repetate. *Străveche Franță* este o cuantă din istoria lumii. O cuantă cu valoare de simbol și de parabolă a condiției umane. În spațiul carnavalesc, ca și în spațiul thanatic, omul este egal cu sine, cu lumea și cu semenii săi. Poate de aceea, *Străveche Franță* este un basorelief fără eroi, o friză, desfășurată între arhitrava și cornișa acelui parthenon care se numește *Familia Thibault*.

Oare a reușit R.M.G. să îmblînzească, în cele din urmă, istoria — acest Sfinx ale cărui întrebări mistuitoare curg prin fiecare? Oare capodopera poate fi un răspuns la interogațiile lumii? Există un singur răspuns, pe care Oedip îl va repeta mereu în fața tuturor sfincșilor: Omul. R.M.G. a știut că numai omul îl poate salva pe om. De aceea, el a creat oameni, ființe vii, care să spargă labirintul capodoperei, să se smulgă din strînsoarea cuvintelor și să iasă *afară*, pe cîmpul de luptă, pentru a îmblînzi istoria, pentru a o înfrunta și a o înfrînge.

NARCIS ZĂRNESCU

Christianei şi lui *Marcel de Coppet*, acest simplu album de schiţe de la ţară.

R. M. G.

I

Joigneau scapără un chibrit.

Mélie se întoarce furioasă către perete.

— Cît e ?

— Şi-un sfert.

El mormăie, se dă jos din pat şi împinge la o parte obloanele. Soarele a şi răsărit, mai matinal, la sfîrşitul lui iulie, decît factorii poştali. Cerul e roz, roze casele adormite, roză şi mica piaţă goală peste care umbrele copacilor se văd alungite ca la căderea nopţii.

Joigneau îşi trage pantalonii şi iese în curte să se ude : un ţăran roşcovan şi voinic, hirsut, căruia colbul, vîntul şi soarele i-au decolorat părul şi i-au înnegrit obrajii.

În trei minute e gata, încălţat, cu şapca pe cap, echipat pentru ziua întreagă.

Mélie, pe asemenea căldură, doarme-n cămaşă. Scoate de sub cearşaf un umăr durduliu :

— Mai încet, că-l trezeşti pe Joseph.

Băiatul, ucenic la rotărie, doarme sus, într-un cotlon care tot nu slujeşte la nimic pentru că factorul n-are copii.

Joigneau nu răspunde. Nu-i pasă lui că-l trezeşte pe băiat. Iar băiatului îi pasă tot aşa de puţin că a fost trezit. A şi sărit în picioare, în cămaşă, desculţ, cu urechea ciulită.

De cum îl aude pe factor plecînd îşi dă drumul în jos ca o maimuţă pînă la uşa încăperii :

— Doamnă Joigneau, cît să fie ceasul ?

Aceasta îi aştepta întrebarea. Neliniştită, cu ochii la zăvorul netras, îi răspunde iute :

— Aproape şi jumătate.

Ca şi cum uşa ar fi de sticlă, ea îl şi vede, în picioare, frecîndu-şi obrazul, cu cămaşa descheiată peste pielea-i fragedă, clipind din ochi şi cu buzele lui cărnoase întredeschise.

— Bun, zice el după un timp. Şi mai rămîne aşa un minut ascultînd, ca şi dînsa, tăcerea. După care, din trei mişcări, cu poalele cămăşii fîlfîind, se caţără iar în culcuşul lui, netotul.

Doamna Joigneau îl aude închizînd uşa şi aruncîndu-se în pat. Oftează, se întinde şi cască. Pe urmă se duce să tragă zăvorul şi începe să se îmbrace.

Cu bicicleta, poşta din Maupeyrou nu-i decît la cinci minute de gară, dar gara e la un sfert bun de ceas de poştă din pricina dealului Bois-Laurent.

Joigneau, cu taşca pe umăr, trece fără zgomot printre casele tăcute.

Satul se întinde doar în lungime. N-are altă stradă decît drumul care-l străbate de la un capăt la altul şi care abia catadicseşte să se lărgească un pic în centrul aşezării, dînd ocol bisericii. La ora aceea Mau-

peyrou doarme. Bosse, cel cu cafeneaua din piață, unul dintre cei mai matinali, nici n-a întredeschis încă obloanele. Chiar și brutăria-i închisă. N-o duc rău brutarii ăștia, frații Merlavigne adică, doi flăcăi tomnateci care coc pe rînd pîine toată noaptea. Dar în zori soilesc amîndoi : unul după ce a terminat cu coptul, celălalt înainte de a începe vînzarea.

Féju e însă unul care se scoală întotdeauna dis-de-dimineață. Acum sparge lemne înainte de a se duce la slujbă.

— Salut, frate, îi strigă Joigneau.

Cantonierul nu se întoarce, răspunzîndu-i doar cu o înclinare a capului. Are întotdeauna ceafa aplecată de parcă ar duce un sac de făină. O figură Féju ăsta ! Anul trecut a dispărut de acasă șaptesprezece zile. Șaptesprezece zile fără să dea un semn de viață. S-au apucat jandarmii să-l caute. A trebuit să fie dat dispărut în scriptele Serviciului de drumuri și poduri. Și deodată, într-o bună dimineață a apărut din nou în mijlocul drumului, cu nasul în prundiș, bicicleta în șanț și desaga cu merinde în iarbă, la răcoare. Nimeni n-a putut afla dedesubturile întîmplării, nici măcar Joigneau. Să se fi dus să petreacă cu vreo fustă la Villegrande ? Să fi plecat singur ? Să fi vrut să dispară așa, dintr-o fantezie, lăsîndu-și baltă cei patru copii, nevasta bolnavă, șefii, roaba de cantonier, ca să dea totul uitării și să înceapă o altă viață ? Și ce-l readusese iar la prundiș ? Remușcările ? Mizeria ? Obișnuința ? Noroc de domnul Arnaldon, primarul, care a reușit ca, pe motiv de familie numeroasă, să-l oprească pe inspector să nu-l zvîrle pe drumuri !

Iată si ultimele case şi, aproape imediat, cimitirul. În mijlocul mormintelor monumentul eroilor cu pifanul de piatră mereu vioi, pornind cu baioneta la atac. E un vechi camarad şi un fel de barometru. În zilele de ploaie e negru din cap pînă-n picioare, cînd e ceaţă se face vînăt, iar pe soare devine albastru, animalul, albastru ca cerul, de-adevăratelea, şi casca-i străluceşte ca presărată cu praf de sticlă.

O învîrtitură de pedală la trecerea podeţului peste Yeulette şi după aceea mereu răcoroasa Isle, capătul luncii dintre braţul mare şi cel mic al rîului, scăldată încă în aburii dimineţii. Apoi o nouă încordare la vechiul pod de piatră arcuit peste Yeule, după care drumul urcă pînă la gară printre ogoarele deasupra cărora se rotesc ciorile. În primele ceasuri ale dimineţii, natura e proaspătă şi liniştită. Ciripitul năvalnic al păsărilor vesteşte căldura care pluteşte încă în înaltul cerului. Deocamdată aerul e blînd, nemişcat, aproape răcoros, ca în zilele frumoase de primăvară. Iarba prăfuită de pe costişe, roasă de oi şi îngălbenită de soarele de ieri, pare să se fi folosit de răgazul nopţii şi de rouă ca să devină iar verde.

Factorul urcă cu paşi mari dealul. Merge cu capul aplecat, împingîndu-şi bicicleta cu mîna. Cunoaşte fiecare moviliţă, fiecare cîrpitură a drumului, fiecare grămadă de bolovani, fiecare tufiş. Nimic nu-l abate de la gîndurile lui. Dar la cotul drumului se opreşte de fiecare dată cîteva clipe ca să arunce o privire de stăpîn către coastele dealului Bois-Laurent, exact acolo unde îşi are via, între un nuc rotat, mare şi stufos şi un şirag de piersici singurateci.

Trenul nu sosește decît la 55. Joigneau ajunge întotdeauna cu destul timp înainte. În doisprezece ani, n-a întîrziat decît o singură dată, cu trei minute, și anume, în ziua cînd a crezut că a luat foc brutăria. Nu s-a aflat niciodată ce au ars în noaptea aceea frații Merlavigne și slujnicuța lor în cuptor. În orice caz altceva decît lemn de foc ori rămășițe de coajă de pîine. Niște pisoi atunci fătați, au zis ei. Se poate, fiindcă puțea a hoit ars.

Și iată și gara în coasta dealului. Deasupra acoperișului se înalță printre frunzele platanilor un fum subțire. Șeful gării, holtei, și-a aprins focul pentru cafea.

II

În sala de așteptare, închisă din ajun, duhnește a tutun și a rufe nespălate.

La magazie, Flamart, hamalul, un adevărat hercule, îngrămădește pe cărucior coșurile cu trufandale pe care, în fiece dimineață, Loutre, zarzavagiul le descarcă din camionetă împreună cu argatul lui.

Joigneau se îndreaptă către cei doi bărbați.

— Are să fie cald mai acușica pe drum ! V-o spun eu !

— Porcărie de vreme, mormăie asudat hercule, fără să se oprească din lucru.

Loutre se ferește să încuviințeze, cu toate că pe obrazul lui țeșit șiroiește sudoarea. Dar cu cît arde mai tare soarele, cu atît mai bine e pentru grădină. E de ajuns să o

uzi. Loutre are în mijlocul ei un izvor care n-a secat niciodată.

Flamart tîrîie spre cîntar un coş înmiresmat cu pepeni galbeni. Loutre se duce la birou să-şi completeze hîrtiile.

Factorul, rămas singur cu argatul, îşi răsuceşte agale o ţigară.

— Da, acuşica o să frigă ! Ţi-o spun eu, dragă *Fritz* !

Argatul termină de strîns o prelată.

— O să vrigă, ta...

I se spune *Fritz* bavarezului ăstuia lăsat aici de război. Un trup ca o aschimodie, crescut aiurea. Capul, prea mare, stă mereu aplecat pe-un umăr. Gîtul lung şi alb aminteşte de cel al unei găini jumulite, devenită batjocura păsărilor din ogradă. Dar ochii îi sînt visători şi are o faţă plăcută, încadrată cu o barbă de sfînt. S-a aşezat pe scara magaziei şi cîntă cu glas scăzut. Borul pălăriei lui de paie e ca un nimb. Privirea-i mohorîtă e îndreptată cu indiferenţă spre factor, în timp ce zîmbetul i se şterge încet de pe buze. Repetă ca-n vis :

— Ta, o să vrigă, tom' Jagneau...

Factorul se duce la Flamart. Hamalul e singur în faţa cîntarului şi mînuieşte nişte greutăţi. Socoteşte cu glas tare ca să nu greşească : „Două sute cincizeci şi doi şi cu douăzeci : două sute şaptezeci şi doi"... Pe faţa lui de berbec pielea pare fiartă. Ochii îi sînt înfundaţi între proeminenţa frunţii şi pometii obrajilor : mici, rotunzi, albaştri şi goi, ochi de beţiv, de om cu idei fixe.

— Am ceva să-ţi spun, zice el cînd termină cu cîntăritul.

Joigneau îl urmează pînă la lampisterie.

În clădirea publică a gării, hamalul și-a rezervat pentru el colțul ăsta îmbibat de petrol. Aici, printre cîrpele grase și lămpile pline de funingine, poate să mănînce în liniște și să se lase pradă în voie obsesiei lui. În fiecare zi, înaintea primului tren îl ia cu dînsul pe factor, ca să îmbuce ceva împreună. Nevastă-sa îi poartă de grijă și-i pune întotdeauna în desagă cît pentru doi. Iar Joigneau profită : e un an de cînd își economisește în fiecare dimineață gustarea.

Pe masa înnegrită de funingine, Flamart întinde pîinea, sticla cu vin și cutia de sardele pe care o spintecă cu o șurubelniță. Cei doi se așază. Afară, deasupra ușii un clopoțel începe să țîrîie.

— A plecat din Mézu, constată Joigneau.

Cu un gest străvechi, firesc, ritual, ținîndu-și felia de pîine în palma stîngă, mai întîi Flamart, apoi Joigneau iau pe rînd cu vîrful cuțitului cîte o bucată de sardea uleioasă și o întind pe pîine. După care își taie din felie cîte un patrat, îl bagă urgent în gură și, înainte de a începe laboriosul efort al mestecării, au grijă să-și șteargă fiecare cu dosul mîinii mustața.

Hamalul se oprește din mîncat și se apleacă spre factor :

— Și-a băgat în cap, ticăloasa, să aranjeze podul.

Joigneau, cu cuțitul în aer, se gîndește o clipă și întreabă :

— Pentru ce ?

— Să facă o cameră, zice ea. O cameră de dat cu chirie.

Flamart ridică pînă în dreptul pieptului două mîini de ucigaș ale căror degete se

strîng și pîrîie și spune în liniștea care s-a lăsat :

— Eu zic nu !

Joigneau, prudent, se mărginește la generalități :

— O să trebuiască să plătești impozit pe chirie ?

— Nici vorbă. Ticăloasa și-a făcut toate socotelile, știe ea toate astea mai bine decît tine și decît mine. Cu toată cheltuiala, zice ea, aș cîștiga cel puțin trei sute, trei sute cincizeci pe lună. Gîndește-te ! Îi lasă factorului timp să aprecieze cît ar pierde, după care repetă printre dinți : — Naiba să-i ia de bani. Eu zic nu !

— Mda... face Joigneau.

Întorși pentru o clipă unul către celălalt, se privesc în ochi. S-ar crede că se urăsc, însă nu caută decît să-și dea seama ce are fiecare în cap. Dar și alții, mai șireți decît Flamart, au trebuit să renunțe la încercarea de a ghici ce se ascunde în căpățîna lui Joigneau. Masca lui de faun păros nu-l trădează niciodată : privirile-i sînt dublu adăpostite de sprîncenele stufoase și de fenta curbă a pleoapelor ; cît despre expresia gurii, aceasta e definitiv mascată de mustața lui de jandarm. Încet, asemenea unei mașini complicate care-și repune toate angrenajele în mișcare, începe din nou să mestece. Flamart însă s-a oprit pentru că toate astea îl tulbură atît de puternic încît pînă și mîncatul i-a devenit indiferent.

Flamart a fost subofițer de infanterie. Fîșneața din garnizoană cu care s-a însurat i-a făcut rost de slujba pe care o are la calea ferată. Iar ea ține un debit la patru

kilometri de gară, într-o căscioară izolată, la încrucișarea a trei drumuri. Automobiliștii se opresc uneori acolo. Obloanele sînt totdeauna pe jumătate închise. Se spune că în spatele lor se întîmplă tot felul de lucruri. Ticăloasa e singură și-și poate înșela bărbatul cît e ziua de lungă. Flamart o știe foarte bine. Ros de bănuieli, dar prizonier al orarului, plesnește de ciudă în lampisteria lui. Dealtfel, ticăloasa știe ce face : debitul aduce cîștig bun, atît de bun, încît Flamart, orice ar spune, nu s-a gîndit niciodată serios să renunțe la el. Ca să poată măcar supraveghea corespondența, s-a adresat anul trecut factorului. Asta-l costă jumătate din gustarea de dimineață. În schimbul ei, Joigneau, complice prudent, îi dă să citească din cînd în cînd cîte o carte poștală inofensivă.

— Cei care vin și pleacă, mai treacă-meargă, strigă deodată Flamart. Dar dacă îl las pe vreunul să se cuibărească acolo, sînt pierdut !

Gîtul i s-a făcut roșu ca racul. Ochii i se învîrt roată. Asaltat de vedenii, lasă să-i scape pe neașteptate un chirăit din gîtlej :

— Pînă la urmă mi-ar umfla-o !

Joigneau rînjește. Dar n-a nimerit-o : cu tot ochiul lui ascuțit și auzu-i fin n-a înțeles că dacă buzele lui hercule au tremurat, asta a fost mai degrabă de emoție decît de mînie, iar chirăitul a fost un suspin de disperare.

Clopoțelul de deasupra ușii s-a oprit brusc. Se apropie trenul.

Flamart se ridică, își șterge cuțitul cu o bucată de pîine și-l închide.

— Ți-am spus chestia asta, Joigneau, înainte de a pleca pentru că poate îi arunci ticăloasei o vorbă, în trecere.

— Asta se poate, zice Joigneau.

Și rîde în sinea lui pentru că tot voia să ajungă în dimineața asta pînă la debit, avînd a-i face o comunicare personală doamnei Flamart.

Se deschide o ușă cu geam și șeful gării, în uniformă, încheiat la toți nasturii, își face apariția pe peron.

— Salut, don' șef, zice factorul.

Bătrînul duce automat două degete la cozoroc.

— Bună dimineața, Joigneau.

Cordial, dar fără familiaritate. E un șef trist. Adus din umeri, cu mîinile la spate, cu profilul lui ascuțit, pornește, din obișnuință, în întîmpinarea trenului.

Din compartimentul cu inscripția POȘTA, un funcționar în cămașă întinde pe fereastră un sac plumbuit.

Joigneau i-l dă în schimb pe al lui.

— Cu bine, Bergeon ! Stai la răcoare, ce-ți pasă !

Acesta, un bătrîn cu înfățișare rahitică, cu brațele rezemate de geam, își golește pipa în palmă, scuipă cu obidă și nu răspunde.

Mai încolo s-a terminat încărcatul coșurilor. Flamart transpiră. Locomotiva fluieră. În timp ce trenul pornește, un om strigă și Flamart trage dintr-un vagon cu o mișcare bruscă o cușcă cu niște găini zbîrlite, pe jumătate moarte care, la contactul cu solul, mai dau un țipăt.

Joigneau încalecă pe bicicletă.

Şeful se întoarce la hîrţoagele lui, iar Flamart la lampisterie.

Pe peronul gol, în soare, găinile, prăpădite, se lasă pe fundul cuştii pentru a-şi da definitiv duhul.

III

De-abia a bătut şase şi jumătate ceasul de la primărie că satul se pune în mişcare. O deprindere seculară mai puternică decît orice comoditate îi smulge fără milă pe oameni din somn ca să pornească din nou a se agita, asemenea unor veveriţe în cuşcă.

În bucătăria din spatele biroului de poştă, Mélie, proaspăt spălată, umblă de colo-colo ronţăind o bucată de pîine unsă cu slănină. De unde-i vine aerul ăsta ferches? De la dantura-i sănătoasă, de la păru-i buclat, de la bluza ei albă, de la mers? Fiindcă are un mers surprinzător de graţios pentru o femeie joasă de statură şi voinică.

Joigneau lucrează în grădină. Poşta nu începe s-o împartă decît la opt.

Mélie profită de răgaz ca să urce şi să-i facă patul ucenicului. Treaba asta n-a fost cuprinsă în chirie, dar e bine ştiut ce va să zică un puşti de şaisprezece ani: dacă n-ai un pic de grijă de boarfele lui... În fiecare dimineaţă, fără greş, Mélie urcă să scuture cearşaful în care a dormit Joseph şi să-i întoarcă salteaua călduţă şi păstrînd încă scobitura trupului lui.

În afară de cazul că ar avea o preferinţă vicioasă pentru sclavie, existenţa unui factor poştal-oficiant nu e de conceput decît dacă are alături de el o femeie şi dacă această femeie se ocupă de birou. Joigneau a dresat-o pe Mélie. Cel mai greu a fost s-o determine să renunţe la copii, pentru că femeia ţine să aibă pui ca toate femeile. Totuşi e uşor de înţeles că maternitatea nu-i compatibilă cu un adevărat serviciu poştal. Mélie a plîns destule nopţi pe chestia asta. A trebuit s-o lase să crească căţeluşi. Dealtfel, Joigneau îi vinde şi e în cîştig.

În rest, Mélie a deprins tot ce trebuie. Ştie să primească şi să expedieze o telegramă, să se descurce în tarife, să manevreze toate tipurile de chitanţiere.

Cu tot grilajul şi geamurile mate, biroul poştei nu e o închisoare. Doar partea de jos a pereţilor e un pic ternă, dar mai sus sînt împodobiţi cu anunţuri şi afişe care-i înveselesc. Miroase plăcut, ca în localurile publice. Şi într-adevăr se perindă destulă lume pe aici, aşa că nu apuci niciodată să te plictiseşti.

Natural, biserica e în întîrziere faţă de primărie. Orologiul acesteia arată şapte şi zece cînd domnişoara Verne se hotărăşte să tragă clopotele.

Domnişoara Verne, sora preotului, ţine cheile bisericii. Noaptea le pune sub pernă. Ea este cea care descuie dimineaţa uşa transeptului şi pătrunde prima sub bolţile răsunătoare. Neasemuită clipă de mîndrie în care Domnul este numai al ei şi-i vorbeşte ca unei favorite. Numai ea are privilegiul să tulbure liniştea divină a sanctuarului cu

galoşii pe dalele de piatră şi, atîrnată de frînghia clopotelor, să impună satului încă adormit rugăciunea de dimineaţă. Fratele ei nu i se alătură decît mai tîrziu, după ce clopotele vestesc liturghia. În timp ce preotul deschide sacristia şi pregăteşte altarul, două umbre se strecoară una după alta printre coloane şi îngenunchează în spatele domnişoarei Verne : domnişoara Massot şi Célestine.

Cele trei pioase sînt în fiecare zi la slujbă. Şi cum preotul nu dispune de copiii de cor în timpul săptămînii, ele au bucuria să dea pe rînd, fiecare în ziua hotărîtă, răspunsurile.

Dacă Dumnezeu ar chema pe vreuna din ele la dînsul, celor rămase în viaţă le-ar veni rîndul mai des, dar asta-i o speranţă vinovată, respinsă de fiecare din ele atunci cînd i se înfăţişează.

De cum sună clopotele de liturghie, Joigneau îşi strînge uneltele şi se întoarce în birou.

Răstoarnă sacul pe masa cea mare şi neagră şi-şi potriveşte ochelarii. Îi place operaţia asta de triere. Are în faţa lui tot satul cu micile lui secrete de moment şi umblă printre ele cu o plăcere mereu reînnoită. Ia plicurile unul cîte unul, le examinează cît e necesar, după care le aplică pe spate cîte o ştampilă, clasîndu-le după itinerarul imuabil al cursei lui. Are nas : despre cea mai mare parte a scrisorilor ştie aproape exact ce conţin. În doisprezece ani, dacă ai ochi bagi de seamă, descoperi, îţi aminteşti, ghiceşti.

Dar din cînd în cînd se oprește brusc cu cîte o scrisoare între degete. O întoarce, o cîntărește, se uită la ea în zare, o miroase și dacă se încăpățînează să-și păstreze misterul nu insistă, știind bine că tot el va avea ultimul cuvînt. În loc să o pună în grămadă o strecoară rapid în buzunarul hainei. Socoteala o să se încheie un pic mai tîrziu între patru ochi, pentru că nu există plic care să nu treacă la mărturisiri complete după ce i se aplică, atîta cît trebuie, metoda apei clocotite.

IV

Cînd bate de opt, Joigneau cu geanta în bandulieră, șapca pe ureche și perechea de căţelandri după dînsul traversează piața, curtea școlii, intră în clasa goală și strigă :

— Domnu' Ennberg !

Învățătorul vine imediat să-și ia poșta odată cu cea destinată primăriei. Nu vrea ca Joigneau să intre în bucătărie, unde familia Ennberg e adunată pentru masa de dimineață. Domnul Ennberg nu i-a oferit niciodată factorului măcar o țigară sau vreun os căţeilor. Joigneau nu-l înghite. N-are nimic contra lui, nici contra ideilor lui, dar îl consideră un încuiat din est.

După ce factorul pleacă, Ennberg se întoarce în bucătărie. Deasupra mașinii de gătit atîrnă rufe puse la uscat. În încăperea strîmtă miroase a lapte fiert, rufe spălate și lături. Cei trei copii înghesuiți la un capăt al mesei țipă ca niște pui ieșiți din găoace. Madam' Ennberg, în camizol, cînd rîzînd,

cînd mustrînd, toarnă cîte un pic de tapioca în fiecare castronaș întins spre dînsa. E brunetă și atît de planturoasă încît și pielea, și părul-i lucesc de grăsime. Sarcinile repetate au deformat-o. Și asta n-ar fi încă nimic dacă fiecare n-ar fi eliberat rînd pe rînd, asemenea unor demoni, toate instinctele naturii ei vulgare.

Domnul Ennberg își reia tăcut locul la masă și desface ziarul punîndu-l între ceașca lui și cea a surorii sale.

Domnul Ennberg seamănă bine cu sora lui. Amîndoi sînt subțirateci, palizi și blonzi. Au amîndoi aceeași privire limpede și mioapă, același maxilar alungit, același fel de a vorbi cu dinții un pic strînși, același zîmbet sarcastic, același rîs puțin disprețuitor cu gura închisă și mici pufnituri pe nas.

E un noroc că învățătoarea din Maupeyrou e sora domnului Ennberg, un noroc că nu-i măritată și că nu face menaj separat. Un noroc că-i dă cumnatei ei cea mai mare parte din salariu, bucătăria pentru spălatul rufelor și mansarda în care doarme cea mai mare dintre nepoate. Fără toate astea învățătorul, nevastă-sa și cei trei copii ar duce-o greu de tot în locuința alcătuită dintr-o cameră, o bucătărie și un closet pe care le-o pune la dispoziție statul.

Uniți prin aceleași speranțe, aceleași indignări, aceleași ranchiune, domnul Ennberg și sora lui, aplecați peste ziarul partidului citesc împreună știrile venite dintr-o lume a cărei organizare le apare pe cît de absurdă pe atît de criminală. Din cînd în cînd, fără

să-şi fi făcut vreun semn, ridică din umerii lor ascuţiţi şi pufnesc pe nas.

— Mamă, ţipă fetiţa cea mare.

Madam' Ennberg îl apucă iute pe ultimul născut, deschide uşa dinspre drum, se lasă pe vine în prag şi-l ridică cu mîinile întinse pe copil, ţinîndu-l dincolo de trepte. Copilul, cu poalele ridicate, dă din picioare în lumina soarelui.

— Şi nu mai am nici un pantalonaş uscat să-i pun, murmură ea ridicîndu-se. Poate că o să se schimbe situaţia dacă o să-l aleagă pe domnul Arnaldon.

Domnul Ennberg ştie ce legătură face soţia lui între rufăria copilului şi alegerea primarului în consiliul general. Ea nădăjduieşte că bărbatul o să-i fie avansat şi o să plece din postul ăsta prost plătit. Şi îi reproşează de douăzeci de ori pe zi că nu întreprinde nici un demers. Dar învăţătorul ştie foarte bine că are puţine şanse să găsească o comună unde să poată fi numită şi soră-sa, iar la prezenţa ei alături de dînsul ţine mai mult decît îşi închipuie: înţelegerea, afecţiunea, convingerile lor comune compensează ceva din decepţiile zilnice provocate de căsătorie, de carieră, de evoluţia atît de lentă a vieţii sociale.

La opt şi jumătate punct, în fiecare clasă domnul şi domnişoara Ennberg şterg tabla şi încep lecţiile. Dar pînă la ora nouă e un nesfîrşit clămpănit de saboţi, un zgomotos du-te-vino al şcolarilor. La început, fiecare întîrziat era pedepsit, dar părinţii s-au opus. Primarul n-a ezitat să le susţină protestele, cu toate că în fiecare an la împărţirea premiilor celebrează, în aplauzele aceloraşi familii, îndatoririle Republicii faţă de

fiii poporului şi instrucţiunea pe care Democraţia o datorează tuturor. Au trebuit să cedeze. Cei doi învăţători continuă din principiu să dea note proaste fără nici o sancţiune. Ei sînt singurii care acordă oarecare importanţă faptului că se scurtează durata zilei de şcoală cu o jumătate de oră, singurii din comună care iau în serios învăţămîntul laic şi obligatoriu.

V

Cafeneaua este, împreună cu poşta şi primăria, al treilea şi principalul punct de atracţie din piaţa satului.

Bosse, patronul cafenelei, are întotdeauna poştă de primit, de n-ar fi decît cotidienele de stînga care îi sînt servite la nas.

Joigneau împinge uşa şi intră precedat de cei doi căţelandri.

— Aici, Pic ! Mirabole, aici !

Căţeii s-au şi vîrît pe jumătate în lada de gunoi.

— Lasă-i, zice binevoitoare madam' Bosse.

Joigneau nu insistă. El şi-a dat seama de mult de avantajul pe care un factor poştal care creşte cîini de rasă poate să şi-l asigure din împărţirea scrisorilor dacă e respectat, niţel temut, şi distrat. Perechea lui de căţei ştie obiceiurile fiecărei gospodine şi locul exact al tuturor lăzilor de gunoi din comună. Cursele factorului reprezintă mişcarea şi, în acelaşi timp, hrana lor zilnică. Vînzarea căţeilor înseamnă un profit aproape net.

Chiar şi cei mai fervenţi partizani ai săi din consiliul comunal sînt de acord că Bosse, patronul cafenelei, are o mutră de ocnaş : fruntea îngustă, ochi de broscoi, bărbia agresivă. La nevoie e uşor de manevrat, însă e răzbunător.

În spatele tejghelei, aplecat peste pîlnie, îşi pritoceşte în chip misterios lichidele. Se întrerupe ca să toarne două romuri : dijma zilnică. Joigneau e o forţă.

Madam' Bosse, ocupată cu spălatul pardoselei, lasă cîrpa în hîrdău şi se apropie de tejghea.

Are părul negru, pieptănat cu cărare la mijloc, o privire pătrunzătoare, gesturi sacadate, un nas roşu ca o creastă de cocoş. Seamănă cu o găină neagră gata să se repeadă cu ciocul.

— Să fie adevărat, dom' Joigneau, ce se aude despre mătuşa Daigne ?

— Ce anume ? face Joigneau evaziv.

Ea o scaldă niţel :

— Bătrîna asta cam cîţi ani ar putea să aibă ? În jur de şaptezeci şi şase, şaptezeci şi şapte ?...

Joigneau pîndeşte în spatele pleoapelor lui încreţite, impasibil, dar gata să sară asupra oricărei prăzi.

— Cu fistula ei şi cu mirosul ăla, precizează madam' Bosse, nu-i de mirare că-şi face griji pentru ce-o să fie ! Nu-i aşa, Émile ?

Bosse aşteaptă să-i vină rîndul ca să spună ce are de spus. Cu capul lăsat un pic pe spate, dă romul pe gît.

O clipă de linişte.

Madam' Bosse înţelege că ea este cea care trebuie să dea cărţile pe faţă :

— Se spune că s-ar gîndi să-şi vîndă căsuţa. Şi să dea banii familiei Quérolle ca s-o ţină cît o să mai aibă de trăit. Să fie oare adevărat, dom' Joigneau ?

— Aş cam fi auzit aşa ceva, admite factorul.

Bosse spune cu o voce răguşită :

— După mine, treaba asta a pus-o la cale sora popii !

— Ei, reîncepe madam' Bosse cu o subită tandreţe, n-ar face bine biata bătrînă, mătuşa Daigne. Dacă vrea să moară liniştită şi să fie îngrijită bine pînă la sfîrşit, aşa cum se cuvine între oameni de omenie, apoi nu la un şoarece de biserică şi la un leneş ca Quérolle trebuie ea să se ducă ! Şi întinzînd gîtul şi ţuguindu-şi buzele, încheie : — Aşa zic eu.

— Se poate, face Joigneau pe un ton care de fapt înseamnă : am înţeles !

Cei doi soţi schimbă o scurtă privire.

— Mă rog, suspină madam' Bosse reluîndu-şi treaba, nu le poţi face oamenilor bine cu de-a sila... Nu-i aşa, Émile ?

Joigneau îşi termină romul, îşi potriveşte taşca, fluieră căţeii, dar nu-şi mişcă cotul de pe tejghea.

Bosse se apleacă spre el :

— Ascultă, Joigneau. Tu mă cunoşti. Nu ştiu ce-i cu povestea asta cu vînzarea *vilei* mătuşii Daigne. Dar aşa cum te văd şi cum mă vezi, ăl care o s-o facă pe babă să se răzgîndească are zece la sută la încheierea tîrgului.

— Mda..., face Joigneau plin de demnitate, între noi nu-i vorba de aşa ceva, Émile. Dacă am să-ţi pot face un serviciu în chestia asta, am s-o fac cu dragă inimă.

Și strîngînd și mai tare din ochii lui șireți, adaugă cu glas moale :

— Cît despre rest, între prieteni toate se aranjează.

După care cei doi își dau mîna ca și cum ar fi încheiat o înțelegere.

VI

Brutăria și băcănia au realmente aerul că se află una în fața celeilalte. Totuși, plecînd de la cafenea ajungi mai întîi la brutărie și nu la băcănie din moment ce, din instinct, Joigneau, cînd își face cursa, intră de fiecare dată mai întîi la Merlavigne și abia după aceea trece pe la madam' Xavier.

Astă noapte Merlavigne cel mic a fost cel care a copt pîinea, așa că Merlavigne cel mare o vinde sau, mai bine zis, se uită cum o vinde servanta lor Ernestine, o slujnicuță nepieptănată care n-a împlinit încă șaptesprezece ani.

Pe cel mare dintre gemeni îl deosebești după negul de pe pleoapa stîngă. În afară de asta cei doi frați sînt aidoma : nasul coroiat, fața palidă, bărbiță de țap și aceleași tufe de păr cenușiu, pudrat cu făină ivindu-se creț prin deschizătura flanelei.

Negoțul merge prost. Nu-i chip să lupți împotriva manutanței din Villegrande, a cărei camionetă plină cu pîine caldă oprește în fiecare dimineață și seară în piața din fața bisericii. Distribuitorul o vinde la greutate, dă cîte un pic pe datorie și nu se uită cu nerușinare la femei. E altceva decît frații Merlavigne cu mutrele lor ca niște obră-

zare, care vînd numai pe bani peşin, dezbracă cu privirile pe cumpărătoare şi-ţi strecoară uşurel pîine veche muiată şi trecută încă o dată prin cuptor. Numai vecinii care se tem de represalii mai vin să cumpere de la brutărie. Joigneau ştie că toate astea au să sfîrşească rău pentru că, băgîndu-şi nu demult nasul într-o scrisoare suspectă găsită la cutie, a dat peste o anonimă de ameninţare către directorul manutanţei. Fraţii Merlavigne, după cum se vorbeşte, sînt în stare de orice. În sat toţi se tem de ei, fără să poată spune de ce. Nici o fată de prin împrejurimi nu vrea să slujească la dînşii. Biroul de plasare din Villegrande le procură cîte o mică tîrîtură ca Ernestine, pe care o ţin închisă cîte o jumătate de an, o dresează în linişte după pofta lor şi apoi, într-o bună zi, o duc înapoi la oraş ca s-o schimbe cu una mai proaspătă.

Madam' Xavier, băcăniţa, stă chircită în fundul cămăruţei din spatele prăvăliei cu privirea fixă şi mîinile în poala şorţului. Nu se deranjează la intrarea factorului. Ea nu se ridică decît ca să-şi primească clienţii, aşa că atunci cînd Joigneau îi aduce ziarul consideră că ea este clienta factorului.

Madam' Xavier e puţin nebună şi asta se vede. Chiar şi atunci cînd nu face nimic, faţa ei, sub şuviţele-i despletite de păr cenuşiu, pare mobilă şi zbuciumată. E somnambulă ; noaptea, fiica ei o închide ca să nu-i sperie pe vecini. Fără să susţină că madam' Xavier ar fi o vrăjitoare ca cele de pe vremuri, multe cumetre socot că privirea ei nu poate să nu te deoache, aşa că nici o

femeie însărcinată nu pune vreodată piciorul în băcănie.

Madam' Xavier are un fel de a fi ce amintește de cel al pisicilor pe care, dealtfel, nu le poate suferi și le alungă. Asemenea lor, se complace într-o visare imobilă, dar mereu la pîndă, asemenea lor pare că închide în sine o lume neînțeleasă de ființele omenești. Cînd intră pe o ușă, chiar și în camera ei unde se duce de zeci de ori pe zi are, din instinct, o clipă de ezitare și aruncă de jur împrejur o privire bănuitoare. În prăvălie, în bucătărie, se instalează cu prudență în fundul încăperii, cu spatele la perete, în locul de unde se poate vedea cine vine. Iar cînd începe să mănînce, chiar și din tocana pe care și-o pregătește singură, adulmecă farfuria și ia fiecare îmbucătură din vîrful dinților, de parcă i-ar fi teamă să nu fie otrăvită.

Viața alături de o asemenea cotoroanță ciudată nu e deloc plăcută. Astfel, fata ei, frumoasa Espérance, se gîndește încă de la o vîrstă fragedă la măritiș, ca pușcăriașul la liberare. Zadarnică așteptare însă, pentru că Espérance e prea frumoasă. E săracă și se știe că e abonată la un jurnal de modă. Toți băieții se învîrt în jurul ei, dar n-o s-o ia nici unul.

VII

Cu toate că n-are decît două ferestre, căsuța doamnei Daigre a fost botezată *vilă* încă de pe cînd nu exista decît sub forma planului așternut de un zidar pe o

foaie de hîrtie milimetrică, iar doamna Daigne, astăzi rentieră, mai năduşea, lîngă plită, în bucătăria unui notar din capitala judeţului. Termenul onorific de *vilă* n-a fost însă cu adevărat adoptat în comună decît un pic mai tîrziu: după construirea unei marchize cu sticlă deasupra uşii galbene, imitaţie de stejar, împodobită cu feronerie argintie, asemenea unui sicriu de bogătaş, dar mai ales după ce Joigneau, băiat bun, a făcut să circule prin sat un plic pe care un corespondent hîtru al fostei bucătărese scrisese: *Doamnei Daigne, Vila Coşniţei Umflate.*

Doamna Daigne stă pe pat în camizol şi fustă. Suferă de zece ani de zile de o fistulă indiscretă de care îţi dai seama fără să vrei imediat ce treci pragul *vilei.* Camera doamnei Daigne e murdară, dar cochetă: are un dulap cu oglindă şi o bucată de mochetă patrată în faţa unui fotoliu cu spătarul garnisit cu dantelă.

— Vă deranjez, doamnă Daigne, dar să ştiţi că nu pentru mare lucru. O simplă reclamă... însă slujba-i slujbă.

(Joigneau are întotdeauna în geantă cîteva imprimate de rezervă care-i permit să intre la oricine atunci cînd vrea el.)

— Ah, domnule Joigneau, căinează-mă! Aşa mă chinuie varicele, omule, că n-am putere nici să-mi fac cît de cît ceva de mîncare. Cumpărasem un căpşor de miel să-l fac cu oţet şi tarhon, că-ţi dă putere pe căldurile astea... Dar s-au ospătat din el viermii înaintea mea... Dacă am să-ţi spun că aseară, în loc de mîncare, de-abia am izbutit să moi doi biscuiţi în vin din cauză că nu mă puteam ţine pe picioare!... Ehei,

degeaba ai cu ce trăi şi unde sta ca lumea dacă nu te ţin picioarele, domnule Joigneau... !

— Eu nu zic că n-aveţi unde sta ca lumea fiindcă asta ar însemna să mint, doamnă Daigne, încuviinţează factorul aşezîndu-se cît mai departe cu putinţă de pat. Totuşi, la vîrsta şi cu boala 'mneavoastră mi-ar fi plăcut să vă văd mai în centru, înconjurată de oameni care v-ar fi putut veni în ajutor şi nu singură în vila asta frumuşică, izolată de tot cum sînteţi !

Bătrîna îi aruncă factorului o privire bănuitoare. Are o carne fleşcăită şi pungi sub ochi, cîteva fire creţe de păr cenuşiu în bărbie, iar părul rar sub fileul de bumbac alb, cu ochiuri mari, îi lasă descoperită pe alocuri pielea capului, roză ca cea a unui purcel.

— Dar de ce vorbeşti aşa, dom' Joigneau ? Te gîndeşti, cumva, la Quérolle ?

— La Quérolle ?

Factorul are un aer atît de nevinovat încît bătrînei aproape că-i pare rău că a vorbit. Oricum însă Joigneau e un om cu cap, în stare să-i dea un sfat.

— Ei, domnule Joigneau, eu ţin la casa mea, nici nu ştii dumneata cît de mult, şi asta mă roade... Nu m-aş putea obişnui niciodată la alţii !

— Păi despre asta-i vorba, doamnă Daigne ?... La Quérolle ? Ca să vezi ce înseamnă gura lumii ! Mie mi s-a spus că la Bosse.

Bătrîna face ochii mari :

— La Bosse ?

— Da ! Şi drept să spun, mi-a fost tare teamă... Dar la Quérolle, să fie într-un ceas

bun !... În căsuța lor, nu ? Nimic mai potrivit pentru mata decît căsulia aia... În fundul grădinii, sigur, e un pic de umezeală, da... Dar varicele nu-s ca reumatismul, n-am știință că s-ar agrava din cauza umezelii... Și-apoi n-ai decît să faci cîte un foc bun cît e anul de lung...

— La Bosse ? repetă bătrîna ale cărei sprîncene ridicate păreau că nu se vor mai coborî vreodată la loc.

— Nu mai vorbiți de Bosse, doamnă Daigne, dacă aveți căsuța asta la Quérolle. Pentru pacea și liniștea 'mneavoastră nu găsiți nimic mai bun zece leghe jur-împrejur ! Puteți sta acolo zile și săptămîni întregi fără să auziți un zbierăt de măgar ori să vedeți suflet de creștin. Și pe urmă, la vîrsta 'mneavoastră, trebuie puțină băgare de seamă cu mîncatul. Alde Quérolle sînt oameni serioși și cumpătați : hrană ușoară și puțină : o supă, o bucățică de brînză. Nici o primejdie să vă facă tot felul de mîncăruri cu sos de să vă secе măruntaiele !

— Și la Bosse ?

— Da' nu mai vorbiți mereu de Bosse, doamnă Daigne ! Ar fi exact pe dos de ce aveți 'mneavoastră nevoie. Mai întîi să locuiți într-o piață ar fi prea distractiv pentru o femeie vîrstnică : ați sta toată ziua în spatele oblonului ca să vă uitați la foiala oamenilor. Și pe urmă într-o cîrciumă e un du-te-vino neîntrerupt, sporovăială, cîntece, e pianul mecanic ! La bătrînețe omul n-are nevoie de așa ceva. Dar mai rău decît toate zic eu că ar fi cu mîncarea.

— Da de ce, dom' Joigneau ?

— Pentru că 'mneavoastră vă pricepeți la mîncarea bună, doamnă Daigne, și aveți

gusturi fine, după cîte se spune. Şi e greu să te abţii cînd păpica e bună şi oamenii îţi dau să mănînci de parcă ar fi nuntă în fiecare zi. Cînd e vorba de mîncare, Bosse ăştia nu ţin socoteală de nimic. Dacă aţi şti ce le zvîrle madam' Bosse la javrele mele! Resturi pe care alţii s-ar bucura să le aibă duminica la masă!

Joigneau se ridică:

— Vă spun eu, nu vă mai gîndiţi la alde Bosse, doamnă Daigne. Nu mi-aş ierta toată viaţa dacă v-aş fi băgat în cap aşa ceva... Hai! Sănătate şi voie bună! M-aş bucura dacă v-aş şti aşezată la Quérolle, oamenii ăştia cumsecade.

— Uite, dom' Joigneau, nu te supăra, ia sticluţa aia albastră de pe poliţă. Mai stai un minut. Să bem un strop împreună.

— Nu vă refuz, doamnă Daigne. Şi-apoi să profităm de ce-a mai rămas... La Quérolle o să fiţi la adăpost de aşa ispită. Caraghioşii ăştia sînt înscrişi la *Ligă* ca şi popa...

— La *Ligă*?

— Da, doamnă dragă, aşa cum zic! Madam' Quérolle are principii şi-şi plăteşte în fiecare an cotizaţia la *Liga antialcoolică*!

Bătrîna se lăsă greoaie pe marginea patului şi murmură:

— Oameni buni! *Liga antialcoolică*?

VIII

Domnul Ferdinand, cel cu firma frizerie-parfumerie zăboveşte privindu-şi odrasla, adică pe tînărul Francis, care împrăştie ru-

meguș proaspăt împrejurul singurului scaun din prăvălie.

— Salut Ferdinand, strigă factorul. Uite-ți mizeriile de ziare !

Membru activ al Comitetului Reacționar, domnul Ferdinand nu oferă clientelei decît gazete cuminți.

Scund, pîntecos, cu mustața cenușie, răsucită de dimineață cu fierul, își ascunde sub o perucă chelia care i-ar putea prejudicia vînzarea loțiunilor capilare.

Fiu, nepot și strănepot de bărbieri, domnul Ferdinand e nemîngîiat că a adus pe lume un roșcovan emancipat, cu un păr țepos ca o miriște și care respinge cu dezinvoltură tradițiile profesionale ale familiei.

— Ai un foarfece trist, îi repetă el cu disperare. Pentru că domnul Ferdinand susține că un frizer înnăscut se cunoaște în primul rînd după clinchetul foarfecelui, care trebuie să fie vesel, asemenea clopotelor în ziua de Paști. Și o dovedește : foarfecele zboară în mîna lui ciripind și asurzindu-i pe clienți cu zumzetu-i primăvăratec.

Domnul Ferdinand își iubește meseria și o practică cu îndemînare. Rade cu masaj și cu compresă. Această din urmă modă, mai nouă, dar mai puțin sigură și mai costisitoare, nu e foarte apreciată la Maupeyrou, cu atît mai puțin cu cît domnul Ferdinand, respectînd igiena, bagă totdeauna degetele sub robinet înainte de a i le vîrî clientului sub falcă.

Cafeneaua fiind centrul consacrat al stîngii anticlericale, iar localul lui Bosse singurul de acest fel din localitate, dreapta și-a ales pentru întrunirile ei prăvălia domnului Ferdinand. În fapt, cum orice om trebuie să

se bărbierească sîmbăta și să bea ceva duminica, dreapta și stînga se înfruntă alternativ la cafeneaua lui Bosse și la frizerie.

Dealtfel, stînga mai are un motiv să-l menajeze pe frizer : madam' Ferdinand e singura moașă din comună. Celebră pentru bicepșii ei, moașa își exercită meseria fără să facă distincție între partide, tăind cordoanele ombilicale de stînga cu aceeași dexteritate ca și pe cele de dreapta.

Cînd nu e zi de tîrg, magazinul de fierărie e gol. Joigneau face în așa fel încît să nu dea ochii niciodată cu bigoții de Quérolle. Cînd intră în prăvălie sună clopoțelul, dar pînă să vină cineva din fundul casei poșta e pe masă și factorul departe.

Niște puturoși, cum spune madam' Bosse. Nu li se iartă că se agită mai puțin decît ceilalți locuitori ai comunei. În ceasurile cît mai e răcoare, Quérolle se învîrte un pic prin prăvălie ori prin grădina de zarzavat, dar de cum se face cald zace. Iar nevastă-sa stă de dimineața pînă seara în bucătărie și tivește șervete, cîrpește ștergare ori croiește din cearșafuri vechi, zdrențuite, chiloți pentru fiică-sa Lucie, o prăjină lungă cu ochelari, căreia îi e scîrbă de cusut și se pitește prin toate colțurile cu cărțile de citit pe care i le împrumută învățătoarea.

Și Quérolle, și nevastă-sa își frămîntă de trei luni mintea cum s-o înhațe pe mătușa Daigne. Madam' Quérolle are pasiunea albiturilor : ideea ei fixă e să pună mîna pe dulapul cu lenjerie al bătrînei rentiere. La rîndul lui, Quérolle își face pentru a suta oară aceeași socoteală : — Vînzarea *vilei*.

Întreținerea bătrînei... În cel mai rău caz, chiar dacă mai trăiește cinci sau șase ani, tot ar mai ieși un cîștig de...

Dacă Joigneau nu intră aproape niciodată la Célestine, căței lui, în schimb, se strecoară întotdeauna în casă și hăpăie laptele pisicii.

Astăzi însă ușa e încuiată. Célestine trebuie să-și fi terminat treburile dis-de-dimineață.

Dar nu... Célestine încă nu s-a sculat. Stă în pat și plînge.

E o întreagă dramă.

În ziua de Sfîntul Ion, Célestine s-a dus la bîlci și și-a pierdut acolo lănțișorul cu medalioane pe care-l purta la gît de la prima comuniune. Ce-a căutat ea, care nu iese niciodată nicăieri, într-atîta lume? Pe semne că o împins-o diavolul!... Fără să sufle o vorbă, a aprins o lumînare sfințită și a făcut un legămînt: — Sfinte Anton, bunule, dacă îmi dai înapoi lănțișorul am să pun în biserică o statuie a ta. A doua zi un ciobănaș i-a adus lănțișorul. Atunci Célestine a comandat la Villegrande o statuetă de patruzeci de franci, care urma să fie gata la sfîrșitul lunii. Și cînd colo, aseară a aflat vestea: madam' Quérolle, fierăreasa, s-a înțeles cu părintele să pună un Sfînt-Anton în biserică. Statuia a străbătut tot satul, dusă pe o roabă într-o cutie deschisă. Familia Quérolle a pus-o în curte, în șopron. E un Sfînt-Anton de mărime naturală, după cîte se spune, și pictat în culori.

Célestine și-a petrecut noaptea în frămîntări și rugăciuni. Cine-i de vină? Ea n-a spus nimic nimănui, pentru că voia să-i

facă o surpriză părintelui. Dar nu se pot pune doi Sfinți-Anton în biserică...

Célestine suspină și se crede lovită de blestem.

Deodată înalță capul, sare din pat și, fără să-și pună măcar fusta, se urcă drept în pod. Se cațără pînă la ferestruica de sus și, pe deasupra caselor privirea-i alunecă spre o ulicioară. E acolo un gard viu scund și, puțin mai departe, un șopron, iar între acesta și gard o grămadă de vreascuri uscate. Ar fi de-ajuns un chibrit, un ghemotoc de hîrtie...

Rămîne așa un timp, înmărmurită, cu gîtul întins. Privirile ei aruncă flăcări...

Șopronul e al familiei Quérolle.

IX

Casa parohială se află între curte și grădină. Dacă suni la ușă dai inevitabil peste domnișoara Verne. De aceea clopoțelul nu sună.

Domnișoara Verne e o adevărată soră de popă : indiscretă, infailibilă și fată bătrînă. Ea este cea care domnește peste parohie și, împotriva majorității satului, pe care o urăște și care la rîndu-i îi răspunde cu aceleași sentimente, conduce cu hotărîre clanul rezistenței reacționare care se strînge în umbra oricărei biserici.

Chiar și în timpul iernii, apucînd-o pe alee, Joigneau e sigur că-l găsește pe preot în grădină. Înălțîndu-se pe pedale îl strigă peste gardul viu :

— Domnule Verne !

Preotul tresare puternic, își înfige sapa în pămînt și se apropie cu legănatul lui epileptic care în ultimii ani nu-l mai părăsește nici în amvon. „Ăsta nu-i popă, zice Pascalon, groparul, e o paiață."

Părintele își ridică politicos pălăria de paie și-și ia scrisorile. Cel mai adesea acestea sînt în întîrziere cu o zi. Joigneau acordă corespondenței „boaitei" onoarea unei supravegheri deosebite. „Boaita" bănuiește, dar suportă și iartă, pe jumătate din indiferență, pe jumătate din dragoste creștinească.

Părintele e un bătrîn cu obrazul smead, privire blîndă, uscățiv și de o nervozitate maladivă.

Sînt treizeci și cinci de ani de cînd a debarcat la Maupeyrou, aducînd în bagajul său de seminarist un zel de tînăr apostol. În primii ani n-a precupețit nimic în lupta împotriva indiferenței față de religie a acestui vechi sat sclerozat unde fiecare nu se gîndește decît la sine, la micul lui negoț, la mica lui economie, la siguranța lui mărunță, în lupta pentru a crea în rîndurile enoriașilor un spirit de întrajutorare creștină. Zadarnică trudă. Toți, pînă și cei mai bisericoși s-au eschivat de la inițiativele lui. Patronatul, atelierul de lucru, comitetul de ajutor pe care le-a creat în teorie n-au funcționat niciodată din lipsă de participanți. Cu neputință să încălzești sufletele acestor truditori mărunți. De prea multe generații practica zilnică a unei economii vitale le-a înăbușit orice pornire generoasă. Au devenit toți niște oameni neîncrezători, invidioși, calculați, roși de boala lăcomiei. Să

fi fost oare totdeauna așa ? E o întrebare pe care preotul și-o pune adesea, cuprins de neliniște. Secole de-a rîndul acest umil popor al Franței a venit totuși să-și plece genunchii în biserica pe care acum a părăsit-o. Ce-l aducea acolo ? Dragostea ? Credința ? Nevoi de ordin spiritual acum atrofiate ?... Să nu fi fost mai degrabă vorba de frică ? De frica de Dumnezeu, de frica de cler ? Obișnuitul respect față de ocîrmuire ?... Părintele știe bine că toate aceste pîrghii nu mai există. Dealtminteri, i-ar fi și silă să recurgă la ele.

Încetul cu încetul indiferența generală i-a înfrînt curajul, răbdarea, sănătatea. Și atunci s-a închis în sine, și-a impus reguli de călugăr trapist. Refugiul lui e grădina pe care Providența, în marea ei solicitudine, i-a dăruit-o întinsă, cu sursă de apă și roditoare. Zece ceasuri pe zi răscolește pămîntul. Și cum veniturile întîmplătoare sînt neînsemnate, produce trufandale pe care Loutre i le cumpără la preț scăzut. Asta îl ajută să trăiască și să mai facă și cîte o pomană.

Preotul a predat fără luptă casa parohială, biserica și, în cele din urmă, parohia despotismului vehement al surorii lui. El nu se arată la biserică decît pentru slujbe. În fiecare duminică, după slujba mare, oricît de redusă ar fi asistența, urcă conștiincios în amvon și le vorbește cît poate de bine celor cîteva femei și fete bătrîne rămase fidele domnișoarei Verne și lui Dumnezeu.

O fereastră a casei parohiale se deschide cu zgomot.

— Vino iute, strigă domnișoara Verne.

Preotul apare dintre tufele lui de pomuşoară. Pune alături coşul şi îşi încheie în grabă sutana.

Lîngă plită, prăbuşită pe un scaun, Célestine suspină.

— Domnule părinte, eu am făcut legămîntul înaintea ei.

Domnişoara Verne, totdeauna gata să sondeze inimile şi să cîntărească conştiinţele, explică şi comentează faptele, foarte sigură şi volubilă.

— Nu te frămînta aşa, biata mea copilă, spune preotul. Am toată căderea să te dezleg de legămîntul pe care l-ai făcut. Ai să dăruieşti altceva bisericii : o sfîntă Ioana d'Arc, de pildă... Şi-ai să fii absolvită.

Dar Célestine îşi frînge mîinile şi plînge cu foc. Ideea unei Ioana d'Arc o îngrozeşte.

— Niciodată n-o să poată înţelege asta Sfîntul Anton, părinte. Ca să mă pedepsească o să facă să pierd tot ce am !

Preotul se stăpîneşte. Dar ticurile lui îi strîmbă mai tare ca oricînd obrazul. Incapabil să stea pe loc, se învîrte în jurul grupului înlăcrimat al celor două pioase.

Domnişoara Verne îl mustră :

— Tu eşti de vină ! De ce i-ai lăsat pe alde Quérolle să doneze statuia ? Du-te şi înţelege-te cu ei !

Madam' Quérolle coase în bucătărie lîngă fiică-sa, Lucie. În încăpere e plin de muşte şi miroase a varză.

Madam' Quérolle oferă un scaun :

— Staţi jos, părinte... Şi se întreabă : să-l fi trimis mătuşa Daigne ? Pentru orice even-

tualitate o expediază pe Lucie în grădină să scoată niște salată.

Preotul se așază, se ridică și, în cele din urmă, rămîne în picioare. Mutîndu-se de pe un picior pe celălalt, pufnind și scuturînd din umeri ca un cîine ieșit din apă, spune pentru ce a venit.

— Mata ești o femeie plină de suflet, madam' Quérolle. Fac apel la dragostea dumitale creștină. Sărmana fată se consideră osîndită : nu mai doarme și o să se îmbolnăvească. Pe cei simpli trebuie să-i judeci după intențiile lor...

Madam' Quérolle s-a făcut roșie. Stă cu ochii în pămînt și cu mîinile încrucișate pe piept.

— Se înțelege că dacă am fi știut n-am fi făcut cheltuiala... Dar ce s-a făcut, s-a făcut, părinte. Soclul e lipit și e cu numele nostru scris ca donatori ! Și glasu-i devine din ce în ce mai ascuțit : — Am plătit și măcar atît vrem să avem și noi din asta, nu-i așa ?

— Dar dacă Célestine se oferă să ia cheltuielile asupra ei ?

— Toate ?

— Toate.

De data asta madam' Quérolle ezită :

— Trebuie să-l chem pe patron.

Quérolle, care mai lenevea în pat, coboară potrivindu-și bretelele. E un hopa-mitică în formă de pară, cu capul mic și ascuțit, cu bărbia topită, parcă, în gît, cu gîtul scurs între umeri și cu trunchiul lărgindu-se pînă în fundul pantalonilor. Dacă s-ar așeza pe jos, nimic n-ar putea să-l răstoarne.

Pus la curent, schimbă o scurtă privire cu nevastă-sa.

— Părinte, eu nu sînt omul care să se împotrivească dacă nevasta consimte. Numai că, vedeţi, e scump deoarece am vrut să facem treaba ca lumea. Statuia noastră e o statuie de două sute de franci. Am să vă arăt catalogul. Cu expediţia şi celelalte cheltuieli, să zicem două sute douăzeci, dar banii jos. Şi nu vă faceţi griji pentru placa de pe soclu. O aranjez eu cu chit, *gratis pro Deo*...

Părintele Verne exultă de bucurie. Iată rezolvată şi chestia asta stupidă.

Quérolle, tăcut, îşi face socotelile. Statuia, inclusiv soclul gravat îl costase doar cîţiva gologani : madam' Quérolle luase, în mod destul de imprudent dealtfel, un bilet la tombola de la Sainte-Enfance şi cîştigase dreptul de a cumpăra lucruri în valoare de 200 de franci la o fabrică de obiecte religioase. Expediţia era cuprinsă în preţ, dar îi dăduse un pahar de vin camionagiului care adusese statuia. Oricum, după toate socotelile, nu era o dimineaţă irosită.

Şi, pe-deasupra, Quérolle nu ştia în ce constă grosul cîştigului : dacă ar fi zis nu, i-ar fi ars şopronul peste noapte.

X

Un fum se ridică deasupra caselor, undeva în spatele bisericii. E de la Pouillaude, rotarul. Pouillaude nu fereca roţi decît o dată la trei luni, cînd are destule comenzi încît să merite osteneala, şi atunci e de fiecare dată spectacol pentru vecini. Cu toate că Joigneau n-are nici scrisoare, nici ziar

pentru Pouillaude, nu rezistă ispitei de a intra pe ulicioară ca să se oprească un pic printre cei care cască gura. În curtea rotarului e mare harababură. Pouillaude, ajutat de fiul lui, Nicolas şi de Joseph, ucenicul, tună şi fulgeră în timp ce se agită în jurul unui foc mare ce arde, asemenea unui rug antic, în mijlocul curţii.

Rotarul e un om în vîrstă, clădit ca un atlet. Barba cenuşie care-i încadrează ca un colier obrazul tăbăcit îi dă înfăţişarea unui lup de mare. Nimeni nu l-a văzut vreodată zîmbind. Ne rasta-sa l-a părăsit după cincisprezece ani de sclavie pentru că îi făcea traiul cu adevărat prea amar. A murit sleită. Acum bărbatul îşi duce viaţa alături de fiu-său Nicolas, căruia nu-i place meseria. Ar vrea să înveţe ca să lucreze într-un birou dar n-a îndrăznit niciodată să-i vorbească bătrînului despre asta. În sat, Pouillaude nu-i bine văzut. Se spune despre el că n-are nici un prieten, cu toate că rotăria lui e cunoscută pînă la Villegrande.

Treaba a început încă de ieri. Pe un pat de paie şi de vreascuri uscate, Pouillaude a aşezat unele peste altele vreo zece cercuri de fier, după care a umplut mijlocul cu cioate vechi şi a înălţat de jur împrejur trei rînduri de buturugi, pînă ce cercurile au dispărut sub o movilă rotundă de lemne. În dimineaţa asta n-a mai rămas decît de turnat peste ele jumătate de bidon de petrol şi de dat foc.

Lemnul trosneşte ; fumul negru izbucneşte în trîmbe lungi care se rotesc deasupra curţii şi se înalţă apoi în aerul cald, planînd îndelung peste acoperişuri.

Cînd se apropie Joigneau, butucii calcinați încep să se desfacă pe alocuri, lăsînd să se vadă teancul de cercuri deasupra unei movile de jar roșu. Acesta e momentul pe care Pouillaude îl așteaptă pentru a începe. Maniac și tiranic, el e cel care face totul ; cei doi băieți n-au alt rol decît să-l ajute și să-i înghită înjurăturile. Acum strigă :

— Aduceți !

Nicolas și Joseph dau fuga să aducă prima roată la ferecat. O rostogolesc pînă aproape de rug, o culcă pe o stea mare de fier și o înțepenesc cu un cui trecut prin butuc. Apoi cei trei se înarmează fiecare cu cîte o cange lungă de oțel și se așază la distanță egală împrejurul focului.

— Unu, doi, trei ! comandă bătrînul.

Toți trei scot din mijlocul jarului unul din cercurile incandescente, îl aduc deasupra roții care are aproape același diametru și îl așază exact pe aceasta. La contactul cu fierul înroșit lemnul roții se aprinde pe loc.

— Repede ! strigă Pouillaude.

Două hîrdaie cu apă sînt pregătite și stau la îndemînă. Cu două stropitori pe care le umplu cufundîndu-le în hîrdaie, Nicolas și Joseph se grăbesc să ude roata aprinsă. Un abur des se ridică șuierînd și făcîndu-i pe curioși să se dea înapoi. Focul udat într-o parte izbucnește în cealaltă ; în jurul roții stropitorile se umplu și se golesc, apa curge șiroaie, băieții se agită în noroi, luptă împotriva flăcărilor care se sting și izbucnesc neîncetat. La rîndul lui, Pouillaude bate cu un ciocan lung fierul pînă ce se așază bine în jurul roții. În scurt timp, în aburul alburiu în care toate flăcările au sfîrșit prin a se

stinge, cercul de metal, care se contractă pe măsură ce se răcește, cuprinde strîns lemnul. Prima roată e ferecată.

— Hai ! strigă bătrînul.

Cei doi băieți ridică cu băgare de seamă roata, iar Pouillaude, băgînd un drug în butucul ei, o rostogolește pînă la o capră crestată, așezată deasupra unui jghiab cu apă unde o suspendă în echilibru în așa fel încît să se învîrtă singură o bucată de timp și să se răcească de-a binelea. Și într-adevăr, încetul cu încetul sfîrîitul dispare și roata ajunge să se scalde în liniște în apă.

Micul Joseph e frînt. Ochii îi ard de oboseală. Pantalonii de pînză albastră i s-au udat pînă la genunchi, iar sudoarea i-a lipit cămașa de spate.

— Alta ! strigă rotarul.

— Ai naibii băieții ! face Joigneau fluierîndu-și cățelandrii.

XI

Locuința și traiul doamnei Massot sînt severe. Din drum nu se vede decît un zid înalt și solid, zidul Massot, străpuns de o poartă de închisoare. Doamna Massot și fiica ei au parale, dar ele par a fi singurele care n-o știu, trăind asemenea unor schivnice și obsedate de teama lipsurilor.

Joigneau pătrunde plin de demnitate împreună cu cățeii lui în această fortăreață clericală.

În mijlocul curții pietruite și înconjurate din trei părți de clădire, un zdrahon de femeie de vreo treizeci și cinci de ani, cu

un coif făcut dintr-un ziar pe cap, curăță, în plin soare, o colivie de păsări.

— Am un pachet recomandat pentru mama matale, domnișoară. Aș avea nevoie de iscălitura ei.

Domnișoara Massot lasă din mînă stropitoarea și se uită la factor cu reavoință și uimire. Pare tot atît de dispusă s-o ia din loc fără să răspundă ori să pornească spre el și să-l scoată afară. Clatină însă din cap, face stînga-mprejur și urcă treptele peronului. Joigneau o urmează. Străbat un vestibul pardosit cu dale și răcoros ca o pivniță, după care o iau pe o scară veche de piatră cu treptele roase de pași.

Doamna Massot tricotează cu persienele lăsate, închisă în camera și în surzenia ei. E îmbrăcată ca într-un portret, cu o rochie bogată, dar ponosită, de mătase grea. Cît e ziua și chiar noaptea de lungă, fiindcă nu mai doarme aproape deloc, numără ochiurile și-și încrucișează între firele de lînă andrelele lungi și scrîșnitoare. De douăzeci și cinci de ani toți copiii satului (iar în timpul războiului și toți pifanii din canton) au transpirat fără recunoștință în ciorapii, chiloții, vestele ori fularele împletite de mîinile pioase ale doamnei Massot. E singura ei cheltuială cu care își cumpără dreptul de a spune „săracii mei".

Surda n-a auzit nici măcar ușa deschizîndu-se. Fiică-sa a făcut-o să tresară țipîndu-i la ureche :

— Mamă, a venit factorul pentru o semnătură.

Fața bătrînă, palidă și fragilă ca hîrtia de mătase se întoarce cu teamă către Joigneau și apoi către fată.

Domnişoara Massot a înţeles şi întreabă :

— Cred, cel puţin, că nu e contra ramburs ?

— Nu, domnişoară.

— Nu-i nimic de plătit, ţipă domnişoara Massot ca s-o liniştească.

Atunci, cu o vioiciune neaşteptată, doamna Massot se ridică, extrage dintr-un buzunar al rochiei o legătură de chei, ţopăie pînă la scrin, îl deschide, scoate din el o sticluţă pe care o destupă cu băgare de seamă şi moaie în ea o peniţă ruginită.

— Aici... zice Joigneau arătînd locul în condică.

Cerneala e atît de decolorată încît factorul suflă peste iscălitură neîndrăznind să pună sugativa.

Cele două femei schimbă o nouă privire. Nu, nici un bacşiş pentru factorul anticlerical.

În curticica lipsită de umbră în care ciripesc canarii, cei doi căţei, după ce au mirosit colivia, au sorbit apa din stropitoare şi au adulmecat zadarnic peste tot, s-au întins cu limbile scoase pe pavajul fierbinte.

De la intrare, domnişoara Massot se uită dacă Joigneau închide bine poarta.

Atunci cînd doamna Massot, pe care n-o cunoştea nimeni din comună, a venit să se instaleze împreună cu fetiţa în casa lăsată de multă vreme nelocuită de răposata bunică a soţului ei, au circulat cîteva zvonuri neplăcute. Dar se putea oare susţine fără putinţă de tăgadă că această femeie cucernică, nelipsită de la biserică, fusese în vremea tinereţii ei aventuroase cîntăreaţă în şantanurile din Marsilia ? Şi că, uşuratecă

după cum se spune că era, fusese cauza duelului în care căpitanul Massot își găsise moartea într-o garnizoană din sudul Algeriei ?

Sînt douăzeci și cinci de ani de atunci și nimeni nu se mai gîndește la asta. Douăzeci și cinci de ani de cînd doamna Massot își duce aici viața, singură cu fiica ei, în această casă veche, mirosind, ca și ea, a camfor, a piele de mănuși și a cufăr ținut multă vreme închis. Cele două femei nu ocupă decît două încăperi. Moliile, mușteie, șoarecii, praful au pus stăpînire pe coridoarele pardosite cu dale, pe debaralele pline de cutii goale, pe camerele albe cu lemnărie rustică, mobilate cu balansoare și paturi cu baldachin. În dreptul ferestrelor se adună grămezi negre de muște moarte, moarte de plictiseală, care la cea mai neînsemnată adiere foșnesc asemenea frunzelor uscate.

În picioare în mijlocul camerei, doamna Massot sucește și răsucește între degetele ei de marionetă micul pachet recomandat. Așteaptă să i se întoarcă păzitoarea. Pentru tot ce presupune un act de inițiativă, ea se bazează pe fata asta dîrză, cu oase tari și sînge năvalnic care știe să scoată apă, să taie lemne, să curețe coșurile, să frece parchetul, să dea răspunsurile la slujbă, să discute cu perceptorul și, la nevoie, chiar să taie la iuțeală un iepure scoțîndu-i ochii cu vîrful cuțitului.

Domnișoara Massot a desfăcut repede pachetul, însă pe urmă le-a trebuit un sfert bun de ceas celor două femei pînă să-și dea seama despre ce e vorba, că tubul de cositor, apărut pe neașteptate în viața lor, nu e

decît o inofensivă mostră de pastă de dinți înfășurată în prospectul unei firme de parfumerie.

În cele din urmă, viața, pentru o clipă tulburată, își recapătă cursul normal : mama își reia împletitul, iar fiica se întoarce la canarii ei.

Are acum vreo treizeci. Primăvara, un sentiment tulbure o atrage fără încetare în fața coliviei și atunci, fata asta activă poate să stea nemișcată ore întregi privind cuiburile în care clocesc femelele. Cînd puișorii ies din găoace, plăcerea ei tainică este să pitească unul în sîn, la căldură și să-l țină așa în timp ce-și vede mai departe de treburi. Odată a luat chiar unul cu dînsa la biserică !

În fiecare zi, la orele trei iarna, la cinci vara, o vezi intrînd în sfîntul lăcaș prin ușița laterală. Se duce drept la confesional de unde își ia, de după perdea, șorțul și broboada. Domnișoara Verne vine, în general, înaintea ei. Fără grabă, ca niște lucrătoare care-și îndrăgesc munca și-și prelungesc plăcerea pe care le-o dă aceasta, cele două femei mătură pardoseala, șterg băncile, aliniază scaunele, pun ulei în candela care arde în permanență. Pentru ele orice sărbătoare începe din ajun cînd treaba la biserică le ocupă întreaga după-amiază. Trebuie lustruite candelabrele, schimbat ștergarul de pe altar, revizuite odăjdiile, puse în vase crengi și flori. Aranjîndu-se în așa fel încît să trebăluiască împreună, trăncănesc fără încetare ca două spălătorese. Toate faptele zilei sînt trecute prin sita severității lor edificatoare, însă vocea le este atît de scăzută, atît de monotonă încît amîndouă par a

recita o litanie şi, în timp ce-şi calomniază aproapele, schiţează de fiecare dată cînd trec prin faţa altarului o închinăciune : gest deferent de politeţe şi în acelaşi timp familiar, căci amîndouă se consideră de-ale casei.

Domnişoara Massot nu e frumoasă, dar nu-şi dă seama de asta. Încheieturi puternice, grumaz de iapă, sprîncene groase, mîini care par întotdeauna umflate de degerături şi, culme a dizgraţiei, firicele de păr negru în colţul buzelor. De cîţiva ani simte adesea urcîndu-i-se o fierbinţeală în obraji ; pete roşii îi apar şi dispar pe gît, pe umeri, pe braţe şi, poate, şi pe alte părţi ale corpului. S-a gîndit să se ducă la un medic, dar ar prefera mai degrabă să moară decît să se dezbrace în faţa unui bărbat şi asta pentru mai multe motive, dintre care cel mai neînsemnat este starea rufelor ei de corp. Cînd şi le schimbă, în prima şi cea de a treia duminică a fiecărei luni, deschide totdeauna uşa cu oglindă a şifonierului pentru a nu avea ispita lipsită de modestie de a se privi şi ţine cu dinţii cămaşa purtată, lăsînd-o să alunece în jos numai după ce o îmbracă pe cea curată.

Întrebarea dacă e fericită ar mira-o. Faţa ei exprimă mai degrabă nelinişte. În anumite zile o însufleţire ciudată face să-i strălucească ochii, iar cînd se uită la copii privirea îi este adesea plină de o tandreţe excesivă.

Într-o seară de vară, pe cînd se întorcea de la nevasta lui Féju, cantonierul, căreia îi dusese nişte pieptare, a apucat-o pe cărarea de pe malul rîului. Trei puşti care

tocmai ieşiseră din apă umblau în mîini pe iarbă. A trebuit să treacă pe lîngă ei, dar unul, cel mai răsărit, nu mai era un copil...

Domnişoara Massot a rămas tulburată luni de-a rîndul şi, înainte de a adormi, îi veneau fără să vrea în minte cele văzute. Sînt cinci sau şase ani de atunci, dar n-a mai trecut niciodată pe acolo.

XII

Familia Loutre locuieşte la marginea luncii. Acolo e întotdeauna un pic mai puţin cald. Casa zarzavagiului e cochetă şi bine întreţinută. Dunimica *Fritz* repară acoperişul, vopseşte obloanele şi fabrică morişti de toate culorile care încep să se învîrtă la cea mai mică adiere de vînt pe toţi stîlpii gardului.

Joigneau împinge portiţa :

— Bună ziua, băieţaş !

În şopron, un băiat aşezat între grămezi de coşuri repară cu nuiele de răchită balamalele capacelor.

Iese în soare şi, aplecîndu-se să mîngîie căţeii, strigă cu un glas proaspăt :

— Mamă !

Faţa lui arsă de soare dă ochilor o limpezime de izvor şi face ca părul-i blond şi buclat să pară alb.

— Poftim în casă, dom' Joigneau, zice doamna Loutre ieşind în prag. Bărbaţii vor să-ţi spună ceva. Du-te şi-i cheamă, Eric !

Dintr-un salt sprinten, adolescentul sare gardul şi porneşte în fugă.

Împărţită în mici patrate, presărate cu ochiuri de apă ce sclipesc în soare, grădina

se întinde pînă la luncă. Se zăresc unul lîngă altul două piepturi de bărbaţi în cămăşi albe. Ca să ajungă la ei, băiatul sare cu picioarele strînse peste clopotele pepenilor galbeni semănînd cu nişte ventuze aliniate.

Înainte de război, familia Loutre creştea vite. N-avea copii şi muncea din greu ca să ţină cîteva vaci al căror lapte îl vindea în sat. Femeia moştenise casa în stare de ruină şi cîteva hectare mlăştinoase de fîneaţă.

A venit războiul. Chiar din primele săptămîni Loutre a scris din Germania că fusese „prins" împreună cu întregul pluton. Doamna Loutre a trebuit să se descurce. Vitele se vindeau bine. Şi-a mărit gospodăria cerînd, ca ajutor, un prizonier german.

Fritz îşi petrecuse tinereţea în Bavaria la un zarzavagiu. Harnic, muncitor, şi-a dat imediat seama de folosul ce se putea trage din pămîntul acela mlăştinos. În rîsul vecinilor a săpat şanţuri, a drenat apa, a secat terenul şi, profitînd de pante, a combinat un sistem de irigare bazat pe nişte mici ecluze cu palete, invenţie proprie. Doamna Loutre muncea alături de el ca un bărbat. În doi ani fînaţul îmbibat de apă a fost prefăcut în pămînt fertil, iar doamna Loutre, pusă pe cîştig, a găsit loc de desfacere pentru produsele unei mici grădinării.

Oamenii din comună nu mai rîdeau; ostili şi invidioşi, urmăreau reuşita celor întreprinse şi se răzbunau clevetind pe seama celor doi. Naşterea unui copil a pus capac scandalului. Se aştepta cu o răutate îndîrjită sfîrşitul războiului şi întoarcerea bărbatului a cărui violenţă era cunoscută.

La armistiţiu, surpriză generală : neruşinata nu i-a dat liber lui *Fritz*.

Şi, într-o bună zi, Loutre şi-a făcut apariţia fără să se anunţe. Dar cele cincizeci şi două de luni de lagăr făcuseră din ţărănoi un convalescent palid şi lenevos care nu-şi dorea decît să mănînce pe săturate şi să-i fie bine. Îşi găsise nevasta îngrăşată, îmbogăţită, casa refăcută, masa îmbelşugată, un comerţ înfloritor şi, într-un leagăn împletit de *Fritz* din nuiele de trestie, un mormoloc sosit de-a binelea şi de-a gata. Aiurit, înregistra toate astea fără mînie, cîntărind sub fruntea-i îngustă argumentele contra, dar mai ales pe cele pro.

— Nu fi prost, i-a spus nevasta. Dacă vrei să profiţi lucrează cu noi. *Fritz* are să te înveţe meserie.

Loutre n-a zis nimic, iar după cîteva zile de odihnă şi-a început supus ucenicia.

De fapt femeia e cea care conduce treaba. Contul la bancă a rămas pe numele ei. Cînd vorbeşte despre bărbatul ei şi despre bavarez îi numeşte „oamenii mei", ca un caporal.

În fiecare din cele două încăperi ale casei e cîte un pat mare. Doamna Loutre doarme în unul, iar băiatul în celălalt. Dar nu s-a aflat niciodată care din cei doi bărbaţi împarte patul cu copilul şi nici dacă bărbatul e întotdeauna acelaşi.

— Vino să te răcoreşti un picuşor, dom' Joigneau, zice doamna Loutre. Faţa ei de ţărancă e senină, dar puţin aspră. Pune pe masă un ulcior aburit şi umple trei pahare cu o băutură spumoasă.

— Mi-o face *Fritz*, spune ea, din scoruşe puse la fermentat în miere.

Odaia nu seamănă cu nici o alta din sat. Joigneau nu îndrăzneşte niciodată să-şi lase cîinii să intre înăuntru. Mobilele, parchetul au o culoare de ceară blondă. Storuri de cînepă filtrează lumina. Ferestrele sînt împodobite cu jardiniere din scîndurele multicolore. Desigur, tot opera lui *Fritz*.

Bărbaţii intră, în ciorapi, din cauza parchetului. Sînt îmbrăcaţi la fel, cu cămăşi curate şi pantaloni de doc. Dar ţăranul francez, scund şi spătos, pare un hamal pe lîngă neamţ.

— Beţi încetişor, că pe căldura asta băutura te înşală, spune femeia cu glas de stăpînă. Şi după ce aruncă o privire de jur-împrejur, iese încetişor.

Cei trei bărbaţi se aşază în linişte.

— Avem nevoie să ne faci un serviciu, Joigneau, spune Loutre. Ochii lui sfredelitori şi nasu-i cîrn, ridicat ca o coadă de pasăre îi dau un aer de om mai şiret decît este de fapt.

— E vorba de *Fritz*. Am vrea să-l *naţionalizăm*.

Bavarezul, lăsîndu-şi pe umăr capul de sfînt, îşi pleacă privirile în podea.

— Ce ? face Loutre, ca şi cum Joigneau ar fi schiţat un gest de surpriză. Să nu zici nu ! Ar fi mai bine pentru toată lumea. Bea, face o pauză şi continuă :

— Nu ştim ce forme sînt de făcut. Trebuie să vorbeşti cu primarul şi să ne aranjezi chestia asta cît mai iute.

Joigneau simte aţintiţi asupra lui ochii căprui ai lui *Fritz* şi cei ai lui Loutre, albaştri şi precişi.

— Ţi-o spun de la început, Joigneau, începe Loutre. Timpul care ai să-l pierzi cu chestia asta n-o să fie pierdut pentru tine. Nevasta e de acord. Un serviciu e un serviciu. Şi banii sînt bani.

— Nu-i vorba de asta, spune factorul. *Fritz* e un om pe care-l stimez. Am să vorbesc cu primarul dacă vrei. Numai că-ţi spun : o *naţionalizare* azi trebuie să coste mult.

— Chiar aşa ?

— Aşa cred.

Fritz se uită din nou în pămînt şi-şi mîngîie stîngaci cu degetele lui lungi şi osoase gîtul de pasăre jumulită. Loutre, cu pleoapele lăsate, se joacă o clipă cu paharul gol. După care se ridică :

— În cazul ăsta, vezi tu, trebuie să ştim mai întîi preţul. Nevasta e cea care şi-a băgat asta în cap. După mine însă, nu-i o cheltuială urgentă. Află cît e... Şi-o să vedem dacă merită.

— Am înţeles, zice Joigneau luîndu-şi geanta.

Doamna Loutre stătuse în spatele uşii. Faţa îi era mai aspră decît la început. Îndreptînd către factor o privire insistentă, îi spune :

— Atunci ne bizuim pe mata, nu-i aşa, dom' Joigneau ?... Şi uite un pepenaş galben, dulce ca mierea, pentru soţia matale la masă.

XIII

Belgienii sînt întotdeauna treji înainte de cîntatul cocoşilor, dar au nevoie de cîteva ceasuri pînă să se scoale amîndoi. Cea care se dă prima jos din pat e bătrîna. E complet strîmbă din şale şi suferă îndelung înainte de a reuşi să se îndrepte. Îşi trage ciorapii şi fusta odihnindu-se după fiecare efort.

Belgianul se uită la ea din pat. Ar vrea s-o ajute, dar el are şi mai mare nevoie de ajutorul ei decît ea de al lui. Cînd în cele din urmă e gata, bătrîna dă la o parte păturile şi trage din pat picioarele grele ale bărbatului. Pe urmă trece în spatele patului, se sprijină bine în călcîie şi, în timp ce bătrînul se agaţă de frînghia care atîrnă din tavan, ea îi propteşte palmele în spate şi îl împinge din răsputeri. Îşi dau curaj unul altuia : — Hai... hai... Bătrînul se îndreaptă din şale, pe urmă cade iar şi aşa de mai multe ori. Bătrîna se mînie, îl suduie, îi spune că-i lipsit de suflet, că-i un egoist, cîteodată chiar plînge de descurajare. În cele din urmă bătrînul îşi ia avînt, se clatină un timp, apoi se ridică în picioare. Desculţ, cu genunchii ieşiţi, nasul coroiat şi bărbia scofîlcită în formă de galoş, pare o paiaţă. Dar ce-a fost mai greu a trecut. Sprijinindu-se în baston ajunge la perete şi se reazemă de acesta. Bătrîna se aşază în faţa lui şi-i trage ciorapii şi pantalonii. Iar el îi mulţumeşte mîngîind-o pe ceafă cu mîna lui zbîrcită.

Sprijinindu-se unul de celălalt, ies cu pași mărunți și se instalează afară. *Belgienii* își petrec întreaga zi în curte.

Au sosit la Maupeyrou în august 1914. Toți refugiații veniți odată cu dînșii au plecat de multă vreme. Ei și-au cumpărat căsuța asta situată ceva mai la o parte de sat și au rămas aici să-și petreacă bătrînețea. Politicoși cu toată lumea, săritori la nevoie, își duc viața retrași. Nu sînt iubiți deloc pentru că totdeauna sînt văzuți vînzînd, iar cumpărînd niciodată. Cu toată vîrsta ei, încă anul trecut bătrîna nu șovăia să facă o dată pe lună trei leghe de la Maupeyrou la Villegrande pentru a vinde cu cîțiva gologani mai scump o pereche de porumbei ori un coș de ringlote. Acum însă a venit cu adevărat bătrînețea. *Belgianul* nu-și mai părăsește patul ori scaunul de nuiele, iar bătrîna, aciuită lîngă el, nu se mai ridică decît pentru strictul necesar : să încălzească un pic de supă, să scoată o cană de apă, să aducă hîrdăul ori să arunce un pumn de tărîțe ultimului supraviețuitor al cotețului de iepuri.

Joigneau îi găsește așezați în fața bucătăriei.

Curtea, altă dată îngrijită, e plină acum de urzici colbuite. Cei doi bătrîni stau la umbra sărăcăcioasă a unui salcîm uscat. Dar sîngelui lor răcit nu-i e teamă de soare.

— Bună ziua, vecine !

Belgianul zîmbește. Joigneau îi spune „vecine" de cînd a cumpărat capătul acela de vie de pe coasta dealului Bois-Laurent, lipit de cea a bătrînului.

— Aveți veşti din țară, spune factorul deschizîndu-şi geanta. Să ştiți că nu cu sila, dar am să vă iau timbrul pentru colecția şefului de gară.

Bătrîna clătină cu tristeţe din cap. Sub pălăria ei neagră de pai, decolorată de soare, ai jura că se află un cap de mort gătit caraghios cu bucle albe.

— E greu tare cu bătrîneţea, domnule Joigneau. Mai ales aşa cum sîntem, la şaptezeci şi mai bine, singuri noi doi, departe de țară... Stai jos un pic. Nu ni se prea întîmplă să vină cineva la noi... Noaptea, să mă crezi, cîteodată mi-e şi frică... Cînd unul din noi are să moară, eu să zicem, ce-o să se facă el fără nimeni?... Dacă ți-aş spune, domnule Joigneau, că nici nevoile nu şi le poate face singur!

Bătrînul, nemişcat, cu bastonul între genunchii ascuțiți, şi-a aţintit asupra factorului privirea ştearsă în care se citeşte rușinea şi groaza.

— De ce nu vă luați o slujnică?

Gura bătrînei se strînge pungă.

— Mulţumesc! Ar trebui să-i dau simbrie! Puținul care-l mai luăm din arenda pe jumătate de grădină şi pe via de la Bois-Laurent să intre în buzunarul alteia? Asta ar mai lipsi!... Ei, dragă domnule Joigneau, am zis noi de multe ori: trebuia, atunci cînd ne mai puteam mişca încolo şi încoace, să ne căutăm o fată bună, sănătoasă şi aşezată şi să-i fi zis: „Vino să stai cu noi, fără să-ți plătim nimic, se înțelege, iar după moartea noastră o să-ți lăsăm tot: casa şi grădina, şi via de la Bois-Laurent şi chiar şi puținele economii pe care le-am adunat!"...

Şi împreunîndu-şi mîinile uscate suspină:

— Asta ar fi trebuit, domnule Joigneau. Dar acum e prea tîrziu. Şi ca să găseşti azi aşa o fată e ca şi cum aş vrea eu să bag aţa în ac fără ochelari...

— Mamă-Doamne! îşi spune Joigneau. Casa, grădina... Via...

A ieşit din sat şi, sub soarele neîndurător, pedalează către Fourche, debitul doamnei Flamart.

Tolănită la marginea drumului, o fetişcană îşi paşte capra de-alungul unui tufiş. E fata celei căreia i se spune Mauriçotte, nevasta lui Mauriceau, ofticosul. Fetişcana e bine făcută pentru cei cincisprezece ani ai ei. Se vede după bluza zdrenţăroasă, bombată peste pieptul care a început să se rotunjească.

Joigneau sare de pe bicicletă, bucuros că are un pretext să răsufle puţin.

— Ce se aude pe la voi, fetiţă?

Fata l-a văzut venind fără să se mişte din loc. Păru-i negru, lipit de sudoare, ochii cu gene lungi şi tenul ei smead o fac să semene cu o ţigăncuşă.

Ridică din umeri:

— Şi astă-noapte a vărsat sînge.

Factorul se uită la căţei cum adulmecă pulpele fetei.

— Da' ca să atragi cîinii ori să se ospăteze ţînţarii îţi arăţi tu aşa ţurloaiele?

Ea îşi strînge picioarele, îşi trage un pic fusta peste genunchi şi răspunde tăios:

— Şi ce poate să-ţi mai pese dumitale de asta?

— A naibii limbă ascuţită mai ai, zice Joigneau înveselit. Precis că nici chiloţi n-ai pe tine... Ai merita plesnită peste bucile alea ale tale de ticăloasă mică!

Fata s-a şi ridicat sărind în lături ca un ied :

— Numai să poţi !

În jurul ei aerul saturat de căldură vibrează ca deasupra unui foc aprins în plină zi.

Factorul îşi îngustează privirea :

— Să te găsesc eu singură într-o zi în pădure, căprioară, că poate o să fii mai puţin fanfaroană decît aici, la drumul mare !

Rîde, îşi şterge fruntea, încalecă pe bicicletă şi o porneşte iar la drum cu visurile lui : casa, grădina, via... Mai ales ticăloasa aia de vie îi umblă prin cap : petecul ăla bun de pămînt, pe cinste, aşezat în plin soare şi exact în lungul bucăţii lui de vie să fie al lui... Dă brusc o învîrtitură de pedală : — Mauriçotte, fir-ar să fie ! Se clatină, se redresează şi o porneşte drept înainte fluierînd.

Nu mai simte soarele frigîndu-i spinarea. Cîinii se ţin după el alergînd uşor în volutele de praf care rămîn mult timp suspendate deasupra drumului. Acum e în plin cîmp. În jurul lui nici un suflet de vietate. Doar fîşîitul mătăsos al roţilor şi gîfîitul celor doi cîini tulbură liniştea. La dreapta, cîmpul de puţin timp cules se prăjeşte în soare ; la stînga, aliniate, şiruri de sfeclă şi nici un arbore ; rădăcinile puternice semănînd cu nişte dinţi fără gingii par a se înălţa din pămîntul uscat în care se înăbuşă. Un stol de potîrnichi se ridică pe neaşteptate în fîlfîit de aripi, îndreptîndu-se în zbor razant, ca pentru a economisi orice efort, către umbra celui mai apropiat tufiş.

În loc s-o ia către Fourche, Joigneau o apucă pe cărare peste cîmp.

Cocioaba lui Mauriceau e pierdută undeva printre ogoare. La apropierea celor doi cîini, o femeie oacheşă şi robustă, de vreo treizeci de ani, care freacă o tigaie lîngă fîntînă, îşi înalţă capul şi se întoarce.

— Unde ţi-e bărbatul ? strigă Joigneau. Pot să-l văd ? Şi coborînd vocea : — Am să-ţi spun două vorbe, Mauriçotte...

O singură încăpere afumată mirosind a acru. Într-un cotlon, pe un mindir de paie muribundul stă drept, cu pieptul sprijinit de nişte saci vechi, burduşiţi cu fîn. Nu există bufet, nu se văd scaune ; o laiţă în faţa unei lăzi întoarse care ţine loc de masă şi, într-un colţ, un alt mindir pentru ţigăncuşă. Pe fereastra deschisă intră un miros greu de bălegar copt şi răscopt de soare. Cîinii fac înconjorul încăperii, miros cadavrul şi ies apoi singuri afară.

— Ţi-e mai bine ? întreabă factorul.

— Da ! face Mauriceau cu o voce care parcă ar răsuna sub o boltă. Aruncă spre nevastă-sa o privire sfidătoare : — Mîine mă scol !

Femeia şi bărbatul se uită cu răutate unul la celălalt, ca şi cînd ar fi singuri.

— Numai ca să tragă ceva la măsea încearcă să se scoale, ticălosul, şuieră Mauriçotte, dar nu mai e picătură de rachiu aici. Cît despre mersul în sat sînt liniştită : ar crăpa de zece ori pînă să ajungă la cîrciumă !

Mauriceau sughite şi strînge din dinţi. E ţintuit aici, neputincios. Rolurile s-au inversat. Femeia asta pe care o bătea crunt din nimic, aşa, de plăcere, doar cu şase luni

în urmă a ajuns acum să-l aibă la cheremul ei. Îl înăbuşă furia, o furie imobilă de fiară prinsă în capcană.

În sat sînt cunoscuţi amîndoi dintotdeauna : doi copii părăsiţi, crescuţi prin împrejurimi. Inspectorul regional i-a căsătorit. Ea, slujnică de han, însărcinată la şaptesprezece ani, el, muncitor cu ziua şi braconier, prost văzut şi temut, adesea fără lucru pentru că puţini sînt cei care angajează un copil părăsit, un bastard. Pînă a nu se îmbolnăvi, primea, de nevoie, munci grele cu plata cea mai scăzută. Se consola bîndu-şi seara cîştigul la Bosse. Cînd omul era plin şi punga goală, cîrciumarul îl arunca afară. Mauriceau pornea spre cocioaba lui căzînd prin şanţuri, zgîriindu-se prin mărăcinişuri. Ca să-i treacă furia ori ruşinea, îşi scotea nevasta afară din pat şi se apuca s-o bată. Iar după ce-o bătucea bine, îi venea o idee şi-o răsturna pe mindir.

Puştoaica, trezită brusc, clănţănea din dinţi de ură şi de spaimă. Adesea îşi căpăta şi ea porţia de pumni. Iar în ultimul timp şi porţia de mîngîieri. Mama, ca să aibă linişte, se culca şi-l lăsa să-şi facă mendrele.

— Tu nu eşti fata lui, spunea ea. Altfel l-aş băga la pîrnaie.

Joigneau, cu o mînă pe ghidon, ţine mijlocul cărării. Umblă cu paşi mari şi explică în ce constă afacerea. Mauriçotte îl însoţeşte tăcută. În cele din urmă murmură :

— E prea frumos ca să fie adevărat.

— Nu fi proastă ! mormăie Joigneau. Lasă-mă pe mine să trag ţiele. Şi, ai înţeles, da ? Îţi dau şi-mi dai. Dacă te bag la *belgi-*

eni, tu-mi iscăleşti o hîrtie. Şi în ziua în care moşteneşti averea, eu iau via.

Au ajuns la şosea. Femeia stă în faţa lui bine înfiptă în saboţi. La subsuori cămaşa ei are două pete mari, umede. Factorul mîngîie din ochi şoldurile late şi sînii bine ancoraţi. Îţi dau şi-mi dai. Promiţător. Acum totul e ca treaba să reuşească.

Îşi cheamă cîinii, trage în piept aerul cald şi, cu toate că pe cer nu se vede nici un nor, zice :

— Vine furtună...

Femeia o ia înapoi pe cărare, cu capul înfierbîntat, împleticindu-se de bucuria speranţei. Poate s-o cheme muribundul cît o vrea şi să-şi scuipe plămînii pe sacii lui cu fîn ! Măcar dacă ar şti cum să facă să-l termine mai iute ca să nu se lungească...

XIV

Debitul de la Fourche, VINURI ŞI LICHIORURI, e o casă joasă, în plin crîng, la încrucişarea a trei drumuri.

E închis peste tot. Factorul îşi reazemă bicicleta în faţa ferestrei şi bate în oblon :

— Madam' Flamart !

Dinăuntru răzbate un zgomot uşor. Pe urmă o voce un pic gîfîită strigă :

— Da...

Cheia scrîşneşte şi uşa se deschide :

— A, mata eşti, dom' Joigneau ! Intră... Tocmai terminam să mă îmbrac.

E îmbrăcată cu o fustă de mătase și-și încheie ultimul nasture de la bluza roz, generos decoltată pe pieptul rotund.

În încăpere e răcoare și aproape întuneric. Se simte un miros acidulat de limonadă și de parfum. Joigneau trage cu urechea și i se pare că aude închizîndu-se cu băgare de seamă ușa din spate care dă spre pădure.

— Vă deranjez ? întreabă el pe un ton zeflemitor.

Ea se face că nu-l aude. Ia de pe tejghea o sticlă de vin alb și două pahare și vine să se așeze în fața lui.

Fără nici un preambul, factorul îi pune dinainte un plic.

— Dar e pentru Flamart !

— Eu zic să-l deschizi.

Ea îl ascultă. În timp ce dezlipește plicul, privirea factorului îi pipăie plăcut brațele goale și albe ca niște pulpe, constelate de trei vaccinuri tulburătoare ; apoi se urcă și-i mîngîie cutele pline ale gîtului, obrazul pudrat, volutele lucioase ale cocului presărat cu agrafe de stras și piepteni frumos lucrați. Ce mai, e o bucățică bună nevasta lui Flamart.

Ridicînd fruntea, îi întinde scrisoarea lui Joigneau :

— Cine-i haimanaua care a scris-o ?

El o citise înaintea ei, dar face pe prostul :

— Nu-i iscălită ? Bănuiam eu... Pentru cine se pricepe, o anonimă se simte de la o poștă. Își pune ochelarii și se preface că citește.

Deodată brațul ei gol lovește în masă :

— E Cuffin !

— Nu-i bine să învinuiești pe cineva pînă nu ești sigur, madam' Flamart, spune Joigneau sentențios. Mai ales pe un om care a depus jurămînt !

Ea repetă cu obrajii aprinși :

— El e ! Pîndarul !... Știu eu !

— În cazul ăsta !... face Joigneau. Și luînd din nou scrisoarea și examinînd-o neglijent, spune zîmbind : — Blestematul de Cuffin !

Pîndarul este unul din dușmanii factorului. Fost adjutant în armată stă, cînd își face partida la Bosse, la masa celor cu pensie de război și-și manifestă indignarea că s-a semnat armistițiul înainte de-a fi fost nimicit Berlinul. Joigneau îl bănuiește că face pe ascuns propagandă pentru domnul de Bielle, un fost ofițer de cavalerie care candidează contra primarului la alegerile pentru Consiliul general și îl supraveghează îndeaproape. Dar nu-l suferă mai ales din cauza uniformei : îl agasează că nu e el singurul purtător de chipiu din comună.

Factorul strecoară scrisoarea în buzunar. Acum are o armă împotriva lui Cuffin.

— Ce mai ! zice el. Dacă nu eram eu putea să iasă rău pentru dumneata !

— Rău ? rîde femeia cu aroganță și, începînd deodată să-l tutuiască pe factor, spune :

— Nu-ți face griji pentru mine, scumpule ! Gelozia lui Flamart las-o în seama mea ! Cel care o să reușească să-l asmută cu adevărat pe Flamart contra mea o să trebuiască să se scoale mai de dimineață decît voi toți !

Dar imediat îi pare rău de ce-a spus :

— Dar ai procedat bine, dom' Joigneau. Pentru că-i sigur că bietul de el s-ar fi necăjit şi-ţi mulţumesc că l-ai scutit de asta.

Joigneau îşi răsuceşte o ţigară, se uită pieziş la madam' Flamart încreţind din nas, ca şi cum ar adulmeca-o, şi se hotărăşte să meargă mai departe :

— Între noi fie spus, madam' Flamart, de ce duci mata viaţa asta ?

— Ce viaţă ?

Cînd ridică fruntea, nările ei dilatate, fremătătoare, te fac să te gîndeşti la nările unei juninci.

— Haide, haide, face Joigneau fără supărare. Nu-i nevoie să joci teatru cu mine... Am să-ţi spun verde ce gîndesc dacă tot am ajuns aici. După mine, o femeie care se poate culca în fiecare seară cu un bărbat ca Flamart, ei bine, ar trebui să socoată că are ce-i trebuie şi să stea la locul ei !

— Da ?

Doamna Flamart nu se supără. Pe buzele ei cărnoase flutură un zîmbet vesel şi deconcertant care nu pare a fi adresat nimănui, ci, mai degrabă, reflexul unui amuzament interior. Striveşte apoi o muscă pe braţul ei plin, o aruncă jos cu un bobîrnac şi-l priveşte o clipă pe factor înainte de a continua.

— Cu dumneata se poate vorbi, dom' Joigneau, fiindcă nu eşti dintre ăia care flecăresc în stînga şi-n dreapta... Aşa că am să-ţi spun una bună : Flamart nu-i bărbat. Te miră tare, dragul meu ? Să ştii însă că-i aşa cum îţi spun eu. Aşa zdravăn cum e, Flamart n-a făcut niciodată nimic cu o femeie. Şi de şase ani de cînd dormim împreună, nu m-a atins nici măcar odată !

Bea o înghiţitură, pune încetişor paharul pe masă şi continuă gînditoare :

— Poate că tocmai de asta ţin la el, dacă vrei să-ţi spun... Nu fac un secret că am avut de-a face cu destui bărbaţi în nenorocita asta de viaţă ; fiecare cu firea lui. Dar Flamart e altfel decît toţi ceilalţi. E un om pe care l-am iubit de cînd l-am cunoscut. Un an mi s-a învîrtit în jurul fustei. Venea în fiecare seară la local cu flori, cu mici cadouri... Dar cînd îi ziceam : „hai sus cu mine", o ştergea ca un puşti... Zău !... Ei bine, cînd am aflat în cele din urmă motivul pentru care era aşa de timid, nu poţi să ştii, da, nu poţi să ştii ce a însemnat asta pentru mine. Am jurat să las totul ca să trăiesc alături de el şi m-am ţinut de cuvînt. Şi nu mi-a părut rău nici măcar o dată ! Iar dacă mă străduiesc să adun parale, n-o fac pentru mine. Cu toate că-mi place, bineînţeles, ca fiecăruia, să cîştig. Dar o fac pentru bărbatul meu... Am cu doisprezece ani mai mult decît dînsul. Nu s-ar părea, dar asta contează. Trebuie să te gîndeşti că treaba pe care o fac eu n-o să dureze cît lumea. Iar eu vreau ca mai tîrziu, bietul de el, chiar după ce n-oi mai fi eu, să aibă unt pe pîine, şi picătura lui de rom în cafea, şi tutun în pipă, să nu ducă niciodată lipsă de nimic !

Îşi aşază coatele pe masă şi, cu bărbia-i dublă între palme, îl priveşte plină de seriozitate pe factor, care-şi încreţeşte ochii şi nu suflă o vorbă.

— Aşa, scumpule. Trebuie să pricepi lucrurile şi să nu judeci prea repede după ceea ce vezi...

— Hm ! murmură Joigneau încă uimit.

XV

În timpul sfertului de ceas petrecut de Joigneau la debit, cerul s-a acoperit brusc. La poalele pădurii e o căldură de etuvă; ţînţarii plutesc în roiuri dese ca la sfîrşitul după-amiezii; în aer se ridică mirosul ciupercilor. Printre brazi pămîntul roşcat pîrîie sub cauciucuri ca pesmetul şi nici o adiere nu leagănă pe tijele subţiri evantaiele late ale ferigilor.

— Hai, Pic! Hai, Mirabole! strigă factorul la cei doi căţei care se ţin după el cu limba scoasă, poticnindu-se cu un zgomot molatec la fiecare pas pentru ca apoi să pornească imediat gîfîind.

Dinspre Villegrande orizontul se umple de nori negri. Şi în timp ce Joigneau intră în sat, mai multe tunete îndepărtate anunţă, în sfîrşit, furtuna.

În spatele pereţilor înfierbîntaţi şi a obloanelor închise, în încăperile sale lipsite de aer şi negre de muşte, Maupeyrou se agită şi transpiră, exalînd, pe căldura asta, o duhoare de vizuină. De dimineaţa pînă seara oamenii se mişcă fără încetare. E ritmul vital, stupid, secular. Fără încetare, bărbaţii cu fruntea încreţită de grijă aleargă neobosiţi de la tejghea la grajd, de la forjă la magazie, de la bancul de lucru la pivniţă, de la grădină la şura de fîn, iar femeile, asemenea unor furnici încăpăţînate, fac şi ele, neobosite, naveta între leagăn şi coteţul de păsări, între plită şi rufele puse la spălat, cu zece mişcări inutile şi una necesară, fără să se aşeze vreodată la o treabă cu cap şi coadă ori să-şi îngăduie în mod conştient

o oră de repaos adevărat. Toți se grăbesc de parcă marea afacere ar fi să se miște ca să poată trăi, ca și cînd n-ar avea o clipă de pierdut pentru a ajunge la întîlnirea finală, ca și cînd pîinea nu s-ar obține decît literalmente cu prețul greutății ei în sudoare.

În momentul în care Joigneau traversează piața se pornește brusc un vînt care ridică trîmbe de praf pînă la acoperișul bisericii. Se trîntesc obloanele, ușile. Cerul a devenit plumburiu. Tunetele devin tot mai clare și mai dese.

— Aprinde lumînarea, Ferdinand, se strică vremea ! îi spune Joigneau frizerului care examinează orizontul din pragul prăvăliei lui goale.

— ...o să plouă, anunță doamna Bosse trecînd în fugă.

În fața biroului, factorul se încrucișează cu un bărbat voinic, roșu la față, cărunt, cu un chipiu negru pe cap și încălțat cu cizme : Cuffin, pîndarul.

Joigneau îl ia direct :

— Ce faci aici, căpitane ? Dă fuga ! N-ai auzit ce s-a întîmplat ? Flamart și-a omorît nevasta !

Cuffin se oprește brusc. Fața i s-a făcut albă ca varul. Un tunet întrerupe liniștea. Joigneau îl privește drept în ochi și izbucnește în rîs :

— Nu-ți face sînge rău, nerodule ! E numai o glumă... Acum am aflat ce voiam să știu.

Îi întoarce spatele, își bagă haita sătulă în cușcă și își încheie tunica pentru a trece la „raport". În fiecare dimineață, după ce-și

face cursa, intră la primărie și se prezintă la domnul Arnaldon.

Sub bustul înfățișînd republica, primarul se plimbă cu pipa între dinți prin cabinet. Domnul Ennberg, care și-a terminat orele de clasă, rezolvă, așezat la birou, treburile curente.

— Să precizăm... Și fără vorbe umflate... N-am să îngădui niciodată ca autoritatea prefectorală să încerce în felul ăsta să facă presiuni asupra reprezentanților municipali... Nesocotind principiile imprescriptibile ale sufragiului popular... Au să vadă ei, la prefectură, ce hram port eu !... Redactăm noi asta mîine... Lasă-mă să mă așez, drăguță, ca să-ți semnez toată hîrțogăria.

Vorbește în propoziții scurte, încheindu-și spusele cu formule tăioase : — Să fim direcți ! — La scop ! — Mai puține vorbe, fapte ! și alte clișee energice tinzînd să afirme că domnul Arnaldon este un șef care știe încotro merge și încă drept la țintă, nu pe ocolite.

Deși se apropie de șaizeci de ani, n-are un fir de păr alb. Trăsături regulate, cioplite din topor în lemn tare. Ochi albaștri, privire precisă, fără adîncime. Mustața tunsă mărunt conturează o gură ca o deschizătură de pușculiță. Asprimea acestei fețe nu exprimă decît uscăciune, uscăciunea celor pentru care n-a existat niciodată decît ambiția lor de a parveni.

Învățătorul, în picioare, strecoară una cîte una foile sub condeiul primarului. Pe fiecare filă semnată aplică mecanic sigiliul primăriei. Se gîndește descurajat că numărul crescînd al formalităților administrative înceti-

neşte pe zi ce trece angrenajele sociale şi că un regim împotmolit într-o asemenea birocraţie e un regim pierdut. Dar acestea sînt gînduri pe care le păstrează pentru sine. El l-a cîntărit de multă vreme pe domnul Arnaldon după faptele lui. Ştie că această francheţe militară, această loialitate bărbătească fac să pară drept om de acţiune un palavragiu fără metodă, fără doctrină, nedrept şi lipsit de caracter. Obligat prin funcţiile sale să fie secretar al primăriei, domnul Ennberg tace, ruşinîndu-se de ceea ce vede, dezgustat de ceea ce este pus să facă şi suferă. Căci şi-a păstrat, în ciuda a tot şi a toate, credinţa lui de tînăr militant. Crede din tot sufletul în demnitatea umană, în egalitatea teoretică a cetăţenilor, în salvarea finală prin triumful democraţiei laice, în suveranitatea poporului, în dreptul pe care-l are omul de a gîndi liber, de a se conduce, de a se apăra luptînd neîncetat împotriva regimului învechit, dar întotdeauna gata să renască sub deghizarea republicană a partidelor capitaliste. Or, tocmai acestea sînt formulele pe care le repetă domnul Arnaldon la nesfîrşit în discursurile lui. Şi aceasta este, pentru Ennberg, jignirea cea mai gravă, ceea ce nu le iartă el tuturor Arnaldonilor Franţei: că reprezintă încarnarea derizorie a unui ideal politic pentru care mîine, el, Ennberg, şi-ar da cu stoicism viaţa pe baricadele unui război civil.

Arnaldon nu bănuieşte nici unul din păsurile învăţătorului deşi Joigneau, care i-a deschis scrisorile, l-a prevenit în mai multe rînduri: — Domnule primar, v-o spun: Ennberg al dumneavoastră nu e numai un încuiat, ci şi un prefăcut!

XVI

În piață picături mari au și început să se afunde molcom în praf. Castanii învolburați de vînt își leapădă frunzele îngălbenite pe care le smulge furtuna.

Factorul se grăbește către casă pentru masa de prînz.

Mélie aduce mîncarea și Joigneau se așază la masă.

Îndesat în scaun, cu bărbia la marginea farfuriei, fruntea încrețită și ochii pe jumătate închiși în hățișul de gene și de sprîncene, fără să sufle o vorbă, fără să se grăbească ori să se întrerupă, indiferent la orice, chiar și la ploaia torențială care biciuiește acum ferestrele, mestecă cu gîndul la combinațiile lui. Seamănă cu unul din acei păianjeni părăsi care trăiesc în pod și stau pitiți zile de-a rîndul în mijlocul pînzei lor, nemișcați, înfricoșători, gata să se repeadă la cea mai neînsemnată mișcare a capcanei întinse.

Mélie e obișnuită cu muțenia lui. Acasă, vorbărețul ăsta care și-a atras cu pălăvrăgeala lui încrederea întregului sat nu deschide gura decît ca să mănînce, să bea și să sforăie. Așezată în fața lui, Mélie își rumegă și ea micile ei aranjamente, ciugulind fără prea mare poftă din farfurie. Cu coada ochiului îșl supraveghează bărbatul ca să-i dea la momentul potrivit vinul ori o felie de pîine, atenție indiferentă devenită instinctivă, simplu serviciu conjugal.

Deodată izbucnește un tunet, atît de brutal încît totul se mișcă, iar sticlele zăngăne pe poliță.

Mélie se înfioară și murmură în liniștea care s-a lăsat :

— Trebuie să fi căzut pe-aproape...

Dar furtuna a și trecut. Vîntul încetează pe neașteptate și aproape imediat și ploaia.

După ce-și bea cafeaua, înainte de a se duce la gară, factorul urcă în cameră ca să-și facă siesta. Dar rareori zăbovește în pat. E ora la care, sigur că nu e deranjat, pune un pic de apă la fiert pe spirtieră și, cu degetele lui groase cu unghii galbene, dezlipește îndemînatec plicurile care-l interesează.

Recolta de astăzi nu e rea : pe răboj o scrisoare adresată lui Cuffin care aduce, în sfîrșit, dovada unei trădări mirosite de Joigneau de luni de zile. Domnul primar o să fie mulțumit.

Dar cu toată pleașca asta, factorul e distrat. Întins de-a latul patului, cu ochii în tavan, visează. Pulpele țigăncușei Mauriçotte cu șoldurile-i mîngîiate de soare și, pe deasupra, frumoasele brațe vaccinate ale doamnei Flamart i-au aprins în sînge o fierbințeală surdă care mocnește asemenea jăratecului sub cenușă. Ar fi de-ajuns o adiere... Puțin a lipsit chiar mai înainte, cînd Mélie, ușor congestionată după mîncare, venise să toarne cafeaua și Joigneau i-a simțit fusta atingîndu-i genunchiul. Atunci și-a repezit brațul în jurul mijlocului ei rotofei pe care-l cunoaște mai bine decît propriu-i trup și, cu un gest brutal, a tras-o către el cu ibric cu tot. Dar Mélie s-a desprins cît ai clipi :

— Ai înnebunit ? Era să-mi opărești mîna !

El a rîs văzînd-o așa de înfuriată și și-a sorbit zeama fără să mai sufle o vorbă.

La unu Joigneau se ridică, își pune din nou șapca și dă fuga la trenul de 13,27.

E ceasul cel mai fierbinte al zilei. Ploaia prea scurtă a astîmpărat doar praful. Aerul, răcorit o clipă, a redevenit iute încins. La cimitir, pifanul de granit albastru sclipește în soare.

Și deodată, tocmai cînd Joigneau ținîndu-și bicicleta cu o mînă se oprește ca să-și șteargă sudoarea de pe frunte, jarul acela ascuns se aprinde pe neașteptate și încinge cît ai clipi trupul voinic al factorului țintuit la marginea drumului : colo, în depărtare, la capătul potecii care duce la Bois-Laurent o basma roșie a dispărut în crîng. Basmaua aceea e Philiberte, care se duce să adune vreascuri.

— Bun, face Joigneau îndreptîndu-se către gară.

Serviciul înainte de toate.

XVII

De după cotitură, în josul căii ferate, îl zărești, cu pieptul depășind gardul viu al peronului, pe șeful gării, care se plimbă încolo și încoace. Poate fi recunoscut de departe după profilul ascuțit și silueta-i uscățivă de Don Quijote, dar nu-i decît un bătrîn Don Quijote gîrbovit și fără nimic de cuceritor în el.

Îl întreabă pe factor :

— Nimic pentru mine cu poșta din dimineața asta ?

— Ba da, răspunde cu insolență Joigneau în timp ce-și aranjează bicicleta.

Rîde pe sub mustața-i lungă, știind bine ce așteaptă șeful de două săptămîni încoace. Plicul acela galben, oficial, cu scrisul prefăcut i se păruse lui suspect cînd îl scosese din cutia de la gară, atît de suspect încît socotise că trebuie să-l citească înainte de a-l expedia și i-a oferit, într-adevăr, una din cele mai hazlii surprize din viața lui.

Șeful se înființează grăbit.

— Poftim, zice Joigneau scoțînd fără grabă din buzunar timbrul belgian.

— Altceva nimic ?

Bătrînul, decepționat, se uită în jos. E o atitudine care, deși obișnuită la el, nu-l caracterizează, pentru că din cauza nasului lui coroiat, a pleoapelor grele, a barbișonului și a spinării încovoiate are întotdeauna aerul că privește în pămînt mai mult decît oricare altul.

— Va să zică, dom' șef, face Joigneau zeflemitor, vine pensia ?

Bătrînul răspunde dînd evaziv din cap. Strecoară timbrul sub panglica chipiului și se reîntoarce cu pași mari în vizuina lui.

Joigneau o ia direct către lampisteric. Îl găsește acolo pe Flamart trăgînd din pipă și asudînd în așteptarea trenului.

— Îți spun drept că e căldură mare afară, declară Joigneau.

În chip de răspuns, Flamart umple un pahar cu vin.

— Ai fost ? Ai vorbit cu ea ?

Joigneau își șterge ceafa, se așază și, zîmbind, cuprinde voluptos cu mîna dreaptă paharul rece. De cînd a intrat se gîndește la mărturisirile doamnei Flamart și-l privește amuzat pe hercule.

— Da, am fost. Am vorbit... Să știi că, într-un fel, are dreptate... Trebuie chibzuit.

Flamart suflă ca un taur fugărit. Sub tricoul umed pectoralii i se ridică și se lasă ca pieptul unei femei astmatice. Brusc strînge pumnii și-și întinde botul :

— Eu nu zic că n-are dreptate, tîmpitule ! Da-i o porcărie să-ți pună coarne !

Cei doi bărbați schimbă în tăcere o privire lungă. Apoi cad amîndoi în hăul unor gînduri foarte precise.

— Banii sînt bani, conchide în cele din urmă factorul.

Alături, în birou, în spatele ghișeului închis, șeful de gară șade pe scaun și privește parchetul printre ghetele-i rășchirate.

Da, peste două luni o să iasă la pensie. Un alt șef o să vină aici, o să facă inventarul și o să ia totul în primire. Iar el unde o să se ducă ?

Sînt treizeci de ani de cînd poartă uniforma căilor ferate. Treizeci de ani fără o mustrare, treizeci de ani fără o greșeală în scripte. Și acum, pensia. Nu scapi de asta cum nu scapi de moarte.

În urma lui o carieră care se încheie, o viață de șef de gară. Nu-i mare lucru, dar e o viață pe care a dorit-o exemplară. În treizeci de ani nu și-a îngăduit altă bucurie decît aceea de a-și îndeplini bine sarcina, ferindu-se eroic de toate pornirile rele cărora le cedează majoritatea bărbaților. Nici fumat, nici femei. Nici măcar o soție legitimă. (Cînd deții o părticică a puterii, ca s-o exerciți trebuie să apari insensibil, să nu dai nici un semn de slăbiciune.) Singurele distracții pe care și le-a îngăduit au fost de

ordin intelectual: colecţia de timbre şi biblioteca. Între două trenuri îşi răsfoia cu plăcere albumul ori unul din cele paisprezece volume legate, lăsate moştenire de naşul lui, amator de teatru: opera completă a lui Scribe. În afară de asta, totul a fost sacrificat idealului de a fi un şef de gară desăvîrşit. Iar acum, în ajunul zilei în care va părăsi totul, în care se va înmormînta de viu, satisfacţia datoriei împlinite nu-i oferă nimic în schimbul disperării de care se simte cuprins.

Afară clopoţelul sună nebuneşte. 209 se apropie. Noroc că mai e serviciul, fiindcă altfel...

Şeful îşi pune din nou chipiul şi iese pe peron. Măcar dacă ar fi ceva de făcut, dacă ar exista mărfuri, călători! Dar peronul acestui şef de gară model e mereu gol.

Prin geamul soios al lampisteriei, Joigneau l-a văzut trecînd pe şef. Între gene îi apare şi dispare o sclipire ironică.

Se gîndeşte la anunţul pe care l-a trimis în urmă cu două săptămîni bătrînul la *Petit Journal*:

„Domn matur, celibatar, economii, pensie modestă, suflet bun, doreşte să se consacre fericirii unei femei serioase, blînde, capabile de fidelitate şi tandreţe. Scrieţi administraţia ziarului C.V. 349. Urgent".

XVIII

Joigneau părăseşte gara. De ce nu?... Cu un picior pe trotuar, aşezat în şa, îşi răsu-

ceşte o ţigară înainte de a începe să pedaleze. Cu gîndul a şi ajuns la Bois-Laurent.

Philiberte e o mică măslină neagră din sud. Slabă, nervoasă, guralivă şi nu prea frumoasă, dar electrică asemenea unei capre. Cu espadrile în picioarele goale, cutreieră satul cît e vara de lungă şi nu-şi părăseşte basmaua roşie, înnodată sub bărbie, nici pe căldura cea mai mare.

Se vede că nu e din partea locului. A adus-o la Maupeyrou un băiat din sat pe care capriciile recrutării l-au trimis să-şi facă serviciul militar la Narbonne. Băiatul a închis ochii pe tăcute în urmă cu doi ani de zile şi de atunci ea a rămas pradă mizeriei cu două fetiţe mici. Cu neputinţă să muncească la alţii din cauza fetiţelor. Philiberte locuieşte într-o colibă de lut aflată pe un teren viran al primăriei şi trăieşte din pomeni ori din ce fură, după cum se iveşte ocazia. După-amiaza îşi leagă copilele în leagăn şi se duce să strîngă vreascuri.

Joigneau ştie întotdeauna unde s-o găsească cînd are chef de dînsa. O ia către crîng prin pădure fluierînd un cîntec vînătoresc. Şi îndată se arată şi ea. Docilă, fără măcar un zîmbet de bun venit, îl urmează pînă unde e crîngul mai des. Factorul îi cere lucruri pe care ea le face fără nici o plăcere ştiind însă că, dacă ar vrea, el ar putea determina primăria s-o alunge din colibă. Dealtfel, Joigneau îi întinde întotdeauna cîţiva gologani, bani, de fapt, repede cîştigaţi şi care înseamnă pîinea pe două zile. Şi pe urmă mai e o socoteală : chestia asta n-o să ţină decît o vreme. De cum vor creşte

puştoaicele, Philiberte are să le bage la şcoală şi atunci o să poată cîştiga cu spălatul, pentru că a ajuns aşa de greu de găsit o femeie la spălat ! Şi atunci, în şase luni o să economisească atîta încît să se poată întoarce la Roubagne lîngă Narbonne. La Roubagne, unde o mai are pe mătuşa ei infirmă, la Roubagne la care se gîndeşte în fiecare seară înainte de a adormi şi unde poţi să juri că oamenii nu sînt ca cei de-aici.

Coborînd de pe deal, Joigneau i-a văzut pe toţi trei pe malul apei, ghemuiţi printre sălcii. Sînt cei trei leneşi ai satului, toţi trei cu pensie de invalizi de război, cărora domnul Arnaldon le spune în discursurile lui „eroii noştri" : Pascalon, Tulle şi Houstin.

Joigneau îşi sprijină bicicleta de un stîlp al podului şi se apropie în linişte de cei trei pescari. Pot ei să se certe mult şi bine de fiecare dată cînd se întîlnesc, fiindcă o forţă secretă îi adună în acelaşi colţ al pieţei, la aceeaşi masă la cîrciumă, sub acelaşi copac pe malul apei.

Pascalon şchioapătă mai ales cînd trece prin sat. Are pensia cea mai mică şi-i cel mai puţin leneş dintre toţi trei. E gropar şi cizmar. A ştiut să profite de întoarcerea lui la vatră încă din primul an al războiului : chiar în ziua în care i s-a făcut primirea oficială la primărie a obţinut să fie numit paznic comunal al cimitirului şi să i se atribuie ca locuinţă căscioara aflată acolo, la umbra brazilor funebri. Stă singur, dar duşmancele lui, cele trei văduve de război, pretind că noaptea se petrec în căscioară lu-

cruri departe de a fi funebre. Pascalon ține piept clevetirilor și rîde de ele. Ziua, cînd e răcoare afară și ologul are chef de treabă, se așază la umbra bisericii și, amintindu-și de vechea meserie de pe vremea cînd trebuia să-și cîștige pîinea, pingelește încălțări și peteceşte galoși ca să facă un ban de băutură. Mic de statură, fără un fir de păr în cap, are o față rotundă și roză în care lucesc doi ochi zglobii. Cînd nu e la cimitir, nici pe lîngă biserică e la cîrciumă. Toți clienții îi fac cinste cu un pahar. Cum să-i reziști cînd îl vezi șchiopătînd printre mese, făcînd cu ochiul și adresîndu-ți cu vocea-i spartă un: — Să trăiești, frate! Nimic pentru gîtlej?

Tulle e ciung. Îi lipsește mîna dreaptă, ceea ce-l împiedică să muncească, dar nu să și pescuiască cu undița. Îl hrănesc Franța și sora lui, doamna Bosse, nevasta cîrciumarului. Locuiește la cîrciumă, se scoală la amiază și urmărește cota bursei. Dumineca își pune un șorț și se face că ajută la servit. Specialitatea lui e să strîngă bani pentru pianul mecanic. Important e să adune mai multe monede decît sînt necesare ca să meargă hărăbaia; ce rămîne e pentru tutunul din timpul săptămînii. Cît despre banii pe care-i capătă de la stat, de ei nu se atinge pentru că-i plasează.

Al treilea, Houstin, a fost gazat. E cel mai invidiat pentru că a rămas cu toate mădularele, dar încasează totuși bani buni. E blond, înalt, molatec și murdar. Cu obrazul întotdeauna acoperit de niște tuleie, își ține pieptul tras înăuntru și tușește mereu, un tic (spun văduvele de război) care i-a

rămas de pe vremea cînd trebuia să se prezinte în fiecare lună în fața unei comisii de reformă. Nevasta, rămasă la plecarea lui în sat, a întins-o în timpul războiului luînd cu ea toate lucrurile. Gazatul n-a găsit, cînd s-a întors, decît casa și pe Garibaldi, cîinele lui lățos, cu părul gălbui și zbîrlit ca și al stăpînului. E însă un adevărat și vrednic cîine de circ care-i aduce și ceva cîștig: seara, Houstin, îl pune să facă felurite figuri în piață.

Din lunca umedă se revarsă un miros de mîl și de răcoare. Între sălcii apa e limpede și iute. Valurile-i verzui ondulează smocurile lungi de iarbă și le piaptănă ca pe niște șuvițe de păr.

— Dacă peștele...

— Taci, suflă Tulle.

— ...ar mușca la fel ca țînțarii! murmură Pascalon.

Gazatul se află un pic mai departe, rezemat de o salcie. Și-a ales din instinct singurul loc murdar, acolo unde apa face un cot și spuma adunată formează o crustă ca de puroi. Se răcorește cu picioarele băgate în murdăria aceea și dormitează. Noroc de Garibaldi care, așezat pe labele dinapoi, cu o gălețică spînzurîndu-i din gură, supraveghează pluta.

Joigneau, în picioare, indiferent la norul de țînțari care-i zumzăie în urechi, privește o clipă cum curge apa.

Pascalon, întors către el, îi zîmbește cu toți dinții lui stricați:

— Nimic pentru gîtlej?

XIX

Joigneau ajunge în faţa casei primarului. Printr-o fereastră deschisă de la primul etaj se aud pînă în stradă notele ezitante ale unei game în ton minor poticnindu-se pe clapele unei claviaturi ţepene.

Factorul sună la poartă. Gama încetează imediat şi la fereastră apare domnişoara Arnaldon. Cu toate că abia a trecut de treizeci de ani, are înfăţişarea unei fete bătrîne. Îi zîmbeşte factorului de parcă pînă şi cel mai mic fapt neprevăzut i-ar face plăcere.

— Bună ziua, domnule Joigneau. Cobor.

Domnul Arnaldon a rămas văduv de tînăr. Marie-Jeanne e cea de-a doua fiică a lui, singura care stă cu dînsul.

Cele două surori au fost întotdeauna printre cei cărora li se spune, la Maupeyrou, fericiţii de pe faţa pămîntului. Şi într-adevăr, ele n-au dus niciodată „lipsă" de nimic.

Din copilărie fetele au avut norocul să fie date la pension la Villegrande, unde au primit una din acele educaţii alese care slujeşte toată viaţa. Revenite la Maupeyrou în primii ani ai adolescenţei, în aşteptarea căsătoriei, au dus o existenţă fără probleme sub supravegherea binevoitoare a mătuşii Noémie, celibatară bătrînă, care locuieşte singură şi independentă în cealaltă aripă a vechii case.

Anii s-au scurs unul după altul şi cele două domnişoare erau trecute bine de douăzeci şi cinci de ani cînd, cea mai mare, Thérèse, cedînd fricii nemărturisite de a îmbă-

trîni aici nemăritată, fără copii, asemenea mătușii Noémie, s-a căsătorit cu un bărbat de vîrsta tatălui ei, fermier bogat din Bourg-Eloi, rămas văduv cu o fată nemăritată. Și continuă să ducă acolo o viață fericită și invidiată, muncind de dimineața pînă seara în ferma ei, între un bătrîn ursuz și o fiică vitregă geloasă, care n-o iartă pe intrusă. Și cum trebuie găsit întotdeauna un motiv de nemulțumire, Thérèse e deznădăjduită că bărbatul ei e prea bătrîn pentru a mai spera să poată avea copii.

Înțeleptul exemplu al surorii sale în loc să o determine pe Marie-Jeanne să-și caute și ea fericirea în căsătorie, a țintuit-o, dimpotrivă, în rutina-i egoistă de fată bătrînă. Acum conduce menajul tatălui ei și îmbătrînește împăcată cu soarta. După spusele vecinilor e capricioasă și nu știe deloc să reziste propriilor ei fantezii. Astfel, după ce în copilărie a visat tot timpul să studieze muzica, fără însă să poată face o singură încercare în această direcție, fie măcar pe armoniumul bisericii pentru a nu compromite situația politică a tatălui ei, l-a determinat acum pe domnul Arnaldon să-i cumpere un pian care dormea de generații sub un dublu înveliș de creton și de praf în salonul doamnei Massot, instrument venerabil și aproape afon, dar al cărui registru grav are timbrul plăcut al unui gong chinezesc. Bătrînul acordor de la Villegrande, orb, ca de obicei, și care are o reputație de muzician cu experiență a reușit să-i redea cîte puțin cea mai mare parte a notelor și, pentru a-și completa opera caritabilă, îi dă din două în două săptămîni domnișoarei Arnaldon cîte o lecție de pian. Plecarea la oraș a devenit

pentru ea o bucurie bilunară în vederea căreia se pregăteşte dinainte, făcînd game şi curăţindu-şi mănuşile cu benzină. Datorită firii ei deosebit de emotive, are de fiecare dată înainte de plecare o noapte de insomnie după care ochii îi sînt mai încercănaţi şi pomeţii mai roşii decît de obicei. Dar, ce naiba ! numai un grăunte de nebunie dă vieţii adevăratul ei gust... Vecinii nu se înşală : cu toate că e serioasă, Marie-Jeanne ţine la plăcerile ei.

Arnaldon nu ocupă decît o încăpere la parter, şi anume, sufrageria. Cînd nu umblă prin sat ca să strîngă mîinile cetăţenilor, şade în sufragerie, la masă, care nu e niciodată goală şi pe care dosarele se învecinează cu farfuriile murdare, cu untiera, cu coşul de pîine. Aşa slab cum e, Arnaldon e cel mai mare mîncău al plasei şi, poate, chiar al judeţului. Nu trec niciodată două ceasuri fără să îmbuce ceva. De zece ori pe zi deschide uşa şi strigă pe scară : — Marie-Jeanne, adu-mi ceva ! Marie-Jeanne e obişnuită şi soseşte cu două ochiuri într-un castron de supă, ori cu o farfurie de carne rece sau, pur şi simplu, cu nişte brînză de capră numai bună de mîncat.

Dar asta nu-i decît o gustare. Să-l vezi pe primar la începutul fiecărei mese, în timp ce fiică-sa pune tacîmurile, îndopîndu-se, în picioare, ca să-şi potolească ceea ce numeşte el prima foame, cu o farfurie de chifteluţe de porc bine prăjite în untură pe care le scoate din cratiţă cu o lopăţică de lemn şi le pune pe cîte o bucată de pîine proaspătă. E o minune că nu suferă de nimic. Nici măcar congestionat în timpul

digestiei nu e. După ce goleşte farfuriile, se ridică de la masă, bea o ceaşcă plină de cafea, două pahare de coniac, îşi aprinde pipa, se duce la latrină şi se întoarce la treabă sprinten de parcă n-ar fi înghiţit decît un ou.

Cînd intră factorul, domnul Arnaldon lasă ziarul şi-şi ridică privirea :

— A, Joigneau... (În ce priveşte tonul direct şi cordial, primarul n-are pereche.) Pregăteşte-te să vii cu mine. Jandarmii au primit un denunţ în legătură cu copiii lui Pâqueux. Sînt acuzaţi că-l ţin sechestrat pe bătrîn. Şeful de post m-a anunţat că vrea să facă imediat o descindere la Moulin-Blanc.

— O să fie o distracţie, spune factorul aşezîndu-se.

Denunţul l-a făcut el. Dar asta nu priveşte pe nimeni.

— Şi dumneata, Joigneau, ce noutăţi ai ?

— Mda... mormăie factorul dozîndu-şi efectul. O să spuneţi că o ţin într-una, domnule primar... Păziţi-vă de pîndar : e înţeles cu adversarul d-voastră în alegeri.

Domnul Arnaldon ridică din umeri :

— Atîta timp cît nu-mi aduci o dovadă...

Joigneau a luat de pe masă chiseaua cu tutun şi-şi răsuceşte fără grabă o ţigară de caporal fin. După care scoate o hîrtie din buzunar şi spune liniştit :

— O dovadă ?... Poftim !

Domnul Arnaldon citeşte cu glas scăzut :

„Domnului Cuffin
Paznic de cîmp
Maupeyrou

Domnul de Bielle m-a însărcinat să vă confirm primirea informațiilor confidențiale pe care i le-ați adresat prin scrisoarea dv. din 22 curent și care i-ar putea fi de folos în cursul campaniei sale electorale. El m-a rugat să vă transmit mulțumiri și să vă exprim sentimentele lui de devotament.

Secretarul Comitetului naționalist,
Fabre."

Joigneau îl supraveghează pe primar cu coada ochiului. Se așteaptă la laude. Dar Arnaldon e un șef. Pune hîrtia pe masă și spune sever :

— Nu scrisoarea asta trebuia s-o șterpelești, Joigneau, ci pe cea din 22.

Joigneau nu se pierde cu firea :

— Răbdare... Am un amic în tabăra cealaltă. Se și află pe urmele ei.

De data asta domnul Arnaldon aprobă dînd din cap.

Factorul își apleacă pieptul înainte și-și întinde brațele pînă ce atinge cu degetele marginea mesei.

— Dar mai e ceva, domnule primar. Ar trebui să vă gîndiți un pic și la mine. Am nevoie de bani.

— Iar ?

— Iar ? N-am mai luat o para din iunie ! Trebuie să înțelegeți. Vedeți bine că mă străduiesc din răsputeri și, nu că mă laud, dar fac tot ce pot pentru alegerea dumneavoastră. Însă asta îmi ia tot timpul. Nu mai găsesc nici măcar un ceas pe zi ca să-mi lucrez grădina. Mélie trebuie să cumpere totul, pînă și legumele. Viața-i scumpă. În curînd mi se termină vinul și am să fiu ne-

voit să cumpăr jumătate de butoi înainte de culesul viei. Şi cu toate celelalte la fel...

Primarul se uită la el cum vorbeşte şi, cu sprîncenele încruntate şi buza de jos atîrnînd, trage ritmic din pipă scoţînd rotocoale de fum.

Joigneau avansează un ultim pion :

— Dacă aş vrea să cîştig mai mult, n-aş avea decît o vorbă de spus ca să fiu înaintat. Am dreptul. Dar atît cît pot să trăiesc aici şi să fiu de folos partidului, am să rămîn la Maupeyrou. Numai că am nevoie să fiu ajutat. Trebuie să înţelegeţi asta, domnule primar.

Fără să-i răspundă, domnul Arnaldon îşi scoate portmoneul din buzunar şi dezdoaie o bancnotă, punînd-o pe muşamaua de masă.

Lui Joigneau îi trebuie cîteva secunde ca să poată întinde mîna şi să articuleze un mulţumesc. E stupid, dar oricît de stăpîn este pe el în orice împrejurare, de fiecare dată cînd vede bani, îi năvăleşte sîngele în beregată, se înăbuşă şi, preţ de o clipă, rămîne ca trăsnit.

XX

— Doamnă Sicagne, strigă Joigneau, aveţi veşti de la ucenicul de popă !

Augustin Sicagne e elev la seminarul diocezei.

Doamna Sicagne îşi muşcă buzele şi ia scrisoarea cu o privire scandalizată.

Factorul se grăbeşte s-o dreagă :

— Are scris frumos preoţelul, nu zic ba !

— Sigur, rostesc într-un glas doamna Gueudet și doamna Touche.

În fiecare zi lăsată de la Dumnezeu, dimineața și seara, doamnele Gueudet și Touche vin la doamna Sicagne ca să lucreze. E treimea văduvelor de război. Toate au aproape aceeași vîrstă și toate trei au cîte un băiat mare, pupil al națiunii. Le unesc și alte legături: rochiile lor negre, smerenia, bîrfa, pica pe soțiile mai înstărite, ura față de învîrtiți, adică față de bărbații care au scăpat de război, revendicările lor de pensionare și castitatea orgolioasă care le mînează încet creierul după ce le-a dereglat organismul.

Nouă sau zece ore pe zi trudesc la cusutul sacilor, făcuți dintr-o pînză aspră și din care manufactura de la Villegrande scoate un profit exagerat. Muncă ingrată care le rănește degetele și le irită bronhiile în schimbul unui salariu de mizerie, dar muncă *la domiciliu*, atît de căutată încît a fost nevoie de protecția primarului pentru a o obține și pentru care tremură în fiecare săptămînă de teamă să nu se trezească fără ea.

Doamna Touche e o persoană greoaie ai cărei obraji seamănă cu niște fleici crude. Are diplomă de absolvire a studiilor secundare, se exprimă distins, dă sfaturi cu privire la igienă și se laudă că posedă cunoștințe medicale. Fiul ei, pe care l-a plasat la un droghist din Villegrande o aprovizionează cu ceaiuri și unguente. De cum se semnalează un bolnav în sat, doamna Touche zboară la căpătîiul lui, mai ales, spun gurile rele, dacă e bărbat. Dezbracă, palpează, fricționează, explorează, pune cataplasme pe

pîntece, ventuze pe șale, lipitori în scobitura coapsei și nu se dă înapoi să sondeze o vezică leneșă. Devotamentul ei durează adesea mai mult decît bolnavul : asistă de bună voie la agonii și se oferă întotdeauna să vegheze morții. Copleșește cu sfaturi precise pe tinerii căsătoriți, supraveghează cu indiscreție perechile prolifice sau sterile și le oferă, după caz, anumite cataloage pe care și le comandă luînd precauțiuni de discreție, fără să bănuiască vreodată că Joigneau le răsfoiește înaintea ei.

Doamna Gueudet, zisă Léontine, e cea mai tînără dintre cele trei. Pare să nu uite niciodată că a fost blondă și drăguță, pentru că își ferește și acum tenul de soare. Ochii ei aplecați sînt aureolați de un cerc vioriu. Viața i se învîrte în jurul băiatului, un copil pretențios, cu sănătatea șubredă pentru care a solicitat o bursă la școala profesională din Villegrande. Cînd vine în vacanță se fîțîie prin sat în hainele de sărbătoare, iar mamă-sa lasă la o parte orice treabă ca să profite cît mai din plin de prezența lui. Nu-l lasă să se ducă la cîrciumă împreună cu ceilalți și-l însoțește pînă și cînd se duce la frizer. La Crăciun băiatul s-a îmbolnăvit rău de bronșită și doamna Touche a vrut să-l îngrijească, însă Léontine n-a lăsat-o pe prietena ei să intre nici măcar un moment în camera lui. Doamna Touche s-a răzbunat crunt răspîndind tot felul de orori despre sentimentele materne ale doamnei Gueudet, iar aceasta nu ascunde nimănui că doamna Touche a vrut să atenteze la neprihănirea fiului ei.

Cheia de boltă a grupului e doamna Sicagne. Datorită numelui ei [1], agravat de un gît lung, a fost poreclită *barza*. Îşi ţine drept capul trist, încununat cu nobleţe de cozi negre. Tot satul ştie că transpiraţia ei are un miros puternic. De cînd fiu-său Augustin a intrat la seminar, tristeţea acestei sfinte Monica [2] a devenit şi mai solemnă. Buzele-i subţiri au în expresia lor ceva agresiv care pare a spune : — N-am mai zîmbit niciodată de cînd sînt văduvă. Ochii de culoare foarte deschisă pe tenu-i de brunetă sînt asemenea unei ape limpezi, dar nestatornice, o apă care dormitează doar la suprafaţă şi felul ei de a arunca priviri scurte şi repezi face să nu existe în localitate un singur bărbat, inclusiv părintele, care să nu se fi întrebat măcar o dată dacă nu cumva doamna Sicagne e îndrăgostită în taină de el. Ceea ce e mai nostim e că şi ea îi acuză pe ocolite pe toţi bărbaţii că rîvnesc la dînsa şi e de ajuns un salut mai amabil ca să lase să se înţeleagă că a fost din nou ţinta unor propuneri libidinoase.

Cu toate că în curticica doamnei Sicagne îşi are cuib pestilenţiala reacţiune, Joigneau, cînd i se iveşte prilejul să se aventureze peacolo îşi ţine ghearele ascunse şi se opreşte, dacă poate, la un pic de sporovăială de pe urma căreia rareori se întîmplă să nu se aleagă cu vreo bîrfă de tot hazul.

[1] Cu pronunţie foarte apropiată de cea a cuvîntului *cigogne* = barză.
[2] Mama sfîntului Augustin.

— În zilele de sărbătoare, șușotește doamna Touche, se pare că aduce de la Villegrande și alte pramatii ca ea...

— ...ca să-și facă mai bine de cap ! încheie doamna Gueudet.

Conversația se duce, potrivit obiceiului, pe socoteala aproapelui. Numai că factorul nu-și dă imediat seama pe spinarea cui anume.

Doamna Touche se întoarce spre el :

— Dacă ar vrea, domnul Joigneau ne-ar putea spune multe despre ea !

— Despre cine ?

— Despre nevasta lui Flamart.

Un rictus feroce deformează buzele doamnei Sicagne. Fără să-și ridice ochii de pe scrisoarea pioasă pe care o citește, spune răspicat :

— Femeile de soiul ăsta ar trebui biciuite în fața bisericii, cum se făcea pe vremea regilor.

— O asemenea sarcină mi-aș lua cu dragă inimă, răspunde Joigneau.

Trei perechi de ochi îl fulgeră scurt ca o salvă de pușcă. Dar tropotul sinistru al celor trei sau patru cai care trec pe drum le distrage atenția.

— Au venit jandarmii, spune factorul cu aerul unuia care știe despre ce-i vorba. Și strîngîndu-și geanta se grăbește să plece.

XXI

Priponiți în fața primăriei, caii jandarmilor moțăie la umbra castanilor, moleșiți de căldură.

Vestea s-a aflat cît ai zice peşte de la un capăt la altul al satului : „I-a arestat pe copiii lui Pâqueux".

Ceea ce se petrece între zidurile de la Moulin-Blanc e de multă vreme un mister. Nici chiar Joigneau n-a putut trece dincolo de poarta fermei : familia Pâqueux are doi cîini cunoscuţi ca fiind răi.

Gospodăria e a bătrînului Pâqueux. Îl ştie toată lumea din sat. În timpul războiului moşneagul i-a pierdut pe cei doi băieţi mai mari, căzuţi pe cîmpul de onoare. Pe urmă şi-a pierdut şi nevasta. I-au rămas un băiat de douăzeci şi şapte sau douăzeci şi opt de ani poreclit *tonchinezul* şi o fată ceva mai mică. Amîndoi sînt văzuţi de departe lucrînd adesea la cîmp. Şi adesea mai e văzut, alături de ei, un copil de vreo patru sau cinci ani, venit pe lume fără martori, într-o seară de iarnă şi declarat de *tonchinez* ca născut din tată necunoscut. Cît despre bătrîn, sînt ani de zile de cînd nu l-a mai văzut nimeni. La drept vorbind, pînă în seara asta nici nu se gîndea nimeni la dînsul. Dar prezenţa jandarmilor dezlănţuie imaginaţiile. Nimeni nu se îndoieşte în clipa asta că bătrînul a fost suprimat. Dar ce au făcut cu cadavrul ? L-au îngropat în vreun colţ de ogor ori l-au ars în cuptorul cel vechi ?

Cortegiul e impunător.

În frunte şeful de post şi cei doi oameni ai lui. Pe urmă primarul şi domnul Ennberg, însoţiţi de pîndar şi de factor. La o distanţă potrivită locuitorii satului, fără deosebire de partid : Houstin, Tulle şi Pascalon, Bosse şi Quérolle, fraţii Merlavigne şi Ferdinand,

Pouillaude rotarul și toți copiii de școală. La urmă, ca la înmormîntări, vin femeile. În sfîrșit, de ajuns de departe, în extrema ariergărzii, cu aerul de a se plimba întîmplător pe acolo, domnișoara Verne, sora preotului, flancată de domnișoara Massot și de Célestine.

De cum jandarmii au ieșit din drumul mare și au apucat-o pe cel care duce la fermă, cei doi cîini ai familiei Pâqueux, legați în curte, se reped din cușca lor și, arătîndu-și colții și zornăindu-și lanțurile, fac un vacarm infernal. Printre ochiurile gardului se vede ușa grea a fermei deschizîndu-se și închizîndu-se imediat.

Cortegiul se oprește. Șeful de post, fără emoție aparentă, înaintează singur pînă la gard și strigă :

— Sînteți acasă, Pâqueux ?

Dulăii fac spume și latră de rup pămîntul. Houstin trebuie să se cramponeze de zgarda lui Garibaldi, care-i gata să sară în ajutorul autorităților.

Trece un moment.

În prag apare un băiat uscățiv, cu ochi oblici și fruntea galbenă și îngustă. Lumea șușotește : — *Tonchinezul*...

Închide ușa după el, se uită la șeful de post și, fără să înainteze un pas, zice :

— Ce vreți ?

— Potolește-ți cîinii și deschide poarta.

Vocea e energică și în ea vibrează o amenințare care îi impresionează pe toți. *Tonchinezul* își frămîntă o clipă mustața după care îi dă ascultare fără să se grăbească.

După jandarmi, grupul primarului pătrunde cu curaj în curte. Restul curioşilor rămîn la gard.

— Tatăl dumitale mai locuieşte aici ?

Omul ezită, dar se hotărăşte şi îl înfruntă :

— Asta nu priveşte pe nimeni.

— Ba mă priveşte. Am de vorbit cu el.

— Spuneţi ce aveţi de spus. Am să-i comunic.

— Am a-i vorbi lui, în persoană, declară hotărît şeful de post făcînd un pas către casă.

Tonchinezul rămîne proţăpit în faţa uşii închise şi spune fără să-şi mute privirea :

— Să nu creadă cineva că se intră aşa la noi ! Nu !

Şeful de post a pus mîna pe tocul revolverului. Un murmur de dezaprobare străbate mulţimea : fraţii Pâqueux nu sînt deloc iubiţi, dar jandarmii sînt şi mai detestaţi.

Jandarmul scoate din tocul pistolului o hîrtie pe care o desface sub ochii fermierului :

— Bagă de seamă, Pâqueux, fiindcă s-ar putea să ai neplăceri. Sînteţi acuzaţi că ţineţi sechestrat un bătrîn fără apărare. Ne aflăm aici în interes de serviciu, ca să clarificăm chestia asta. Dă-mi voie să intru. Dacă nu...

Cei doi jandarmi fac o mişcare de parcă ar fi gata să-l înhaţe şi să-i pună cătuşe. El îşi ridică ochii de sălbăticiune hăituită, se uită pe rînd la jandarmi, la primar şi la toţi cei care au intrat în curtea lui. Furios, ridică din umeri şi spune cu dispreţ de parcă ar scuipa :

— Mă doare-n cot! Intrați, dacă asta vreți! După care, bătînd cu pumnul în ușă, strigă cu asprime: — Deschide!

Se aude alunecînd zăvorul și ușa se deschide.

O încăpere de fermă deosebit de întunecoasă și afumată.

Fata lui Pâqueux s-a retras în fundul încăperii unde se află un crucifix împodobit cu merișor uscat deasupra. E slabă și deșelată. Plodul, într-o cămașă scurtă, cu capul băgat sub șorțul maică-si, nu-și arată decît dosul roșu. Ca pentru a-și apăra sora, *tonchinezul* vine lîngă dînsa.

— Bun, face șeful de post după un moment de tăcere. Și tatăl unde e?

— La dînsul, răspunde băiatul.

— Adică unde?

— În odaia lui.

— Unde-i asta?

Băiatul și fata ridică împreună mîna arătînd către o ușă joasă, la capul patului.

— Arată-mi pe unde se merge, spune jandarmul.

Băiatul se întoarce către soră-sa, pe urmă se duce pînă la ușă și o deschide. Ușa dă într-o spălătorie umedă și întunecată; în fund e o altă ușă pe care băiatul o descuie din proprie inițiativă.

Șeful de post se apleacă și intră într-o cămăruță de patru metri pătrați de unde se răspîndește o duhoare fetidă.

Pe un culcuș e așezat un bătrîn îmbrăcat într-o bluză nouă care pare că-i ține pieptul drept. Mîinile noduroase îi sînt încleștate fiecare pe cîte un genunchi. Clipește din ochii înroșiți și lipsiți de expresie uitîndu-se la cei care intră.

Cămăruța are tavanul înclinat, astfel că nu poți sta drept decît la intrare. N-are tavan. Printre țiglele înclinate, între două grinzi a fost amenajat un ochi de lumină care însă nu se poate deschide. Pămînt pe jos. Pe un taburet, un castron curat, iar în fața patului un vas de toaletă fără capac și gol, dar din care se ridică un miros de amoniac.

— Bună ziua, moș Pâqueux, spune șeful de post.

Bătrînul, năucit, ridică fruntea către jandarm, dar nu răspunde.

— Ce faci aici, în chichineața asta ? De ce nu stai în sala mare cu copiii dumitale ?

— Îi place mai mult aici, strigă cu brutalitate fata.

Toți, inclusiv bătrînul își întorc privirile către ea. Fata se uită cruciș și infirmitatea asta dă impresia că e și mai insolentă.

— Cu bătrînul vorbesc. Lasă-l să răspundă... De ce stai aici, moșule, pe vremea asta așa de frumoasă ? E o duhoare în locul ăsta... Nu ți-ar plăcea mai mult afară ?

Bătrînul se uită la fată, pe urmă la băiat și, în sfîrșit, la jandarm. Dar nu scoate o vorbă.

— Hai, zice șeful de post, scoală-te. Am venit să te scoatem la aer. Mi se pare că nu pentru că îți place dumitale să stai aici.

— Ba tocmai de aia ! zice fata. Asta-i plăcerea lui, să stea aici !

Șeful de post face un gest ca să-l apuce pe moș Pâqueux de brațe, dar bătrînul se smucește cu o bruscheță neașteptată.

— Nu !

Fata rînjește.

— Nu vrei să te ajutăm ? Bine. Atunci scoală-te singur. Vino în sală să stăm de vorbă noi doi.

— Nu !

— De ce ?

Tăcere.

— Ţi-e frică de copiii dumitale ?

— Nu mi-e frică de nimeni ! mormăie bătrînul.

— Atunci de ce te laşi închis aici ?

— Nu-i închis ! protestează fata.

— Ba da. Cele două uşi sînt închise cu cheia şi la amîndouă cheia e pe partea dinafară. Asta înseamnă că e închis.

— Dacă lui îi place aşa, chelălăie fata. Lăsaţi-ne în pace !

— Lăsaţi-ne în pace ! repetă şi bătrînul pe acelaşi ton ascuţit.

— Haida de, spune şeful de post, se vede cît de colo că copiii dumitale te ţin închis aici ca să fie ei stăpînii şi să profite de avere în locul dumitale !

— Minciuni ! spune fata printre dinţi.

Bătrînul se uită la ea şi mormăie :

— Minciuni...

— E un om bătrîn, explică *tonchinezul* cu un aer arţăgos şi viclean. Nu mai are putere. Nu-l mai ajută capul. Vrea să stea aici pentru că vrea să fie liniştit... Dar de mîncat pe săturate, mănîncă pe săturate. Şi de avut are tot ce-i trebuie ! Aşa-i, tată ?

— Da.

Intervine şi fata :

— Colţunii groşi care-i are în picioare eu i-am împletit pentru că-i este totdeauna frig. E drept ?

— Da.

Fata face un pas înainte :

— Arată-le tutunul tău jandarmilor !

Docil, bătrînul caută sub mindir şi scoate o pipă înnegrită şi un cornet, făcut din hîrtie de ziar, cu tutun.

Tonchinezul e triumfător :

— Nu-i refuzăm nimic. Îi facem toate poftele... E drept, tată ?

— Da.

Şeful de post a rămas perplex. Mormăie :

— Da, dar totuşi nu-i în regulă !

Se apleacă şi, punînd mîna pe umărul bătrînului, spune :

— Uite, moş Pâqueux, te întreb pentru ultima dată : spune-mi adevărul. Nu-ţi vrea nimeni răul. De ce stai aici ? Pentru că aşa îţi place ? Ori pentru că eşti sechestrat ?

Bătrînul îşi desprinde umărul din strînsoare fără să spună nimic.

Fata izbucneşte :

— Pe cine priveşte chestia asta ? E stăpîn la el acasă, ori ce naiba ?

— Tacă-ţi gura ! zice frate-său.

Moş Pâqueux îi aruncă fetei o privire mînioasă, dar repetă ca un ecou :

— Sînt eu stăpîn aici, ori ce naiba ?

Tăcere.

Şeful de post îşi îndreaptă spinarea, clatină din cap, îşi consultă din priviri oamenii, pe primar, pe pîndar, pe factor şi, în cele din urmă, se retrage spre uşă :

— La urma urmei, ce-mi pasă mie ? Eu am venit să te scot de aici, dar dacă dumitale îţi place să-ţi sfîrşeşti zilele în gaura asta împuţită, n-ai decît ! Cum vrei !

În curte, o ceată de curioşi mai îndrăzneţi s-au masat în faţa uşii deschise, la soare.

Cînd îi vede, fata se înfurie și mai tare :

— Nu vă e rușine să asmuțiți așa lumea după noi ! Ridică un picior și-și scoate sabotul ca și cum ar vrea să-l pocnească cu el pe șeful de post. Dar frate-său îi dă una peste încheietură și ea scapă sabotul cu un strigăt de furie.

Lumea adunată începe să rîdă. Drama se transformă în farsă.

— Hai, mîrîie șeful de post, nu-i adunare ! Circulați !

Se întoarce către domnul Arnaldon și declară cu glas foarte ridicat :

— Ați văzut care-i situația, domnule primar. Eu n-am nimic de adăugat. Am să-mi fac raportul.

Urmat de cei doi jandarmi, iese demn din curte și trece printre cei aflați acolo fără să aibă aerul că ar auzi în spatele lui glumele ostile și fluierăturile.

— Murdară meserie... murmură Joigneau repezindu-i lui Cuffin o lovitură năvalnică de cot între coaste. — Îți spun drept, căpitane, că aș prefera să fiu un ticălos de paznic ca tine care nu trebuie să dea în nimeni !

XXII

Deșirat, încovoiat, îmbrăcat ca o sperietoare, bătrînul răsare din tenebrele grădinii lui oferind un spectacol ciudat la marginea drumului însorit. Domnul des Navières este, fără îndoială, singurul locuitor din Maupeyrou care habar n-are nici de Pâqueux, nici de jandarmi. Astăzi are altceva de făcut.

De cum îl zăreşte în depărtare pe factor, începe să-şi agite, ca un copil mic, mîna lipsită de putere.

— Bună ziua, Paul. Iartă-mă... (Domnul des Navières îi tutuieşte pe toţi locuitorii satului şi nu-i ştie decît după numele mic.) Vreau să-ţi încredinţez o scrisoare... Da... De cum te întorci... O scrisoare ca să-i pui timbru...

— Se face, spune Joigneau.

Bătrînul, liniştit de făgăduiala factorului, dispare din nou în umbra verde.

Locuieşte în cea mai veche casă din sat. Aflat în susul drumului, pe porţiunea mlăştinoasă căreia i se spune insula, pavilionul, ruinat ca şi stăpînul lui şi năpădit de iederă în mijlocul pădurii aceleia virgine, seamănă cu o capelă funebră dintr-un cimitir părăsit.

Scrisoarea de care e vorba e adresată domnului Conservator al Muzeului Carnavalet din Paris :

„...În cursul unei existenţe pline de vicisitudini, scrie domnul des Navierès, o întîmplare prielnică mi-a permis să constitui un frumos ansamblu de obiecte vechi. Doresc ca aceste relicve ale trecutului să nu se împrăştie, după dispariţia mea, în cele patru vînturi. Mă refer, domnule Conservator, la vînturile licitaţiilor publice..."

Frumosul ansamblu e alcătuit din cîţiva metri de dantelă, o biblie roasă de şoareci, o vestă înflorată Louis-Philippe, două monezi romane găsite în regiune şi un breviar legat în piele de viţel, despre care domnul des Navières, în urma unor cercetări fără cap şi fără coadă, presupune că ar fi aparţinut unui canonic din Soissonnais.

De cînd s-a pensionat din postul de contabil la o societate de credit, o parte din viaţa lui se învîrte în jurul acestor relicve. Îşi ţine colecţia într-un dulap din lemn de păr african în interiorul căruia a lipit o însemnare redactată pentru secolele viitoare :

„Acest dulap de stil ales şi garantat de epocă a fost executat la o dată pe care n-am putut-o stabili, în atelierele lui Guillaumat, meşter tîmplar la Maupeyrou, la comanda fratelui bunicului meu, Stanislas-Louis des Navières, decedat în anul 1872. Unchiul meu avînd, în calitate de funcţionar la Ministerul Artelor, onoarea să facă unele mici servicii domnului Garnier, arhitectul Operei din Paris, poate că nu este hazardat să presupunem că cel puţin schiţa acestei mobile i-a fost sugerată de ilustrul său prieten".

Domnul des Navières e şi mai greu de datat decît dulapul. Corpul lui mare şi flasc n-are vîrstă. Are nişte ochi blînzi, cenuşii şi miraţi, sprîncenele arcuite, un nas adipos şi barba albă. Poartă şi iarna şi vara o cămaşă de flanelă cenuşie şi peste ea o jachetă lungă, roasă pînă la urzeală, plină de pete şi de mătreaţă. E singur pe lume. Lipsit de venituri de la război încoace, trăieşte, ros de mici datorii, în fundul acestui cavou de familie în tovărăşia unei pisici bătrîne, oarbe şi tăcute care, ghemuită pe o bucată de postav, nu se mişcă decît pentru a depune la întîmplare, o dată la două zile, cîte o murdărie într-unul din colţurile „bibliotecii". Cu toate că nu se află nici o carte acolo, acesta e numele pe care domnul des Navières l-a dat încăperii de la parter unde îşi aşteaptă cu răbdare sfîrşitul, în mijlocul unei dezordini pline de praf peste care strălucirea zilei

filtrată de frunziș și de geamurile verzui răspîndește o lumină de acvariu.

E obișnuit cu singurătatea și nu are decît o noțiune vagă despre senilitatea lui. Pentru a lupta un pic împotriva anchilozării vorbește singur neîncetat, cu o voce graseiată care, dealtminteri, după un timp, în loc să-l țină treaz îl adoarme. Cu toate că se hrănește prost, puterile îi slăbesc cu o încetineală descurajantă. Își duce zilele, ca și pisica lui, cu un pic de pîine muiată în lapte. Dinții i-au fost întotdeauna în stare proastă. Înainte de război și-a pus o dantură falsă, dar aceasta s-a deteriorat și a început să-l doară. Prea sărac pentru a și-o repara, domnul des Navières a încetat s-o mai folosească.

— Hait, își spune Joigneau, era să uit ruina.

O cărăruie făcută de pași șerpuiește printre urzici pînă la pavilionul domnului des Navières. Ușa e închisă. Pe prag, o cutie de lapte cu cîțiva bănuți în capacul scobit pare o ofrandă părăsită acolo pentru totdeauna în cinstea vreunui zeu al pădurilor.

Domnul des Navières nu e vizitat de nimeni. Cînd aude ciocănindu-se la ușă simte de fiecare dată o lovitură în inimă. Se ridică iute, aruncă în jurul lui o privire neliniștită, își verifică prohabul pantalonilor și se duce să deschidă, tîrîndu-și papucii pe dalele vestibulului.

— Iată-te, Paul... Intră, prietene... Îți încredințez plicul ăsta. Să nu-l pierzi. Conține inventarul descriptiv în dublu exemplar. *Legatul răposatului domn des Navières, membru al Societății arheologice din Ville-*

grande. Dacă ai să ai prilejul să te duci mai tîrziu la Paris... Fac aluzie la... Dar n-are importanță... Uite scrisoarea. Pune-o în geantă. Și uite banii pe care i-am pregătit pentru timbru...

Limba lui groasă se bălăcește în salivă cu un zgomot de jghiab. Pe marginea buzei inferioare are întotdeauna o mică picătură siropoasă care pare mereu gata să se prelingă, dar pe care bătrînul o oprește exact la momentul oportun cu precizia unui prestidigitator.

— Bun, spune Joigneau, cîntărind în mînă plicul. Numai că-i cam greu, așa că o să trebuiască două timbre.

— Două timbre? Bătrînul fixează scrisoarea cu o privire stinsă. Două timbre pentru o singură scrisoare, Paul? Ești sigur?

Caută bani în buzunar. Scoate trei monede din buzunarul pantalonilor, alta din pulpanele hainei. Pe urmă caută într-o cupă aflată pe cămin, într-un sertar de la comodă, în buzunarul unei veste atîrnate pe ușa de la dulap. Zadarnic. Are într-un portofel vechi, ascuns sub postavul pe care stă pisica, o bancnotă neatinsă, dar asta reprezintă hrana pe luna viitoare, așa că pentru nimic în lume nu trebuie scoasă acum.

— Un moment, prietene, mă întorc imediat.

Și-a adus deodată aminte de monedele pe care le-a pus în capacul cutiei de lapte. Fata Mauriçottei îi lasă în fiecare seară în fața ușii un litru de lapte de capră pe care el îl plătește dinainte. Atîta pagubă: mîine pisica și el au să se mulțumească doar cu jumătate de litru.

Joigneau a luat banii și se îndreaptă către ușă. Bătrînul s-a așezat cu un aer meditativ :

— Vezi tu, Paul, banii, banii, mereu banii... Dacă mi-aș vinde colecțiile... Dar eu disprețuiesc banii. Sînt un lucru care n-ar trebui să existe. Eu știu ce înseamnă. Am fost casier treizeci de ani. Am manipulat teancuri, grămezi ! Am văzut lucrurile de aproape... Am văzut oameni venind la ghișeu cu niște ochi !... Banii, mereu banii... Ei sînt cauza tuturor lucrurilor. Vezi tu, alții au înțeles bine chestia asta... Mă refer la ce se petrece în Rusia... Ai citit ziarele, Paul ?

Bătrînul nu știe nimic despre ceea ce se petrece în lume, dar pentru că prăbușirea acțiunilor rusești l-a ruinat are un vag interes pentru știrile care vin din Rusia.

— Acolo s-a terminat cu banii. Nu mai există bani. Toată lumea muncește și nimeni nu e plătit cu bani...

— O fi, rînjește Joigneau, dar mie asta nu mi s-ar potrivi.

— De ce ? Acolo, prietene, statul îți dă de mîncare. Statul îți dă casă, te îmbracă. Statul îți crește copiii. Statul te îngrijește dacă ești bolnav. Statul te ține la bătrînețe. Nu mai există bani. Și nu mai e nevoie de ei. Curios, nu ?... Nu mai există datorii, nu mai ai încurcături, nu mai trebuie bani de lapte, nu mai există ipoteci, nu mai sînt certuri ! Ai tot ce-ți trebuie fără să cumperi nimic !... E greu de înțeles... Dar, în fapt, de ce nu ? Dacă totul e organizat așa ? De ce nu ?

— Despre mine, eu prefer cum e la noi, spune Joigneau trecînd în vestibul.

Bătrînul îl conduce automat pe factor tîrşîindu-şi picioarele. E complet cufundat în gîndurile lui. Mormăie cu privirea pierdută :

— Nu... nu... La noi nu-i aşa de bine cum spui tu, Paul... Banii nu sînt un lucru bun, Paul... Sînt ceva care n-ar trebui să existe... Şi-atunci, prietene ? De ce să nu se schimbe ceea ce este acum dacă nu-i bine aşa ?...

În picioare, în pragul uşii deschise, clipeşte apărîndu-şi de lumină, cu mîna, fruntea aplecată. Priveşte fix cutia de lapte de la picioarele lui fără să se mai ocupe de factorul care se îndepărtează. Un zîmbet năuc îi strîmbă buzele vinete :

— Numai că, ce-i drept, e greu de înţeles. Să spunem că, în cazul meu, eu sînt bătrîn, obosit. Am nevoie de îngrijire. Am nevoie să mi se aducă lapte. Şi mi-l aduce statul. Bun... Dar cine-i statul ? Funcţionarii ? Cine ? Perceptorul ? Primarul ? Ei au atîtea de făcut... Şi dacă uită de laptele meu ? Şi dacă eu rămîn aici, fără lapte, atunci ?...

XXIII

Cînd ceasul de la primărie bate şase, Mélie îşi strînge carnetele, iese să închidă obloanele şi trage zăvorul la uşa de la intrare.

Joigneau nu se întoarce niciodată înainte de cină, şi numai după ce-şi face ceasul de politică la Bosse.

Mélie aruncă o privire ca să vadă ce e cu supa şi se urcă în pod. Ce treabă are acolo ? Nici ea nu ştie prea bine ! Să vadă dacă s-au uscat rufele... E ceasul la care ucenicul

se întoarce de la lucru și vine să se spele un pic înainte de a ieși la flecăreală în piață.

Mélie așteaptă. În pod miroase a rufe ude, a tablă încălzită, a floare de tei și a șoarece.

Cînd aude ușa de jos trîntindu-se, strigă :

— Tu ești, Joseph ? Vrei să-mi aduci un scaun ?

Îl așteaptă la marginea deschizăturii. O adiere de vînt îi umflă rochia ușoară. În tindă ucenicul ridică capul și roșește brusc.

Mélie vrea să întindă mai bine frînghia de rufe, dar scaunul se clatină pe pardoseala inegală.

— Stați, zice Joseph cu glas răgușit. Vin să vă țin.

Mélie roșește sau crede că roșește și ea.

— Urcă-te tu... Mă tem să nu cad.

Joseph urcă.

— Trage de frînghie și fă alt nod.

Ca să ajungă la cui, băiatul întinde mîinile și-și arcuiește spinarea. Șoldurile-i înguste și tari sînt aproape lipite de fața ei. Ar putea să le atingă cu obrazul, cu genele-i care clipesc. Un miros sănătos se desprinde din corpul acesta tînăr după muncă. Docul albastru, pătat de păcură, îi mulează coapsele, proeminența rotundă a genunchiului. Mélie își pleacă ochii. Băiatul e cu picioarele goale în papuci de pînză cafenii și îi vede de aproape vinele zbătîndu-se sub pielea fragedă.

Joseph sare de pe scaun :

— Gata !

— Mulțumesc !

Mélie se îndepărtează regretînd că totul s-a terminat atît de repede.

Înainte de a pleca, pipăie rufele și ia de pe frînghie ciorapii care s-au și uscat. Rîde în silă :

— Pe căldura asta sînt gata repede !

Băiatul, de cealaltă parte a frînghiei, se uită la ea bălăbănindu-și brațele. Buzele lui groase, de copil, întredeschise lasă să i se vadă dinții. Încă nu-i crește barba, dar în lumina care intră prin gemulețul din acoperiș i se văd obrajii acoperiți de o umbră pufoasă. Deasupra gurii îi strălucesc cîteva broboane de sudoare. Strecurîndu-și o mînă prin deschizătura cămășii se scarpină la subsuoară ca o maimuță, fără să spună nimic.

Mélie trece prin fața lui cu rufele sub braț. El o urmărește cu privirea cum coboară scara, fredonînd.

Abia după aceea se duce în cotlonul lui. În drum un mic chilot de femeie atîrnat pe frînghie îi atinge obrazul fără însă ca el să-l bage în seamă.

XXIV

Ziua se sfîrșește.

În piață, umbra ușoară a copacilor așterne în praf pete rotunde și palide.

După cină, Garibaldi, cîinele gazatului, oferă o reprezentație în fața terasei lui Bosse spre bucuria străngarilor și a unor curioși, mereu aceiași și niciodată plictisiți.

Aerul, pe care căldura zilei îl amorțise, începe din nou să se miște mîngîind plăcut frunțile asudate.

Houstin își dă o palmă peste frunte : — Garibaldi ! Dacă am înfuleca în seara asta o salată pe cinste ? Cîinele pufnește, ochește un smoc de iarbă, îl smulge din țărînă și-l aduce la picioarele stăpînului. Houstin comandă : — Oțet ! Imediat cîinele ridică un picior deasupra smocului. — Ulei ! Garibaldi schimbă piciorul și reîncepe. Rîsete. Apoi Houstin se apucă de păr : — Vai de mine ! Ai uitat piperul și sarea ! Cîinele se întoarce, scormonește frenetic pămîntul cu labele de dinapoi și îngroapă smocul de iarbă în praf. Lumea aplaudă, iar unii dintre adulți aruncă cîteva monede pe care Garibaldi le adună și vine apoi să le bage în buzunarul gazatului.

Joigneau și Mélie stau în fața poștei la aer pe o bancă, împreună cu Joseph, ucenicul. E ceasul la care cei ce-au întîrziat vin să-și pună scrisorile la cutie și cînd, adesea, în jurul factorului se înfiripă o mică trăncăneală comunală.

Un grup de băieți între optsprezece și douăzeci de ani ies de la Bosse. Înainte de a intra în casă se opresc să-l privească pe Francis, băiatul domnului Ferdinand, cel cu „foarfecele trist", un roșcat mic de statură cu ochi șireți care, îmbrăcat numai în niște chiloți de pînză, se antrenează în fiecare seară la fugă în jurul pieței doar pentru a da curs dorinței lui disperate de a acționa.

— Bună, băieți, zice Joigneau, preocupat să și-i atragă pe cei care le vor urma celor de azi.

Se află acolo băiatul cel mare al lui Joux, fermierul de la Basses-Fosses, un vlăjgan cu privirea aspră, care s-a dovedit un bun lu-

crător. Are totdeauna un chiștoc între buze și mîinile în buzunare, după obiceiul parizian. E de față și Nicolas Pouillaude, băiatul rotarului.

Joigneau rînjește vesel :

— Nu mai sînt fuste în sat de se adună băieții la cîrciumă, ca bătrînii ?

Băiatul cel mare al lui Joux răspunde fără să se jeneze :

— Nu se simt toți așa de atrași de ele ca bărbații însurați, dom' Joigneau !

— Bun răspuns ! aprobă Mélie.

— Asta, zice Joigneau, n-o să aibă niciodată nevoie să-și dea limba la ascuțit ! Da' să știi, băiete, că o să trebuiască să fii mai înțelegător decît taică-tău cînd ai să ajungi stăpîn la Basses-Fosses ! Mă crezi că n-a vrut să-mi dea o cărucioară de gunoi pentru grădină, calicul ?

— Eu ? face Joux. Stăpîn la Basses-Fosses ? Salutare !

— Nu vrei să rămîi la fermă ?

— Uite-te la mine, dom' Joigneau !

— Asta-i ceva nou !... Și unde vrei să te duci ?

— Oriunde... În altă parte ! Ce zici, Nicolas ?

Nicolas e un băiat dezghețat. Lucrează cu Joseph la rotărie pentru că tatăl lui n-ar accepta niciodată ca fiu-său să lucreze într-un birou, dar el așteaptă milităria ca să plece și să nu se mai întoarcă. Nicolas aprobă cu glas tăios :

— Sîntem tineri și vrem să ne trăim viața, ce naiba !

— Și atunci noi, noi nu trăim ? ripostează factorul.

— Noi nu zicem nimic contra nimănui, dom' Joigneau, explică Joux. Numai că, s-o spunem pe şleau : aici totul e învechit... Ce mai, într-un oraş mare, lumea nu-i aşa de înapoiată ca la noi !

Tocmai atunci băiatul lui Loutre sare de pe bicicletă în mijlocul drumului. A venit cu un coş de piersici, călduţe încă de soare, trimise de maică-sa doamnei Joigneau. Curentul iscat de goana pe bicicletă i-a răvăşit frumosul păr blond şi i-a uscat transpiraţia pe obrazul vioi de culoarea piersicei.

— Înapoiată ? întreabă Joigneau întorcîndu-se către nevastă-sa. Într-o comună în care la o sută de votanţi avem totdeauna nouăzeci de voturi pentru stînga ?

Băiatul cel mare al lui Joux începe să rîdă :

— Păi noi nu sîntem nici de dreapta, nici de stînga, dom' Joigneau !

— Nu ne pasă nouă de politică ! declară Francis, care îşi petrece cea mai mare parte din timp cu cititul ziarelor din salonul de frizerie.

Joux îşi scuipă chiştocul, îşi scoate mîinile din buzunare şi-l fixează pe factor cu o privire lipsită de indulgenţă :

— Să vorbim deschis, dom' Joigneau, vedeţi şi dumneavoastră, ca şi noi, cum merg treburile. N-o să spuneţi că totul merge bine şi că n-o să se poată face nimic ca să meargă mai bine !... Dacă într-o bună zi ne băgăm în politica dumneavoastră...

— Păcătoşii naibii de ţingăi ! mormăie factorul aruncînd în juru-i o privire mînioasă. Încă nu li s-a uscat laptele de sub nas şi ar şi vrea să răstoarne totul !

— Nucile-s coapte la ceasul ăsta, zice iar Joux. Nu trebuie decît să le scuturi şi să vezi dacă pică !

Nicolas rînjeşte :

— O să mai vedeţi destule, dom' Joigneau !

Băiatul lui Loutre, sprijinit de ghidon, ascultă cu obrajii îmbujoraţi şi ochii strălucind. Se simte ca o corabie gata să pornească în larg.

Şi Joseph se simte transfigurat. S-a ridicat brusc de pe bancă numai ca să fie mai departe de Joigneau şi mai aproape de Joux, de Nicolas, de Francis. Viaţa pe care o duce aici, la atelierul rotarului, îi apare deodată afumată, rău mirositoare.

— Şi tu, Joseph, scuipi pe sat ? întreabă, uşor neliniştită Mélie, care nu l-a părăsit din ochi.

— Păi cum ? răspunde băiatul cu un glas răsunător pe care Mélie nu i-l cunoaşte.

XXV

Noaptea se lasă încetişor, prea puţin grăbită să ia locul cald pe care i-l lasă ziua. Şi tot astfel, în sat, unde viaţa pare suspendată, fiecare, aşteptînd răcoarea, amînă clipa întoarcerii în încăperea înăbuşitoare, în patul cald, moale, prea strîmt.

Trenul de 20 şi 12 a plecat. Gara are în faţa ei toată noaptea pentru somn.

Şeful a urcat în camera lui. Şi-a scos, în sfîrşit, chipiul, gulerul, tunica de stofă. Aşe-

zat pe marginea patului își desface încet șireturile ghetelor și-și pipăie unul după altul picioarele umflate.

Lumina apusului înroșește fereastra deschisă. La ce să mai aprindă lumina? În seara asta n-are chef să citească și nici măcar să umble la albumul de timbre, pentru că timbrul belgian pe care i l-a dat factorul îl are. Dealtfel, acum, că o să-i poată consacra tot timpul zilelor lui goale, colecția, pentru care abia îndrăznea să rupă cîteva minute din ceasurile de slujbă, aproape că nu-l mai interesează.

Jos, în căldura bună a lampisteriei ermetic închise, schimbul de noapte al lui Flamart sforăie ca o batoză.

În fundul luncii pămîntul umed a adormit în umbră și răcoare. Printre plopi sclipește prima stea. Doamna Loutre se întoarce din livadă cu donița de lapte. Dar nici dulceața înserării, nici sunetele acordeonului, care par să-i vină în întîmpinare în timp ce se apropie de casă, nu-i destind chipul aspru de femeie calculată. Viețile acestea închinate cîștigului nu cunosc răgaz.

Loutre și *Fritz* și-au terminat treaba. Camioneta e plină cu coșurile de pepeni pentru expediția de mîine. Unul lîngă altul, cei doi bărbați se odihnesc pe banca făcută de *Fritz*. Bavarezul își fredonează refrenul nostalgic acompaniindu-se în surdină; întinzîndu-și gîtul golaș, strînge acordeonul la piept și scoate din el o melodie sacadată. Cu urechea aplecată, nu cîntă decît pentru el și pentru seara care se lasă. Loutre repetă

cu glas scăzut, fără să le înţeleagă, cuvintele astea străine pe care le aude în fiecare zi.

Doamna Loutre îşi pune doniţa lîngă bancă şi, cu mîinile în şolduri, se opreşte pentru o clipă în loc. Nimic nu arată că ar asculta melopeea. În jurul ei mirosul laptelui proaspăt muls se amestecă cu cel al pămîntului cald, al gunoiului, al pepenilor galbeni.

— Mîine, spune ea fără să se adreseze nimănui, o să trebuiască să începem culesul mazării.

Întinse pe panta din spatele colibei, Mauriçotte şi fata ei îşi întîrzie întoarcerea în încăperea unde horcăie tuberculosul.

Mauriçotte se gîndeşte la *belgieni*. Numai să nu facă puştoaica scandal şi să strice totul !

— Dacă-i adevărat că eşti însărcinată, îi spune mamă-sa, singurul lucru care trebuie să-l faci e să-i laşi pe cei doi Merlavigne să-ţi dea tîrcoale. După asta, mă duc eu şi le stric jucăria. Pe răspunderea mea... Dar bagă de seamă : dacă spui vreodată cuiva ce s-a întîmplat aici, chiar şi după ce-o să moară el, te bag la casa de corecţie pînă împlineşti douăzeci de ani !

Ţigăncuşa ascultă, întinsă pe spate, cu mîinile sub ceafă. Se gîndeşte cu dezgust la cei doi brutari bărboşi. Îi vine în minte şi domnul Joigneau, factorul... Îşi bagă în iarba răcoroasă picioarele goale şi fixează pe cerul care se întunecă treptat prima stea.

Întins în culcuşul lui, cu pipa stinsă în gură, fără să se gîndească la nimic, moş Pâqueux priveşte prin ferestruica dintre

grinzi aceeași stea. Clipește steaua, ori de vină sînt pleoapele care-l ard ? Mirosul hîrdăului se amestecă cu cel al unui rest de supă care se înăcrește în castron. Afară, o bufniță scoate ca în fiecare seară țipătu-i înăbușit și pornește la vînătoare în jurul hambarului.

De cealaltă parte a peretelui, bătrînul își aude băiatul și fata, pe care mai mult îi urăște decît le știe de frică, agitîndu-se și pufnind fiindcă nu pot adormi, în patul mare în care, cît a fost el stăpînul, a dormit patruzeci de ani lîngă bătrîna lui, patul în care ea s-a prăpădit de supărare după ce i-au murit în război cei doi fii.

În curte, dulăii scoși din lanț adulmecă și mîrîie la fiecare ecou al serii. Și asemenea lor, în fundul fermei, cei trei Pâqueux, cu sîngele fierbînd de mînie, își ațintesc urechea la fiecare zgomot și visează la răzbunare.

În „bibliotecă", asfințitul începe mai devreme decît oriunde. E ora la care mobilele nu se mai deosebesc de pereți, cînd numai oglinda mai păstrează un patrat de lumină, ora care nu-i place deloc domnului des Navières.

Venirea nopții îl umple pe bătrîn de o neliniște a așteptării, îi dă o senzație de gol asemănătoare cu amețeala pe care ți-o dă foamea și atunci se întreabă dacă nu cumva a uitat să-și bea laptele. Prin creierul lui, prin membrele-i imobile pare a trece o rîvnă de a întreprinde ceva, o dorință de a vedea lucruri noi, de a porni către oameni necunoscuți, mai buni, care există, poate, undeva. Dar, în același timp, fără regret și

chiar cu o anumită ușurare, se simte incapabil de efort. Prea tîrziu. Totul e prea tîrziu. Și aproape că e cu atît mai bine.

Din economie întîrzie aprinderea lămpiței cu gaz. Dealtfel, adesea se culcă pe întuneric. Cîteodată chiar uită să se culce și atunci zorile îl găsesc în vechiul lui fotoliu monologînd cu mîinile pe genunchi și pisica la picioare. Ore de-a rîndul poate să-și miște neobosit limba în gura plină de salivă și să se gîndească. Pentru că îi place să se gîndească. O spune și e mîndru de asta. Dar e în așa fel făcut încît nu poate gîndi decît cu voce tare :

— Banii... Banii... Banii sînt lucrul cel mai rău dintre toate. Un lucru care n-ar trebui să existe, nu. Toată lumea vrea bani : franzelarul, perceptorul, factorul cu timbrele lui... Mereu bani. Și nimeni nu are, ăsta-i lucrul cel mai rău... Altă dată mergea. Dar astăzi lumea, politica, nu mai merge, nu mai merge deloc... Și-atunci ? De ce să nu se schimbe ? De ce să nu se schimbe ceea ce este dacă nu merge bine ?

Se gîndește la laptele pe care i l-ar da statul pe gratis. La dantura pe care statul i-ar repara-o fără să trebuiască să plătească. Ar putea mesteca iar, ar putea mușca dintr-o bucată de pîine bine coaptă. Rîde. Numai să visezi și e o plăcere. Își înghite saliva cu zgomotul unui crap care suge o bucată de pîine muiată. Pe urmă totul se încețoșează. O cenușă se lasă peste sat, peste casă, peste mintea lui. Somnolează cîteva minute și apoi se trezește iar. Se află la el, cu ale lui. Pisica e acolo. Se simte bine. Începe iar să se gîndească : — Banii, dragă, banii... E fericit.

XXVI

Peste curtea casei parohiale se așterne încetul cu încetul umbra înserării. În jurul unui ceai de mușețel și sub egida Sfîntului Anton, domnișoara Verne, asistată de domnișoara Massot și de doamna Sicagne o împacă pe Célestine cu doamna Quérolle.

Sus, în camera lui, părintele umblă gesticulînd de la pat la cămin și de la masă la icoană. Afecțiunea lui nervoasă nu-i mai îngăduie să stea în genunchi în timp ce meditează.

Glasul ascuțit al doamnei Quérolle urcă pînă la el prin fereastra întredeschisă :

— Dacă ați ști ce lucruri le spune în clasă sub pretext că îi învață botanica !

— Școală fără Dumnezeu ! suspină domnișoara Verne.

Célestine repetă îngrozită :

— Școală fără Dumnezeu...

Cu privirea în pămînt, bărbia în piept și brațele încrucișate, preotul încearcă să se reculeagă.

— Doamne, iartă-mi lipsa de curaj. Mă înăbuș în uscăciunea asta... Știu bine că nu toți lucrătorii sînt chemați la via stăpînului pentru aceeași muncă, că mulți dintre ei nu sînt sortiți să cunoască bucuria culesului și că răsplata le va fi cu atît mai mare cu cît îl vor fi așteptat cu încredere și fără ca vreodată să fi murmurat... Dar eu sufăr... Eu nu-mi îndeplinesc cum se cuvine menirea pentru care m-ai ales. Ar trebui să-mi iubesc aproapele și eu găsesc în mine mult mai puțină dragoste decît amărăciune... Ajută-mă

să-i iubesc pe oamenii aceştia necredincioşi, pe oamenii aceştia nerecunoscători care te-au izgonit din căminele lor, care nu mai au loc pentru tine nici în viaţa, nici în inimile lor. Neştiutorii ! Trăiesc ca şi cînd ar fi veşnici, fără să întrevadă prăpastia care îi aşteaptă la sfîrşitul drumului lor şi nici cît de scurt este acest drum către prăpastie !... Ar trebui să-i plîng. Iar eu nu ştiu decît să-i condamn şi să-i urăsc !... Iartă-mă Doamne... Cu ce drept sînt eu oare mai aspru decît tine care ai spus : *Mi-e milă de mulţimea asta.* Şi de asemenea : *Iartă-i că nu ştiu ce fac...*

Jos, continuă conciliabulul habotnicelor :

— Am fost să cumpăr măcriş de la ea, spune domnişoara Massot. La amiază paturile nu erau încă făcute !

Doamna Sicagne supralicitează :

— Eu îi văd de pe geam : închipuiţi-vă că-i aşa de leneşă, încît dimineaţa bărbatu-său e cel care se scoală şi face cafeaua.

— E o uşuratecă şi o cheltuitoare, declară doamna Quérolle. Tot ce cîştigă bărbatu-său pune pe ea !

— Nu-i ca zgîrcita de soră-sa, ripostează doamna Sicagne. Aia e îmbrăcată totdeauna ca o sărăntoacă !

— În schimb, conchide domnişoara Verne, două vipere ! Totdeauna au ceva rău de spus despre cineva !

— Da, două vipere, repetă Célestine.

Preotul pluteşte prin încăpere şi, deodată, îngenunchează în faţa crucifixului :

— Doamne, ce am să-ţi răspund cînd îmi vei cere socoteală de slujba ce mi-ai încredinţat ? Cum ai să-mi poţi ierta păstoritul

fără folos, parohia fără credincioşi ? A cui e vina că nimic nu încolţeşte în acest pămînt sterp ? Fără îndoială că un alt preot, mai puţin nedemn, ar fi ştiut să facă să rodească sămînţa cea bună !... Dacă silinţa mea ar fi fost mai mare, dacă aş fi fost mai demn de încrederea ta, de dragostea ta, fără îndoială că aş fi mişcat munţii aceştia de necredinţă, că aş fi ştiut să fac să ţîşnească din aceste suflete împietrite scînteia pe care ai sădit-o în inimile făpturilor tale... Pentru că în fiecare din făpturile tale nu se află oare o părticică din divinitatea ta, Doamne ?...

Din curte se aude vocea şuierătoare a domnişoarei Verne :

— Profeţii au prevestit : cînd căruţele vor începe să meargă singure, oamenii să zboare prin văzduh şi femeile să voiască a trăi ca bărbaţii, lumea va fi osîndită. Şi sfîrşitul va fi aproape !

Preotul se ridică şi închide încetişor fereastra către lumea aceasta osîndită.

XXVII

Domnul Ennberg a trebuit să-şi părăsească de multă vreme studiile personale şi lecturile. Socrul lui, spiţer la Villegrande, i-a găsit o ocupaţie serioasă care-i aduce parale. În fiecare seară, pînă la miezul nopţii, învăţătorul poate fi văzut aplecat sub lampa lui, singura lumină aprinsă în satul adormit. Scrie broşuri publicitare pentru medicamen-

tele și îngrășămintele lansate de laboratoarele din regiune.

Dar vara, înainte de a se apuca de lucru, se așază întotdeauna pentru cîteva clipe în pragul clasei, alături de sora lui.

În fața lor, pe pămîntul atît de bătătorit încît a devenit cenușiu, umbra castanilor nu se mai vede deloc. Din cînd în cînd cade cîte un fruct copt mai devreme, țîșnind afară din coajă cu un pocnet sec.

— Iar mi-au spart un geam cu castanele lor, spune cu glas scăzut domnul Ennberg. (Cea mai mică reparație necesită un raport, un deviz, nenumărate formalități, așa că o să plătească geamul din buzunar înainte de venirea iernii.) — Și în continuare nici un inspector..., reîncepe el după un moment de tăcere. Anul școlar se încheie, ca și cei dinainte, în indiferența generală, fără să fi venit cineva ca să constate efortul depus, să-i încurajeze.

La etaj, sub tavanul scund, în încăperea prea mică pentru patul mare și pentru leagăn, copiii scîncesc, enervați de căldură. Doamna Ennberg a împins-o pe fata cea mare la fereastră și-i descurcă fără milă, cu pieptenele, părul încîlcit. Copilul urlă și se zbate nerăbdător. Mama, în camizol, cu fața lucind de sudoare, țipă, amenință și se ușurează la intervale regulate cu cîte o palmă. În umbră, băiatul, pe ascuns, se bălăcește cu amîndouă mîinile în ligheanul cu scutece murdare puse la muiat. Iar în fundul leagănului, mezinul, ca să atragă atenția asupra lui, lovește plin de furie aerul cu pumnii lui mici.

Domnișoara Ennberg e și mai tăcută decît de obicei.

— Ei, surioară ? zice domnul Ennberg.

Învăţătoarea face un gest plictisit.

— A venit la mine doamna Quérolle, explică ea. Ce femeie ! Mi-a spus : — Fetiţa ştie şi aşa prea multe. La ce-o să-i folosească ? Nu vrem să intre la poştă şi nici să se facă învăţătoare !

Domnul Ennberg pufneşte ca de obicei pe nas.

Un zvon de ceartă se iscă şi se stinge între zidurile unei curţi. Pe urmă se aud paşi pe drum ; printre ostreţele gardului se profilează silueta înaltă a pîndarului care se întoarce din rondul lui cu chipiul pe-o ureche şi bîta sub braţ.

— Şi m-am oferit s-o meditez fără nici un ban, adaugă învăţătoarea.

Nu spune cît de mult s-a ataşat de fată. E pentru prima oară, în şapte ani, cînd a întîlnit, în sfîrşit, printre elevele ei o fire capabilă de puţină generozitate, dornică să înveţe, să se ridice. Domnişoara Ennberg nutrise visul s-o sustragă influenţelor rele, să o formeze, să-i îmbogăţească spiritul. Ar fi fost răsplata a şapte ani de muncă aproape zadarnică... Îi vin lacrimi în ochi. Şi se întreabă în seara asta dacă nu şi-a sacrificat degeaba tinereţea, inima ei de femeie, aptitudinile materne, fericirea.

O roabă împinsă de un puşti scîrţîie pe drum. Domnul Ennberg îl recunoaşte : e băiatul lui Féju, cantonierul. Învăţătorul caută să surprindă un zîmbet, o privire de-a elevului său. Dar băiatul trece fluierînd, fără măcar a întoarce capul spre şcoala în care învaţă.

Ca şi cum s-ar fi gîndit în acelaşi timp la acelaşi lucru, domnişoara Ennberg suspină :

— Crezi că în toate satele Franței e la fel ?

În loc de răspuns, domnul Ennberg plescăie de cîteva ori din limbă, așa cum face în clasă cînd vrea să se restabilească liniștea. Există gînduri ce trebuie îndepărtate sistematic dacă vrei să-ți păstrezi neatins curajul.

E aproape noapte.

Fratele și sora mai rămîn așa cîteva minute unul lîngă celălalt, cufundați în întuneric. Din cînd în cînd, în zare se vede lunecînd iute o licărire.

— Fulgeră, murmură domnișoara Ennberg.

Învățătorul, în care este atît de adînc înrădăcinată dorința de a-și îndeplini menirea, de a face în fiecare zi ceva mai mult și mai bine decît în ajun, se gîndește la munca lui, la elevi, la dictarea de mîine.

Cît despre tînăra lui soră, aceasta se gîndește la singurătatea ei, la viața din acest sat, la omenirea asta animalică ce se mai tîrăște încă în caverne. — De ce-o fi așa lumea ? Să fie oare din vina societății ? Și întrebarea înfricoșătoare pe care și-a pus-o adesea o obsedează din nou : — N-o fi, oare, din vina omului ?...

Dar păstrează în suflet o asemenea nevoie de încredere și de entuziasm tineresc, încît nu se resemnează să se îndoiască de natura umană. Nu, nu !... Să se înscăuneze domnia unei societăți noi, mai bine organizate, mai puțin irațională, mai puțin nedrepte și atunci poate că se va vedea, în sfîrșit, ce poate da omul !

De cum începe să răsune deasupra capetelor prima bătaie vestind ora nouă, domnul Ennberg se ridică.

— Noapte bună, surioară.

Ea îi întinde fruntea fără să-i răspundă. Tocmai se gîndea cît de prost dormise noaptea trecută. Şi, pe neaşteptate, îi vine în minte coşmarul absurd pe care-l uitase cu desăvîrşire : fratele ei, în cămaşă, aplecat deasupra unui pat, îşi sugruma în tăcere cu frînghia de rufe soţia...

Editura
UNIVERS

CENTENARUL NAȘTERII SCRIITORULUI
1881—1958

Lei 4,50